ISSN 2617-2038

ВІСНИК
ПРИАЗОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Дніпро, 2022

Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування

№ 9

ISSN 2617-2038

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«ПРИАЗОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДВНЗ «ПДТУ»)
DEPARTMENT OF EDUCATION SCIENCE OF UKRAINE
State higher educational establishment
«PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY»
(SHEE "PSTU")

Видається 2 рази на рік з 2018 року
Published twice a year, since 2018

ВІСНИК ПРИАЗОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування

REPORTER OF THE PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY

Section: Socially-humanitarian sciences and public administration

Збірник наукових праць
Collection of scientific works

Випуск 9
Issue 9

Дніпро,2022
Dnipro, 2022

УДК 009

Вісник Приазовського державного технічного університету : зб. наук. праць. Вип. 9. –Дніпро : ДВНЗ «Приазов. держ. техн. ун-т», 2022. – 114 с. – (Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування)

У збірнику публікуються результати теоретичних та експериментальних досліджень учених закладів вищої освіти та провідних спеціалістів у галузі соціально-гуманітарних наук: соціології, соціальної роботи, психології, педагогіки, філософії, історії, філології та політології, показаний їхній внесок у розвиток сучасної науки та практики.

Збірник буде корисним для викладачів, наукових працівників, аспірантів, магістрантів, студентів та фахівців соціальної сфери та сфери обслуговування.

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «ПДТУ», протокол №5 від 29.12.2022 року.

Головний редактор
Холодинська Світлана Миколаївна д-р культурології , професор

Заступники головного редактора
Марченко Ірина Федорівна канд. техн. наук, доцент
Ташкінова Оксана Анатоліївна канд. соц. наук, доцент

Відповідальний секретар збірника
Лапіна Марина Дмитрівна *канд.психол.наук*
Біленька Вікторія Вікторівна асистент

Адреса редакції збірнику: ДВНЗ «ПДТУ», пров. Гоголя ,29 м. Дніпро, Україна

Address: PSTU, Ukraine Dmytro, pvul. Gogolya, 29 Dnipro

E-mail: socsrsbornik@gmail.com

© ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (ДВНЗ «ПДТУ»), 2022
© Колектив авторів, 2022

ДОДАТОК А

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голі-Оглу Т.В.	канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Кечеджи О.В.	старший викладач кафедри перекладу ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Любчук О. К.	д-р держ. управл., професор, завідувач кафедри туризму ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Мальцева О.В.	д-р філос.наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Марченко І. Ф.	канд. техн. наук, доцент, декан соціально-гуманітарного факультету ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Межуєва І.Ю.	доцент, к.філ.н.кафедри перекладу ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Николаєва В.І.	д-р держ.управ., професор кафедри соціальної роботи Луганського національного університету ім.Тараса Шевченко
Сахно С. В.	канд. психол. наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Ташкінова О. А.	канд. соц. наук, доцент,завідувач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Хижняк Л. М.	д-р соц. наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Холодинська С.М.	д-р культурології, доцент, завідувач кафедри філософських наук та історії України ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Юган Н. Л.	д-р філол. наук, професор кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ЗМІСТ

Бойко Є. В.
ІНКЛЮЗІЯ ЯК РЕСУРС ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА 6

Вейдер Т. М
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ 14

Волошин В. С.
ДОКАЗОВА СИНОНІМІЧНІСТЬ І СЕМАНТИКА ТЕРМІНУ «РИЗИК» 20

Голі-Оглу Т. В., **Ліхошерст Н. Т**.
ПРОБЛЕМА ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АДРЕСАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО «ВІДКРИТОГО ЛИСТА» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИ 33

Жижома О. О., Лук'янцева Т. С.
СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР БІЛОГО КОЛЬОРУ В РОМАНІ О. ГОНЧАРА «СОБОР» ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАДИ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ ЛЮДЕЙ…… 43

Кирпичникова М. О.
РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ПІДТРИМЦІ ІНІЦІАТИВНОЇ МОЛОДІ…… …… .52

Лапіна М. Д. **Васильєв Д. О.**
РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ БІЖЕНЦІ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ…… 57

Малярчук Н. Г.
ВИКОРИСТАННЯ ПИСЬМОВИХ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ НА ЗАНЯТТЯХ З ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»…… …….. 62

Мінаков Є. В
ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ РОБОТИ З ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
…….…..…… .70

Наумова Т. М., Дейнега К. М.

ЛЕКСИКОН ПИСЬМЕННИКА-БІЛІНГВА В СИТУАЦІЇ АВТОРСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ТВОРІВ І. РОЗДОБУДЬКО «РАНКОВИЙ ПРИБИРАЛЬНИК» ТА «ШОСТІ ДВЕРІ»)…… ……. 78

Пономарьова Л В., Антонова А. Г.

ІНТЕРНЕТ-МЕМ ЯК ПОЛІМОДАЛЬНЕ ЯВИЩЕ : ФУНКЦІЇ, КЛАСИФІКАЦІЯ, ТЕНДЕНЦІЇ …….. 88

Ташкінова О. А

ФОРМУВАННЯ ДОДАТКОВИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ. 97

Сахно С. В.

МОНІТОРИНГ ПРОБЛЕМИ ЗАДОВОЛЕННЯ ЯКІСТЮ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ У ГРОМАДАХ 109

В’ячеславова В.А.,Суровцева І.Ю.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК НАПРЯМ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ 115

УДК 304.2

ІНКЛЮЗІЯ ЯК РЕСУРС ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА

Бойко Є. В., магістрантка кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядається проблема впровадження інклюзивної політики в українському суспільстві з позиції показника врівноваженості вкладу та віддачі. Визначено, що метою інклюзивної політики є викорінення бідності та включення всіх осіб до соціуму, що сприятиме згуртованості суспільства, а також розвитку соціального та економічного життя спільнот. Крім того, звертається увага на категорію соціальної згуртованості, що є процесом, характерним для спільного вирішення викликів і проблем. Важлива увага приділена ролі освіти, а особливо суспільно корисній діяльності, як чинника досягнення інтеграції та соціальної згуртованості, а також критерію входження до суспільства та функціонування в ньому. Наголошено на важливості поширення інформації стосовно інклюзії як ресурсу для суспільства.

***Ключові слова** : інклюзія, інклюзивна політика, особи з інвалідністю, ресурс для суспільства, соціальна згуртованість, суспільно корисна діяльність, інформування.*

Boiko E. Inclusion as a resource for society

The article examines the problem of the implementation of an inclusive policy in Ukrainian society from the perspective of an indicator of the balance of contribution and return. It was determined that the goal of inclusive policy is the eradication of poverty and the inclusion of all people in society, which will contribute to the cohesion of society, as well as the development of the social and economic life of communities. In addition, attention is drawn to the category of social cohesion, which is a process characteristic of joint solutions to challenges and problems. Important attention is paid to the role of education, and especially to socially useful activities, as a factor in achieving integration and social cohesion, as well as a criterion for entering society and functioning in it. The importance of disseminating information about inclusion as a resource for society was emphasized.

***Key words** : inclusion, inclusive policy, persons with disabilities, resource for society, social cohesion, socially beneficial activity, informing.*

Постановка проблеми. Проблема функціонування людей з інвалідністю в суспільстві була актуальною завжди. В різні часові проміжки розвитку суспільства ставлення оточення змінювалося, а разом з тим надавалися різні послуги, які визначали ті чи інші настрої, що були характерними для кожного періоду. Однак, якщо дослідити часову періодику, можна відзначити перехід суспільства від гніту, зневаги та знищення до гуманного ставлення до людей з інвалідністю, а отже перехід від сегрегації до інклюзії, розвиток якої ми спостерігаємо сьогодні. Разом з тим, ставлення до людей з інвалідністю українського

суспільства ми не можемо вважати однозначно толерантним. В суспільстві існують різні настрої, що формують суспільну думку та залежать від рівня економічної стабільності, розвитку суспільства, освіти громадян, соціального статусу, рівня добробуту тощо. Одним з головних чинників формування стабільного толерантного клімату суспільства, на нашу думку, є показник врівноваженості вкладу та віддачі. У цьому контексті ми розглядаємо інклюзію як ресурс для суспільства, що спроможний зняти напругу в спільноті, в дискусі людей з інвалідністю.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку соціальної політики України є впровадження та розвиток інклюзії, як засобу подолання бідності та соціального вилучення різних осіб і груп населення. При впровадженні інклюзивної політики держава орієнтується на досвід розвинутих країн і керується законодавчими основами Організації Об'єднаних Націй, як одна з держав-учасниць. Україна вже реалізувала декілька програм, таких як : проєкт «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2001-2007 рр.), українсько-канадський проєкт «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» (2008-2012 рр.) та ін. Це сприяло тому, що у 2017 р. було підписано закон «Про внесення змін до Закону України «Про освіту», згідно з яким діти з інвалідністю мають право здобувати освіту в усіх навчальних закладах, незалежно від «встановлення інвалідності». Не зважаючи на досягнення, рівень інклюзії в Україні має незначний показник, що включає в себе проблемні питання як в законодавчих, культурних так і в суспільних сферах. Суспільний клімат відіграє одну з вирішальних ролей у становленні та розвитку інклюзії. Це пов'язано з тим, що політика держави знаходиться в прямій залежності як від внутрішніх, так і від зовнішніх чинників. Внутрішні чинники відображають сприйняття та оцінку людей і зумовлюють прогрес напряму, що впроваджується. Сприйняття українцями інклюзивної політики є неоднозначним і характеризується позитивними та негативними настроями, що, з одного боку, дозволяє інклюзії змінюватися, набувати національних рис, а з іншого – гальмує розвиток і впровадження інклюзії.

Інклюзія є багатовимірною стратегією, що розкривається як комплексне та змістовне поняття. Впроваджуючи інклюзію в сфері освіти як право кожної дитини навчатися в загальному навчальному закладі разом з усіма, робиться наголос на те, що інклюзія розшириться на інші сфери суспільного життя. Тому законодавчі акти повинні враховувати критерій інклюзії, а зміни в суспільному житті не мають суперечити цінностям спільноти, а відкликатися в сприйнятті. Існує сильний зв'язок між вкладом і віддачею в суспільстві. Так,

поліпшуючи життя людей з інвалідністю, надаючи допомогу та пільги, суспільство чекає на зворотню віддачу, що може бути відображена в трудовій діяльності. Наявність такого балансу, сприятиме зменшенню негативних настроїв і зумовить позитивне сприйняття людей з інвалідністю.

Мета статті : розглянути інклюзію як ресурс для суспільства та дослідити «баланс взаємних послуг» як один з важливих критеріїв, що сприяє сприйняттю людей з інвалідністю як рівноправних членів суспільства та, в цілому, зумовлює позитивний клімат суспільства.

Тему інклюзії досліджували такі автори : Колупаєва А. А., Таранченко О. М., Найда Ю. М., Ткаченко Л. М., Зозуля І. Є., Єфімова С. М., Ашиток Н., Клименюк Н. В., Россихіна Н. Г. та ін. Погляди Т. Парсонса та І. Дюркгейма були розглянуті в роботах Ярської-Смирнової О. Р., Ярської В. Н., Астоянц М. С., Россихіної Н. Г.

Основний матеріал. На зміну медичній моделі інвалідності, що була пріоритетною до початку 60-х років XX ст. і згідно з якою особа з інвалідністю вважалася хворою, прийшла соціальна модель інвалідності, яка виділяє соціальний аспект компенсаторної здатності та зумовлює інтегрування людей з інвалідністю до суспільства. Така модель є підґрунтям для створення «суспільства для всіх», де пріоритетними є повага до людського розмаїття, панують принципи безпеки і солідарності та забезпечується інтегрування всіх верств населення в суспільство [1].

Провідним напрямом інклюзія була визнана з 90-х р. XX ст., згідно з якою, не особа має прилаштуватися до особливостей, які існують у суспільстві (економічні, суспільні, соціальні), а суспільство має створити умови для задоволення основних потреб кожної особистості. У контексті інклюзії, особливості не сприймаються як виняткові явища. Головними критеріями інклюзії є: автономність, участь у суспільній діяльності, створення системи соціальних зв’язків та прийняття суспільством усіх без обмежень, кожної особистості [1].

Згідно з концепцією Т. Парсонса, компонентами еволюційних змін є такі процеси : диференціація, адаптивне вдосконалення, інклюзія та узагальнення цінностей. Диференціація та адаптивне вдосконалення робить більш важким підтримання таких зіставлених понять, як вищі та нижчі класи або «громадяни першого чи другого сорту». Завдання інтеграції, з приводу зміни системи, обумовлюють необхідність інклюзії, тобто включення до спільноти осіб і груп зі статусом повноправного членства, що були раніше виключеними, але виробили здатність «робити внесок» у функціонування системи [2].

З одного боку, інклюзія розглядається як концепція, що сприяє подоланню бідності та нерівності осіб, з іншого – інклюзія є властивістю згуртованого суспільства [3]. Категорію

згуртованості активно використовують в стратегічних документах соціальної політики та соціального розвитку, а однією з цілей Ради Європи є сприяння формуванню соціальної згуртованості. Концепція стала політичною стратегією та пов'язана з виконанням основних завдань у сфері прав людини, демократії та правової держави. У наукових працях під згуртованістю розуміється не продукт або стан, а процеси розвитку спільнот. Вважається, що люди стають згуртованими при спільному вирішенні викликів і проблем. У цьому випадку зростає можливість участі всіх осіб у соціальному та економічному житті суспільства. Можливість індивіда або групи брати участь у соціальному та економічному житті їх спільнот, вносити посильний внесок, який визнається та цінується тими, хто оточує, розкриває категорію соціальної інклюзії [3]. Отже, метою впровадження інклюзивної політики є викорінення бідності та включення всіх осіб до соціуму, що сприятиме згуртованості суспільства, а також розвитку соціального та економічного життя спільнот. Це сприятиме збільшенню рівня контролю та управління над суспільством державними структурами, зростанню рівня життя та сталого розвитку тощо.

Г. Ендрувайт розглядав інтеграцію як систему стабільності, як засіб уникнення дезінтеграції. На його думку, праця забезпечує не лише доступ до матеріальних ресурсів за допомогою грошової винагороди, але й культурну інтеграцію. Р. Левітас, розглядаючи інтеграцію у фокусі проблеми безробіття й економічної неактивності вважає, що досягнення інтеграції та соціальної згуртованості можливе через включення в оплачувану діяльність, а у випадку дітей, центральним критерієм є отримання освіти, яка розглядається як підготовка до подальшої трудової діяльності [4]. В. М. Мазур зазначає, що значення освіти має два аспекти в соціалізації осіб з інвалідністю, а саме : 1) зайнятість є центральним критерієм успішної соціалізації, а освіта є шляхом, що забезпечує зайнятість; 2) освіта є цінністю, що впливає на соціальний статус людини, сприяє розвитку людського капіталу, покращенню економічного розвитку, розширенню можливостей особистості [5]. О. К. Любчук і колеги також підкреслюють роль суспільно корисної діяльності як кінцевого результату реабілітації : «Також у дослідженнях «реабілітація» розглядається як процес, спрямований … на ефективне та раннє повернення хворих та інвалідів (дітей і дорослих) у суспільство і до суспільно корисної праці» [6]. В обох випадках ми звертаємо увагу на те, що соціалізація та реабілітація, мають на меті не тільки інтеграцію людей з інвалідністю до суспільства, але й вимагають дотримання такого критерію, як суспільно корисна праця (зайнятість). Простежується зв'язок між тим, що інклюзія передбачає включення всіх осіб до суспільства, але має критерії щодо входження та функціонування в ньому. Критеріями входження

людини до групи можуть бути : рівень освіти, економічне положення, приналежність до професійної сфери тощо.

Однак, на думку Є. Р. Ярської-Смирнової та В. Н. Ярської, концепція Т. Парсонса, з приводу того, що система готова до інтеграції, якщо всі елементи повинні бути функціональними, має недоліки. У сучасних визначеннях згуртованості недоліки заповнюються гуманістичними принципами прав людини. У повній відповідності з концепцією соціології згоди Е. Дюркгейма, у визначеннях згуртованості на передній план виходить стабільність, яка досягається за рахунок зростання благополуччя та життєвих шансів усіх громадян без винятку. Важливою умовою такого роду згуртованості є широка громадянська участь і визнання різноманітності. Ці процеси дають людям можливість відчути почуття приналежності та визнання [3].

Але питання суспільно корисної праці є відкритим. На нашу думку це пов’язано з рівнем розвитку суспільства. На даному етапі функціонування українського суспільства гостро стоять питання економічної стабільності та розвитку, рівня життя та благополуччя громадян. В Україні є висока кількість людей, що потребують соціальної допомоги та отримують пільги. Тобто ми не можемо говорити про таку стабільність, яка була б досягнута за рахунок зростання благополуччя та життєвих шансів усіх громадян без винятку, а тому, на нашу думку, концепція Т. Парсонса є актуальною для українського суспільства. Цим ми можемо пояснити неоднозначну позицію українців щодо людей з інвалідністю, тобто осіб, які підпадають під категорію нефункціональних. При цьому баланс взаємних послуг (баланс вкладу та віддачі) порушується. Люди з інвалідністю стають такою категорією населення, яка отримує пільги, грошові виплати, але нічого не надає натомість.

Це питання є складним. З одного боку, для людей з інвалідністю не існує рівних можливостей, рівень освіти та працевлаштування є занадто низьким, тобто існують об’єктивні причини, які заважають особам з інвалідністю функціонувати та працювати на рівні з усіма в силу своїх можливостей. З іншого боку, таке становище зумовлює негативну оцінку суспільства щодо осіб з інвалідністю, призводить до такого ставлення, при якому людина з інвалідністю не спроможна для суспільної користі. Згідно з політикою інклюзії, кожна людина повинна бути включена до суспільства на рівних правах і засадах, без дискримінації. У суспільстві кожна особа має права та обов’язки, що мають бути дотримані задля благополуччя того чи іншого суспільства. Порушення чи то прав, чи то обов’язків веде до напруження суспільного клімату. Держава, підтримуючи вразливі верстви населення, тим самим дає їм ресурси задля подолання проблеми, що є причиною складності. Отже, держава сприяє двом аспектам. По-перше, подоланню зниження рівня життя населення, тобто

профілактика збільшення девіантної поведінки, появи вразливих верств населення. По-друге, витрачаючи бюджет на допомогу, забезпечує повернення осіб до нормального життя та суспільно корисної праці. У цьому ми бачимо пряму залежність між вкладом держави в населення та віддачею, що буде отримана після.

Такий зв'язок є не лише на державному, але й на суспільному рівнях. Так, людина, що має активну громадянську позицію та високий професійний статус, цінується і є шанованою в суспільстві. Здебільшого, люди з інвалідністю через захворювання, що є причиною інвалідності, не мають високого рівня освіти, та багато з них не працює. Ця категорія осіб є пільговою та отримує грошову допомогу. Така потреба є обґрунтованою, але зумовлює ставлення до групи осіб з боку суспільства. У зв'язку з цим, соціальна інклюзія повинна бути багатовимірною, адже виключення виникає через множинні порушення підсистем суспільства. Підсистемами суспільства, що є важливими для характеристики інклюзії індивідів та інклюзивності суспільства (сфер суспільства), згідно з багатовимірною моделлю Ф. Фаррінгтона (базується на системному підході), є : політична (політико-правова, соціально-політична; в тому числі самовідчуття індивіда з приводу захищеності та стабільності); економічна (економічний стан, доступність економічних благ, становище на ринку праці); соціокультурна (освіта, дозвілля, суспільно-значуща діяльність – доступність і залученість); соціальна (різні аспекти соціальної взаємодії, включеність до співтовариств); територіальна (забезпеченість інфраструктурою, комунікаціями); символічна (ідентичність, соціальний статус, самооцінка та самоповага, інтереси та мотивація, можливості, перспективи). У цих підсистемах можна виділити такі напрями : соціально-економічний (наявність гідно оплачуваної роботи, викоренення бідності), політико-правовий (можливість реалізовувати свої права та інтереси), соціокультурний (якісна освіта, участь у культурному житті суспільства) тощо [4].

На індивідуальному рівні соціальна інклюзія має включати три компонента : включеність у групу, включеність у діяльність і почуття включеності, належності, позитивну самоідентифікацію, емоційний контакт із соціумом. Сприяти інклюзії будуть внутрішні (особистісні : активність, розвинуте коло інтересів, товариськість) і зовнішні (характеристики суспільства : відкритість, сприйняття різноманітності, надання можливості бути включеним) чинники [4].

На нашу думку, важливо надавати суспільству інформацію про те, з якою метою та для чого проводяться ті чи інші процеси, зміни та що суспільство отримує в процесі реформування. Якщо немає інформації щодо таких заходів, а у ЗМІ освітлюється інформація тільки про діяльність і внесок, що був зроблений, то сприйняття таких заходів буде

неоднозначним. Для людей, які стикалися з питаннями інвалідності та людей, для яких це питання є важливим, такі процеси мають позитивний відгук. Для більшості такі заходи можуть бути незрозумілими, позбавленими сенсу та витратними.

Отже, важливим є поширення інформації, яка б окреслювала інклюзію, як ресурс, корисний для суспільства. Інклюзія може бути ресурсом у контексті : збільшення згуртованості населення, що надає змогу відстоювати свої права та інтереси, бути активною більшістю; збільшення включеності осіб до суспільно корисної праці, що дає поштовх для економічного розвитку та стабільності держави, призводить до зменшення грошових виплат і пільг; розвиток толерантних і гуманних стосунків у суспільстві, що зумовлює зменшення девіантної поведінки та збільшенню позитивних настроїв, згуртованості населення, збільшенню рівня взаємної допомоги та стабільності; створення інклюзивного середовища – реконструкції міст і селищ, що призведе до перебудови старих споруд, транспорту та користь доступного середовища не лише для людей з інвалідністю, але й для всього суспільства (для жінок з колясками, з маленькими дітьми, для людей з валізою, людей похилого віку й т. п.); розвиток культури, створення нових можливостей у культурному середовищі, збільшення пам’яток культури; розвиток ідентичності українського суспільства – національної свідомості, мови, традицій, розвиток культури українського народу; збільшення авторитетності України в очах зарубіжних країн і посилення співробітництва з іншими країнами; поширення та акцентування уваги на сталому розвитку, що є пріоритетним міжнародним напрямом розвитку всього суспільства тощо.

Список використаних джерел

1. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.

2. Ярская-Смирнова В. Н., Ярская-Смирнова Е. Р. Инклюзивная культура социальных сервисов. Социологические исследования. 2015. № 12. С. 133-140.

3. Ярская-Смирнова Е. Р., Ярская В. Н. Социальная сплоченность : направления теоретической дискуссии и перспективы социальной политики. Журнал социологии и социальной антропологии. 2014. Т. 17, № 4. С. 41-61.

4. Астоянц М. С., Россихина И. Г. Социальная инклюзия : попытка концептуализации и операционализации понятия. Изв. Юж. федер. ун-та. Пед. науки. 2009. № 12. С. 51–58.

5. Мазур В. М. До питання соціалізації студентів із особливими освітніми потребами. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна. 2017. №. 14. С. 131-133.

6. Основи психореабілітації для фахівців з соціальної роботи : навч. посіб. / О. К. Любчук та ін. Київ : АртЕк, 2019. 181 с.

УДК 316.47

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Вейдер Т. М., канд. наук з державного управління, старший викладач кафедри маркетингу і бізнес-адміністрування ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядаються сучасні концепції розвитку публічного управління в Україні. Проаналізовано трансформаційні шляхи впровадження європейського досвіду в вітчизняне публічне управління. Зокрема розглянуто : реформування місцевого самоврядування та державної служби, створення територіальних громад. Запропоновано подальші шляхи розвитку системи публічного управління в Україні. Акцентовано увагу на запровадженні моделі управління «влада-громада».

***Ключові слова** : публічне управління; тенденції публічного управління; концепції публічного управління.*

Vader T. Current trends of the development of public administration in Ukraine

The article examines modern concepts of the development of public administration in Ukraine. The transformational ways of introducing European experience into domestic public administration are analyzed. In particular, the following were considered : reforming of local self-government and civil service, creation of territorial communities. Further ways of development of the system of public administration in Ukraine are proposed. Attention is focused on the introduction of the "government-community" management model.

***Key words** : Public administration; public governance trends; concepts of public administration.*

Постановка проблеми. Виклики сучасності вимагають трансформації процесів публічного управління в Україні із активним залученням громадянського суспільства. У трансформаційних процесах публічного управління поглиблюється децентралізації влади, запроваджується новий європейський курс. Україна хоче і може стати правовою державою з високим розвиненим рівнем життя. Україна змозі подолати корупцію в органах управління і дотримуватись демократичних цінностей. Україна прагне свободи, стабільності та об`єднання громадян в єдине громадянське суспільство, орієнтоване на розвиток та крокування в спільне майбутнє.

Аналізуючи практику застосування засад управління європейських країн, Україна може коригувати функціонування публічного управління в державі. Актуальність даного дослідження полягає у комплексному аналізі та пошуку сучасних шляхів розвитку публічного управління в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням тенденцій розвитку публічного управління присвячені наукові праці вчених : В. В. Баштанника, Р. В. Ковбасюка, О. Ю. Оболенського, С. М. Серьогіна, Ю. П. Сурміна та ін. Однак ця проблематика залишається недостатньо дослідженою з позицій системного підходу в сучасних умовах.

Метою дослідження є розгляд та аналіз тенденцій розвитку публічного управління в Україні в умовах сучасних глобалізаційних викликів і трансформаційних процесів, нове бачення відносин «влада – громада».

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічне управління перебуває під впливом низки тенденцій і факторів суспільного розвитку. Глобалізація, демократизація, виклики сьогодення мають значний вплив на формування системи публічного управління.

Передумовами трансформаційних процесів системи публічного управління України на тепер виступають не тільки соціальні, економічні, політичні, але й загально-ціннісні виклики. Тому прийнявши реалії процесів у публічному управлінні можливо прогнозувати та планувати системність розвитку публічного управління в Україні [2, с. 324].

Напрямками розвитку можливо вважати – тенденційні зміни суб’єктів та об’єктів управлінської діяльності в публічному управлінні; зміни в підходах і спрямування до європейських цінностей. Цей процес містить такі складові : інфраструктура, цифровий контент, цифровізація (дебюрократизація) процесів [4, с. 279-288].

Прогресивним напрямком у ланці взаємодії влади та громади є впровадження електронного урядування. Головна мета цифровізації – підвищити ефективність виконавчих функцій держави, особливо в частині надання державних послуг, зробити уряд більш прозорим і підзвітним громадянам і бізнесу. Посилюються інфраструктурні можливості суспільства щодо швидкісного інтернету та засобів зв`язку.

Особливу увагу приділяється розвитку електронної демократії – підвищенню ступеня громадської участі, он-лайн голосуванням, питанням безпеки та недоторканності приватного життя, нерозповсюдження персональних даних [8].

Демократизації влади, використання партнерських підходів у прийнятті рішень, розвиток і диверсифікованість форм і методів взаємодії з населенням, сприяння посиленню відкритості влади, участі в ній громадян – це нові управлінські тенденції, при яких влада добровільно передає можливість участі в управлінні громадянам і стає частковим суб’єктом сукупного суб’єкта публічної управлінської діяльності.

При чому створюються територіальні громади, активно залучаються недержавні організації, бізнес-структури, формується концепція «активної держави демократичного врядування» [6, с. 460].

Для більш фундаментального опрацювання даної моделі до публічного управління в державотворчі процеси слід залучаються науковці, бізнесмени, представники громадських і благодійних організацій в якості консультантів і радників [1, с. 72].

Таким чином влада перестає виконувати одноосібні регуляторні функції, а входить в партнерство з громадськістю.

Однак незавершеними залишаються питання реформування системи адміністративно-територіального устрою, хоча публічне управління на основі сьогодення вже формується у співвідношенні між централізацією та децентралізацією. Роль децентралізації постійно зростає, що становить загальну закономірність раціонального, конструктивного й ефективного управління [5].

Суттєвими позитивними рисами такої моделі управління є :

- швидкість прийняття рішень на місцях, що дозволяє гнучко і своєчасно реагувати на зовнішні впливи;
- державні органи влади на нижчих рівнях стають більш відповідальними за прийняття місцевих рішень;
- держслужбовці накопичують досвід управління в умовах невизначеності ситуації на місцях і беруть участь в загальнодержавногму обговоренні системи управління та впровадження ефективних рішень.

Головним гарантом такої реформи стає становлення громадянського суспільства внаслідок створення дієвого механізму підзвітності органів місцевого самоврядування перед громадянами та державою, механізму реального впливу людей на дії і рішення на місцях.

Але досліджуючи світовий досвід, слід зазначити, що Україна може спиратися, але не переймати повністю технології управління. Доцільно звернути увагу на низку особливостей :

- публічне управління в різних країнах розвивається, все більше орієнтуючись на міжнародне право [7, с. 41-47].;
- європейське міжнародне законодавство перейшло до нового витка розвитку – всі права визнаються важливими;
- публічне управління розвивається в бік вирішення все більш широкого кола питань, розширення більшої спрямованості в бік підвищення комфортності життя суспільства й окремої людини;
- зміна свідомості громадян спричиняє розвиток іншого рівня громадянської, правової та політичної культур. Суспільство стане більш поінформованим у цих сферах і більш вимогливим щодо діяльності органів влади, що забезпечують йому ці права.

Висновки та (або) перспективи й пропозиції щодо подальших наукових розвідок у даному напрямку.

З огляду на соціальну спрямованість цілей публічного управління визначальною для його оцінки може стати соціальна ефективність. Це сукупність суб'єкта і керованих об'єктів державного управління, має комплексний характер дослідження. Адже узагальнюючими критеріями ефективності публічного адміністрування є відображення реального стану життєдіяльності, якість вирішення проблем розвитку суспільства.

Держава має забезпечувати і гідну заробітну плату державним службовцям, і створювати ефективні інструменті та технології боротьби з корупцією, порушенням прав і свобод громадянина в системі публічного управління, і приділяти достатню увагу освітній підготовці представників влади за для ефективного виконання управлінських рішень. У зв’язку з цим стає потреба в професійних менеджерах, що мають виступати як публічні менеджери.

Реалізація суспільного блага вимагає максимальної відкритості, узгодження із суспільною думкою, консультацій із громадськістю, переорієнтації від прямого надання послуг населенню до організації партнерства в задоволенні потреби в якісних послугах.

Сучасне публічне управління може розвинутися як соціально-сервісне та публічно-комунікативне. І трансформаційна тенденція розвитку публічного управління до європеїзації має впроваджуватися з урахуванням європейського досвіду щодо законодавства, норм і стандартів; антикорупційних технологій; концепції людського капіталу, патріотизмі та моралі суспільного блага [5, с. 13].

Державне управління в процесі еволюції пройшло низку змін, про що свідчить існування щонайменше трьох відомих моделей : «Старе публічне управління», «Нове публічне управління» та «Належне врядування». Не можу сказати, що державне управління в Україні описується моделлю «Good Governance», яка відповідає верхівці соціально-економічної системи; характеризує соціально-орієнтоване управління та визначає управління на розвинутих демократичних засадах без урахування національних архетипів. Навпаки, я вважаю, що в країні існують моделі «старого публічного менеджменту» та «нового публічного менеджменту», які визначаються вітчизняною архетипною парадигмою [3, с. 7-13].

На мою думку, реформування місцевого самоврядування та створення самодостатніх територіальних громад, що здатні ефективно вирішувати питання місцевого значення; процеси перерозподілу та розмежувань компетенцій і повноважень органів публічної влади, надання якісних адміністративних послуг, забезпечення відкритості в діяльності органів

публічної адміністрації; використання сучасних інформаційних технологій у системі публічного управління; впровадження електронного врядування в діяльності органів публічної влади – це шлях розвитку сучасної системи публічного управління в Україні.

А вдосконалення нормативно-правової бази допоможе ефективному функціонуванню об'єднаних територіальних громад самостійного визначити напрямки їх розвитку, розпорядженню фінансовими коштами бюджету ОТГ з питань місцевого значення [9, с. 221-225].

Тобто, в сучасних умовах необхідності змін слід орієнтуватися на комплексному врахуванні функціонування системи публічного управління. Слід поетапно запроваджувати реформи та застосовувати новітні концепції управлінських напрямів, які б забезпечували ефективне державне управління та покращували б добробут суспільства.

Необхідність становлення нового, технологічно досконалого державного менеджменту, нової системи публічного управління, спроможної забезпечувати ефективний управлінський вплив на суспільний розвиток через вчасне й адекватне реагування на трансформації соціально-економічних відносин у країні та світі, актуалізує більш глибоке дослідження складових частин механізму публічного управління та адміністрування в Україні.

Подальші напрямки дослідження полягають у деталізації публічного адміністрування в Україні, конкретизації методів ефективності публічного адміністрування з представленням власної моделі, дослідження впливу архетипів на ефективність публічного управління та адміністрування. Необхідні подальші наукові розвідки щодо трансформації закордонного досвіду використання інноваційних форм публічного управління.

Список використаних джерел

1. Державна кадрова політика в Україні : стан, проблеми та перспективи розвитку : наук. доп. / [авт. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін.]; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка, д-ра політ. наук, проф. К. О. Ващенка, д-ра соц. наук, проф. Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2012. 72 с.

2. Державне управління : підручник : у 2-х т. / Нац. акад. держ упр. при Президентові України; ред. кол. Ю. В. Ковбасюк, (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ : НАДУ, 2013. Т. 2. 324 с.

3. Амосов О., Гавкалова Н. Публічне адміністрування в Україні : зв'язок з архетипами та пріоритети розвитку. Публічне управління : теорія та практика. 2014. № 2 (18). С. 7-13.

4. Васильєва Н. В. Сервісна держава : різноманітність розуміння та проблемність побудови. Університетські наукові записки, 2017. № 61. С. 279–288.

5. Загурська-Антонюк В. Ф. Сучасні тенденції децентралізації державної влади та їх реалізація в Україні. Державне управління : удосконалення та розвиток. 2019. № 2. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1391

6. Публічне управління : навч. посібник / А. В. Стасишин, Г. В. Капленко, Г. О. Комарницька та ін. [за заг. ред. А. В. Стасишина]. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 460 с.

7. Шатіло В. А. Централізація і децентралізація в механізмі державної влади : до постановки проблеми. Адміністративне право і процес. 2015. № 1(11). С. 41-47.

8. Ситнік Г. П. Інституційно-цивілізаційна парадигма дослідження проблем та державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки URL : http://dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=145%3A2011-06-06-10-50-16&catid=66%3A2010-12-13-08-48-53&Itemid=90&lang=uk.

9. Потравка Л. О. Синергетична парадигма публічного управління. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. С. 221-225. URL : http://global-national.in.ua/archive/22-2018/43.pdf

УДК 330

ДОКАЗОВА СИНОНІМІЧНІСТЬ І СЕМАНТИКА ТЕРМІНУ «РИЗИК»

Волошин В. С., докт. техн. наук, професор

У роботі зроблена спроба змінити традиційний підхід до розуміння поняття «ризик» – від імовірнісних методів його оцінки до подійних, які вже давно завоювали для себе місце в науковому та прикладному середовищі за допомогою дослідження та застосування в найрізноманітніших областях діяльності : від економіки і бізнесу до соціальних і виробничих сфер. Вивчена синонімічність терміну, його семантичний і функціональний сенс для різних систем і сфер застосування, виділені порівнянні смислові властивості основних синонімів і функцій, а також суб'єктно-об'єктна складова описів шуканого терміну, що найчастіше зустрічаються. Для розуміння семантики терміну представлена функціональна модель процесу ризикоутворення в подієво-логічній системі координат : час, інформація, енергія. Представлені результати дослідження експертних оцінок різних інтерпретацій терміну «ризик» в зіставленні з їх пріоритетністю у споживача у вказаній системі координат. Кінцевим результатом роботи є запропоноване поняття терміну «ризик», яке засноване на таких властивостях, як бінарність, очікуваність, дихотомічність, невизначеність і векторність у координатах «час-інформація-ентропія», які в сукупності становлять основу можливих ризиків у їх тимчасовій інтерпретації для конкретної системи. Поняття терміну відбиває практично всю синонімічну групу назв і відображає їх смислове наповнення, цим самим формуючи не лише більше конкретне визначення цього терміну, але й даючи нові можливості для його чисельної оцінки.

Ключові слова : *ризик, семантика, синонімічність, подія, невизначеність, час, ентропія, інформація, очікуваність ризику.*

Voloshyn V. Probative synonymy and semantics of the term "risk"

The study attempts to change the traditional approach to understanding the concept of "risk" – from probabilistic methods of its assessment to event-based ones, which have long won place for themselves in the scientific and applied environment with the help of research and application in the most varied fields of activity: from economics and business to social and production areas. It has been studied the synonymy of the term, its semantic and functional meaning for various systems and fields of application. Comparable semantic properties of the main synonyms and functions are highlighted, as well as the subject-object component of the most frequently encountered descriptions of the searched term. To understand the semantics of the term, it was represented a functional model of the risk formation process in the event-logical coordinate system: time, information, energy. The results of expert evaluations' research of various interpretations of the term "risk" in comparison with their priority for the consumer in the specified coordinate system are presented. The final result of the work is the proposed concept of the term "risk", which is based on such properties as binary, expectancy, dichotomy, uncertainty and vectority in "time-information-entropy" coordinates, which in totality form the basis of possible risks in their temporal interpretation for a specific systems. The concept of the term reflects almost the entire synonymous group of names and reflects their semantic content, thus it forms not only a more specific definition of this term, but also provides new opportunities for its numeral evaluation.

Key words : *risk, semantics, synonymy, event, uncertainty, time, entropy, information, risk expectation.*

Мета роботи : сформувати сенс терміну «ризик» на підставі сучасних методологічних принципів аналізу послідовності подій, складових основу ризикоутворення поза полем його традиційних імовірнісних методів оцінки.

Стан питання. Будь-який вид людської діяльності легко уявити у вигляді ланцюжки послідовних у часі подій, в основі яких – ухвалення рішення, що і призводить до конкретної події, у тому числі пов'язаної з ризиком. При цьому невід'ємними складовими цієї діяльності, в обов'язковому порядку, є тимчасовий фактор, енергія, її якість і вид, а також інформація про систему [1. 2. 3]. Частіше всього визначення ризиків засноване на ймовірнісних методах його оцінки, які, як правило, мають простфактумний характер [4]. Це обмежує можливості оцінки реального ризику, прийняття відповідних і своєчасних рішень щодо його блокування, що є актуальним для багатьох прикладних областей, де потрібне прийняття відповідних практичних рішень. Рішення бачиться в галузі семантичних оцінок власне поняття «ризик».

Основний зміст. Ризик є похідним від деякого різноманіття понять, що складалися історично та мали деяку змістовну ієрархію. Розглянемо послідовність наступних **синонімічних** та супутніх їм **термінів** (рис. 1) : загроза (1), небезпека (2), ризик (3), невизначеність (4), випадковість (5), подія (6), ймовірність події (7), ухвалення рішення (8), певна даність (9).

Ця послідовність є дуже об'єктивною не тільки в семантичному сенсі, а й функціонально, коли кожне наступне поняття є похідним від попереднього. Наприклад, ризик стає не тільки уточнюючим синонімом слів «загроза» чи «небезпека». Він доповнює ці попередні терміни новим змістом очікування та найбільш розвиненим смисловим наповненням. Те саме стосується смислового ланцюжка : «невизначеність – випадковість – подія – певна даність», або ланцюжку «подія – прийняття рішення – певна даність» і т. п.

Ступінь реалізації події, її правильність і, зрештою, – правильність прийнятого рішення залежать від багатьох причинно-наслідкових зв'язків, у тому числі, і від стану довкілля, і може або дати, або дати необхідний результат. Ця частина нашої термінологічної послідовності, власне, і відповідає за результат : яким буде подія, пов'язана з прогнозованим ризиком. Таким чином, з'являється доповнений термінологічний ланцюжок **однозначних функціональних термінів** : *ризик (3), невизначеність (4), подія (6), причинно-наслідкові відносини (10), ухвалення рішення (8), і, зрештою – реальна визначеність (9).*

Таким чином, з'являється доповнений термінологічний ланцюжок однозначних функціональних термінів : ризик (3), невизначеність (4), подія (6), причинно-наслідкові відносини (10), ухвалення рішення (8), і, зрештою – реальна визначеність (9).

Об'єднання цих двох ланцюжків дають деяке уявлення про значущість кожного оперованих нами термінів. Поняття загроза і небезпека, як терміни, що передують своїм змістом терміну ризик не викликають заперечень (див. рис. 1). Але очевидно, що при перетині семантичного та функціонального ланцюжків з'являються окремі терміни, які, начебто, випадають із цього логічного ланцюга.

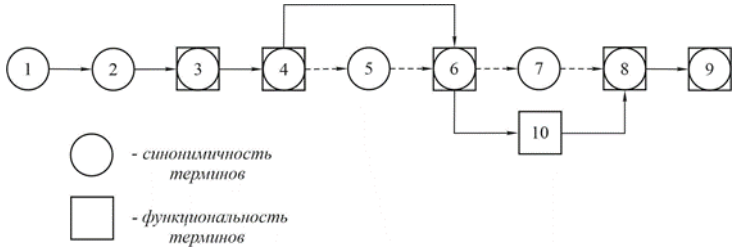

Рис. 1. Синонімічна та функціональна послідовності термінів, пов'язаних з поняттям «ризик» (позначення за текстом).

Розглянемо такий термін як «невизначеність». У системі він означає недостатність інформації, отже, високий рівень зростання ентропії самої системи. Визначеність характеризується наявністю достатньої інформації про систему або її зміни та, відповідно, мінімізацією зміни ентропії системи аж до нульової позначки. Те саме стосується й енергії системи. У загальному випадку, невизначеність і передбачуваність події дають значний розкид даних про можливі джерела та способи перетворення енергії для реалізації цієї події, а значить, зміна ентропії таких систем велика. І, навпаки, що більш конкретним є ризикова подія при наближенні до його реалізації, тим паче конкретними є джерела та способи перетворення енергії, чим забезпечується локалізація зміни ентропії. В основі таких відносин у разі лежить ставлення «невизначеність – цілком певна подія».

Головним генератором ризику майже завжди є людина, її цілеспрямовані дії. Іншим генератором ризику є зовнішнє довкілля, зокрема, природа. І те й інше джерела ризику є переважно спонтанними, носять характер випадковості та невизначеності. Подолання ризику представляється як один із способів вирівнювання таких випадкових процесів з невизначеності в певний стан, як і людської діяльності, і в природному оточенні.

Окремі з цих складових, а саме час, інформація та енергія (дві останні – у вигляді інтегрального показника зміни ентропії системи), а також причинні зв'язки в сукупності, є основою для прийняття рішення з певною часткою ризику (рис. 2). Результатом такого рішення є подія, яка шляхом реалізації в даний час переходить зі стану невизначеного в стан події або визначеності, що відбулася. Таким чином, поняття «ризик» легко зводиться до його

конкретного змістового сенсу залежно від предмета додатка і має кількісне значення у вигляді двійкового коду.

Головною відмінною ознакою в усіх опосередкованих випадках є те, що кількісною оцінкою ризику залишається бінарне відношення «1; 0», що означає наявність або відсутність ризику в системі. У подієвому ризику також присутня своя бінарність, яка ще не реалізована, але реальний ризик «1» у певній віддаленій невизначеності, і реалізована нульова ризик-подія «0» у теперішньому часі T_н.

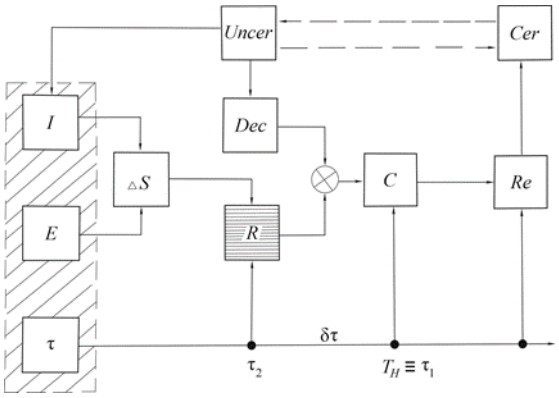

Рис. 2. Функціональна схема ризикоутворення у логічній системі. I – інформація (information); E – енергія (energy); τ – час; ΔS – зміна ентропії; R – ризик; Dec – ухвалення рішення (decide); C – подія; Re – результат (result); Cer – визначеність (certainty); Uncer – невизначеність (uncertainty).

Підтверджуючи мимоволі перехідний «певно-невизначений» стан системи, П. Бернстайн описував ризик як сигнал до оволодіння стратегією поведінки в умовах невизначеності незалежно від ступеня оволодіння майбутнім [5]. Значить ризик, у загальному розумінні, це позначення перехідного процесу.

Поняття ризику властивий дуалізм. Зокрема, в літературі наголошується на дихотомізмі самого терміну «ризик» [6]. Типові пари «удача-невдача», «втрата-придбання», «виграш-програш», «небезпека-безпека» свідчать про те, що ми маємо справу саме з цією властивістю. Ризик часто визначають як ситуацію вибору.

Тим не менш, ми стверджуємо, що подієві властивості ризику такі, що власне подія, як попередник інформації про негатив або позитив, відрізняється від семантичного стану поняття ризик. Ризиком, у даному випадку якраз є не сама подія, а її очікування. Причому очікування ризикової події носить дихотомічний характер, тобто має дуальне наповнення.

Розібратися в об'єктивності та застосовності тих чи інших термінів «ризик» за літературними джерелами можна лише в сукупності з результатами прямих експертних висновків від імені тих, хто ними постійно користується у своїй роботі. Число доступних нам

джерел літературних публікацій у відкритому друку та в інтернеті досягало 200 одиниць у галузях прикладної ризикології, безпеки праці та технічних систем, преаксидентної, екологічної, економічної та кібернетичної безпеки, публікації тих авторів, які займаються ризик-інжинірингом для різних компаній, банків, страхових і торгових агентств, замовляють подібні дослідження та беруть участь у науково-практичних конференціях в Україні, Литві, Польщі, Молдові. Досвід таких фахівців, з одного боку, звичка роботи з усталеними поняттями, часта незадоволеність одержуваними стандартними результатами, що дають мало можливостей для аналітичного дослідження та практичних результатів, з іншого боку, роблять їх думку цілком об'єктивною там, де стоїть питання про правила та термінології.

Нам вдалося зібрати думки 42 експертів у зазначених галузях, включаючи науковців і практикуючих фахівців у ризик-інжинірингу та консалтингу. Деякі оцінки експертів відбиралися зі зручних літературних джерел і доповнювалися до наявних.

Експертна оцінка тих чи інших термінів для поняття «ризик», обсягом 60 балів, виставлялася за шкалою, порівнянної з вихідною шкалою частоти публікацій у доступній літературі (приблизно 0÷64 доступних публікацій). Це дозволяло порівнювати актуальність різних термінологічних варіантів, які застосовуються в літературі з їх суб'єктивною популярністю серед практичних фахівців і науковців у галузі ризикології.

Умовна різниця між величиною експертної оцінки та фактичним індексом згадки конкретного типу терміну «ризик» може розглядатися як деяка функція очікування (±Δ). Якщо експертна оцінка терміну перевищує кількість публікацій на цю тему, це може бути для фахівців інформацією про актуальність і перспективи в таких формулюваннях. І навпаки, якщо експертна оцінка нижча за кількість зіставних і доступних смислових публікацій, це можна оцінювати як зниження актуальності таких інтерпретацій шуканого терміну.

Таблиця 1. – Об'єктність і належність поняття «ризик» у доступній науковій літературі та експертних оцінках

№ п/п	Об'єктна приналежність терміну «ризик»	Літературні посилання	Експертна оцінка (60 балів)	Показник очікування, Δ, (±)
1	Ризик як реалізація загрози	64	38	(-26)
2	Ризик як ймовірність зміни доходів, збитки	57	44	(-13)
3	Ризик як ймовірність події	44	53	(+9)
4	Ризик здійснення події, пов'язаної з порушенням функціонування системи	38	55	(+17)
5	Ризик як частотна характеристика події	29	28	(-1)
6	Ризик як кількість небажаних втрат залежно від обставин	25	29	(+4)

7	Ризик як невизначеність подій	16	36	(+20)
8	Ризик як ймовірність події за умови настання іншої події	11	14	(+3)
9	Ризик як похідна від вірогідності на суму наслідків	10	4	(-6)
10	Ризик, як відповідність між актуальним сьогоденням та невизначеним майбутнім	2	5	(+3)

Якщо згрупувати окремі ознаки ризиків, що найчастіше зустрічаються в літературних джерелах за ступенем їх спаду, та співвіднести їх з результатами експертних оцінок, які дають фахівці, пов'язані з ризик-інжинірингом і науковими дослідженнями в цій галузі (табл. 1), можна зробити деякі висновки про переваги, що надаються тим чи іншим формулюванням поняття «ризик».

Відразу звернемо увагу на загальну тенденцію : що менше посилань у літературі, то загалом нижче й експертна оцінка для конкретного поняття ризику. Зокрема, найчастішими в літературі є посилання на ризик як на реалізацію загрози (у виробничих системах) та її впливом геть економічні показники системи (поз. 1 і 2, табл. 1). При цьому експертні оцінки цих двох формулювань далеко не найвищі, що вказує на незадоволеність думки експертів при їх застосуванні.

Звертає увагу висока оцінка експертів на терміни ризиків, пов'язані з порушенням роботи системи (поз. 4 табл. 1), як основи для аварій, несприятливих результатів роботи, людських жертв, економічних втрат тощо. І функція очікування цього терміну «ризик» досить висока (Δ=+17).

І навпаки, ризики пов'язані з подійністю, як їх основою, займають поки невелику нішу в прикладній літературі, але при цьому їх актуальність у експертів досить висока в порівнянні з іншими термінологіями (поз. 3, табл. 1).

Важливі для нас формулювання ризику, пов'язані з таким терміном, як невизначеність (поз. 7, табл. 1), також отримали свою оцінку в експертному середовищі, особливо за матеріалами деяких науково-практичних конференцій. Умовна різниця між експертною оцінкою та кількістю літературних посилань як показник очікування для сьомої позиції (невизначеність ризику) максимальна для цього аналізу і становить 20 пунктів. Для порівняння, таке формулювання терміну «ризик», як подієвий мікст (поз. 8, табл. 1) має такий своєрідний індекс очікування лише у 3 пункти.

Не найвищі оцінки та частота згадок у літературі свідчать про можливий резерв цього напряму в майбутніх дослідженнях. І, зокрема, можливо, що ця робота в цьому плані виявиться дуже корисною для фахівців. Орієнтація на подійність, як суб'єктність поняття

ризику може бути дуже корисною багатьом міжгалузевих і функціональних термінологій, що в літературних джерелах.

Загалом досить високу експертну оцінку отримують ті формулювання терміну «ризик», які пов'язані з подієвими орієнтирами. При цьому далеко не лідируючі позиції, як у літературі, так і в експертних оцінках, займають ймовірнісні та частотні характеристики цього поняття, що найбільш часто зустрічаються. Багаторазово експлуатовані в різних джерелах, ці поняття можливо вже не влаштовують дослідників не просто за кількісним змістом, а за фактичним смисловим наповненням результатів досліджень або інжинірингових експертиз. До цього нас підштовхує і приклад численних методів досліджень у ризик-інжинірингу стосовно економічних, фінансових, страхових компаній, які у своїй роботі вже давно відійшли від ймовірнісно-статистичних методів аналізу ризиків у напрямку якісного вивчення показників ризику. При цьому до кількісних параметрів, якими оцінюється ризик, все частіше відносять суто економічні показники – збитки, втрата, дохід, економічна ефективність та ін.

У цій роботі, а також у джерелі [7] ми розглянули три такі позиції : події, час, ентропію системи, що виражається через зміни інформації та енергії. В обсязі цих міркувань і з матеріалів, опублікованих раніше, дамо поняття ризику в такий спосіб. Ризик розглядається як бінарне відображення суб'єктивної очікуваності події на межі невизначеності. Ризик як подієва характеристика є похідною від функції стріли часу та мінімізації зростання ентропії в напрямку його певного стану. Уточнене визначення терміну «ризик» може мати такі значення.

Ризик – це бінарне відображення суб'єктивно очікуваної події на межі невизначеності, в основі якої лежать тимчасові та ентропійні зміни в напрямку його певного стану. Визначення виходить дуже непростим, але максимально точним з позиції подійності ризику. Більш спрощене та зрозуміле визначення терміну «ризик» буде дано нижче.

Бінарність відображення в понятті «ризик», що відноситься до деякої події, як «невизначеність – певна подія» або «1;0», залежить від часових рамок цієї події та рівня її конкретизації, що визначається, як зміна ентропії системи за нескінченно малий часовий відрізок ($\delta\tau$) [7].

Певний інтерес у понятті «ризик» представляє термін «суб'єктивне…». Він відбиває варіативність можливостей різних подій з рівнозначно гаданих, у тому числі лише одне може статися як ризикове у час T_н. Тимчасові та ентропійні зміни в системі свідчать про те, що поява ризикової події є процесом динамічним і залежить від зміни цих параметрів. Властивості динамічності системи відповідає і застосування терміну «очікуваність події» як

один із реальних варіантів процесу переходу від невизначеності до певної події. Отже, запропонована інтерпретація терміну «ризик» відповідає тим властивостям цього поняття, які були розглянуті в цій роботі.

На перший погляд, складність такого технічного визначення терміну «ризик» і його пояснення пов'язані з кількістю визначальних показників – час, подія, енергія, інформація, ентропія. Але кожне з них активно відносно до цього терміну та є його невід'ємною складовою. Автор не претендує на вичерпність даного визначення, але може наполягати на його об'єктивності. В однаковій мірі, таке визначення може здатися неприйнятним для гуманітарної сфери, однак може стати приводом для більш серйозних міждисциплінарних досліджень. В даному випадку можна представити дуже спрощене позначення терміну «ризик» таким чином :

Ризик – це альтернативне відображення суб'єктивно очікуваної події на межі невизначеності в напрямку її певного стану.

У такому визначенні залишається очевидною часова та векторна залежності, в спрощеній формі включені в термін і позначені словом «очікуваність». Формулювання містить поняття дуалізму та ентропії, пов'язаних словосполученням «альтернативне (бінарне) відображення». Зберігається і поняття подійності терміну. Тобто і другий спрощений вид формулювання поняття «ризик» майже не відрізняється від раніше запропонованих. Але його зміст стає зрозумілим для гуманітарної спільноти.

Можливо, такі визначення мають право на подальший розвиток, але ми впевнені, що це правильний шлях у вирішенні дуже непростої проблеми – термінологізації сучасного різноманітного явища – «ризик».

Розглянемо складові цього терміну в першій або другій інтерпретації, включаючи поняття суб'єктності ризику, а саме : суб'єкта ризику, його об'єкта та предмета претензії. В даному випадку :

- *суб'єктом ризику* є подія, її очікуваність як якість цієї події в рамках існуючого та постійно змінного інформаційно-часового інтервалу власне суб'єктної системи. Саме подія керує ризиком;

- *об'єктом ризику* є людина або створена нею об'єктна система, що піддається ризику;

- *предметом ризику* є сфера діяльності, до якої належить фактична подія, зокрема, зовнішнє середовище, зокрема, зміни інформації та енергії, іноді – попередні події.

Окремим поняттям у цих міркуваннях має бути подія як смислове наповнення змісту терміну «ризик». В етимологічному сенсі найчастіше термін «подія» відноситься до того, що відбувається чи вже сталося. Коріння слова походить від слів «бути», «бути», тобто – таке,

що існує, що відбулося. Синоніми терміну : факт, явище, подія. Але подією можна вважати і те, що передбачається до того, що відбувається, залежно від зовнішніх обставин і припущень, виходячи з аналогів минулого. Це передбачувана подія, її варіанти, які прийдуть до нас з майбутнього, з деяким тимчасовим інтервалом. У філософії цим терміном пояснюються навіть такі поняття, як питання часу та простору, сенсу буття [8]. Для наших досліджень важливим є лише сенс події та її тимчасового наповнення.

У цьому сенсі поняття «події» може мати таке розширення стосовно предмета наших досліджень, яке, втім, не може претендувати на змістовну вичерпність.

Подія – це прогнозований людиною чи послідовно реалізований порядок дій, які в динамічному аспекті змінюють систему чи її частини в необхідному чи довільному напрямі.

Суб'єктом події є зовнішнє середовище, тобто те, що найчастіше є предметом для терміну «ризик».

Об'єктом події є людина, що майже завжди можна порівняти з цим поняттям для терміну «ризик».

Предметом події є сфера діяльності, що також може зіставлятися з відповідною ознакою для терміну «ризик».

Таке однозначне наповнення двох термінів, що розглядаються, – «ризик» і «подія» дає підстави стверджувати про їх гносеологічну відповідність. Це вкрай важливо для нової інтерпретації терміну «подійний ризик».

Слід розуміти, що бінарність відображень у термінах «ризик» і «подія» не збігаються. Ризик, як бінарне відображення в напрямку від невизначеності до певного стану перебуває в співвідношенні «1;0», а «подія» як факт відноситься до цих станів у протилежному співвідношенні «0;1», тобто в невизначеному стані події як такої, що немає, а в момент визначеності подія вже відбулася.

Розглянемо, яким чином поняття ризику в запропонованій нами етимології відповідає раніше даним формулюванням стосовно вже відомого. У таблиці 2 показані відмінності в суб'єктно-об'єктної орієнтованості для різних варіантів визначення терміну «ризик», взятих з літературних джерел і відносяться до різних об'єктно-функціональних систем прикладного характеру. Їх відмінності бачимо як у відношенні до суб'єкта й об'єкта даної системи, так власне предмета домагань у межах зазначеної термінології.

З порівняння за наведеними ознаками випливає, що :

- як мінімум по два показники об'єктно-функціональної приналежності кожного з відомих визначень (залежно від професійної галузі діяльності) збігаються з показниками у

відповідь запропонованого нами, на наш погляд, більш універсального визначення терміну «ризик»;

- термінологічні збіги для об'єктно-суб'єктних частин у відомих і новому визначеннях, дозволяють здійснювати змістовні зіставлення, закладені в різні поняття терміну «ризик»;

- спільність смислових понять, що належать до терміну «ризик» для різних видів ризикоутворювальних систем і запропонованого визначення терміну «ризик», дають можливість їх узагальнення, в тому числі, і за семантичними ознаками.

Практично в усіх формулюваннях простежується загальний зміст : небезпека для шкоди, а отже і ризик, походять від певних подій, вони спрямовані на людину або на її активність і залежать від предмета явища, тобто, від зовнішніх умов, від дій самої людини. У різних формулюваннях змінюються лише суб'єктно-об'єктні відносини, у своїй смислове наповнення терміну залишається незмінним, хоч і з обмеженим функціональним призначенням.

Висновок. Таким чином, можна стверджувати, що позначене нами формулювання терміну «ризик» у параметрах : час, подія, ентропія, як парадигма відповідальності людини за процеси та результати своєї активної діяльності, відповідає запитам суспільства на певний рівень безпеки, і полягає одним з головних основ його існування як біологічного виду.

Таблиця 2. Змістові визначення для існуючих у літературі інтерпретацій терміну «ризик» у порівнянні з пропонованим :

«Ризик – це бінарне відображення суб'єктивної очікуваності події на межі невизначеності, в основі якої лежать тимчасові та ентропійні зміни у напрямку до його певного стану».

Визначення терміну «ризик»	Функціональна належність відомого визначення терміну «ризик»						Загальні ознаки збігу з пропонованим поняттям «ризику»		
	Виробничі, інженерно-технічні системи			Економічні, фінансові, соціальні системи, бізнес					
	суб'єкт	об'єкт	предмет	суб'єкт	об'єкт	предмет	суб'єкт	об'єкт	предмет
Ризик як ймовірність настання події, небажаної для конкретного об'єкта	подія	людина, об'єктна система	Область діяльності людини	подія	об'єктна система	область діяльності людини	+	+	+
							суб'єктність, об'єкт і предмет ризику		

Ризик як частотна характеристика небезпечних подій серед усіх інших, зовні пов'язаних	подія	людина, об'єктна система	зовнішнє середовище	-	-	-	+	-	+
							суб'єктність і предмет ризику		
Ризик як частота однієї небезпечної події при настанні іншої небезпечної події.	подія обумовлена	людина, об'єктна система	подія визначальна	подія обумовлена	об'єктна система	подія визначальна	+	+	-
							суб'єктність і об'єкт ризику		
Ризик, як добуток ймовірності та наслідків настання несприятливих подій	-	-	-	суб'єктна система	подія	зовнішнє середовище	-	+	+
							об'єкт і предмет ризику		
1. Ризик як ймовірність зменшення доходів і збільшення витрат. 2. Ризик як ймовірне відхилення від очікуваного результатту (виграш, або програш). 3. Ризик як джерело прибутку чи збитку 4. Ризик	-	-	-	суб'єктна система	подія	область діяльності людини	-	+	+
							об'єкт і предмет ризику		

як подія, що веде до шкоди в системі									
Ризик як невизначена подія, що веде до настання втрат або придбань	подія	об'єктна система, людина	зовнішнє середовище	подія	об'єктна система	область діяльності людини	+	+	+
							суб'єктність, об'єкт і предмет ризику		
Ризик як кількість небажаних втрат при поганому збігу обставин	подія	об'єктна система, людина	область діяльності людини	подія	об'єктна система, людина	область діяльності людини	+	+	+
							суб'єктність, об'єкт і предмет ризику		
Ризик як характеристика події, що має невизначеність результатту	людина	об'єктна система	зовніш-нє середовище	подія невизначена	об'єктна система, людина	Зовніш-нє середо-вище	-	+	+
							об'єкт і предмет ризику		
Ризик як реалізація небезпеки	подія певна	об'єктна система	зовніш-нє середо-вище	подія певна	людина	небезпека зовніш-ніх проявів	+	-	+
							суб'єктність і предмет ризику		
Ризик, як відповідність між актуальним сьогоденням і невизначеним май бутнім у свідомості особистості	час	особистість, людина	область діяльності людини	час	особистість, людина	соціальна середа	+	+	+
							суб'єктність, об'єкт і предмет ризику		
Ризик як можливість для здійснення події, пов'язаної з порушенням	подія	об'єктна система	зовніш-нє середо-вище	подія, суб'єктна система	людина	область діяльності людини	+	-	+
							суб'єктність і предмет ризику		

функціо-нування системи.							

Список використаних джерел

1. Найт Ф. Х. Риск, неопределённость и прибыль. М. : Дело, 2003. 359 с.

2. Sommestad T., Ekstedt M., Johnson P. A. Probabilistic relational model for security risk analysis, Computer & Security, 2010. Vol. 29. № 6. P. 659-679.

3. Миков Д. А. Управление информационными рисками в системах дистанционного мониторинга состояния объекта. Канд. Дисс. Москва : МГТУ им. Баумана. 2018. 156 с.

4. Абрамов М. А. Вероятностная оценка как средство управления системой защиты информационных ресурсов предприятия. Информационные технологии и математическое моделирование : сб. материалов IX Всероссийской научно-практ. конф. с международным участием. Анжеро-Судженск : Изд. Томского университета, 2010. С. 3-7.

5. Бернстайн П. Против богов. Укрощение риска. Москва : Олимп-бизнес. 2002. С. 19.

6. Волченко В. В. Риск в опыте философской рефлексии. Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2016. Т. 11, С. 1181-1185. URL:http://e-koncept.ru/2016/86255.htp

7. Волошин В. С., Лямзин А. В. Риски, события, энтропия. Актуальні проблеми безпеки на транспорті, в енергетиці, інфраструктурі. Херсон, 2021. С. 337-339.

8. Делез Ж. Логика смысла; науч. ред. Я. Б. Толстов; пер. Я. И. Свирского. М. : Академия, 1995.

УДК 81.255

ПРОБЛЕМА ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АДРЕСАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО «ВІДКРИТОГО ЛИСТА» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Голі-Оглу Т. В., к. філол. н., доцент, завідувач кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Ліхошерст Н. Т., студентка ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядається проблема поліфункціональної адресації жанру «відкритий лист», що обумовлена його гіпертекстуальністю і соціальною значущістю. Описуються жанрові особливості «відкритого листа», його соціальна спрямованість і комунікативна орієнтація. Аналізуються стратегія «відкритого листа» : активний, результативний вплив на процес формування суспільної думки та чинних політичних інституцій, а також тактики її реалізації у межах сучасного інформаційного простору. Досліджуються специфічні особливості та переваги електронної комунікації, її активне використання у сучасному багатовекторному суспільстві. Автори детально аналізують багаторівневу і поліфункціональну адресацію текстів цього жанру, що виявляється в наявності формального і «прихованого» адресатів.

***Ключові слова** : «відкритий лист», стратегії, тактики, поліфункціональна адресація, гіпертекст, формальний адресат, «прихований адресат», електронна комунікація, засоби масової комунікації.*

Goli-Oglu T. V., Likhosherst N. T. The problem of multifunctional addressing of the electronic «open letter» in modern linguistics

The article examines the problem of multifunctional addressing of the «open letter» genre, which is due to its hypertextuality and social significance. The genre features of the «open letter», its social orientation and communicative orientation are described. The «open letter» strategy is analyzed: an active, effective influence on the process of forming public opinion and current political institutions, as well as the tactics of its implementation within the modern information space.

Specific features and advantages of electronic communication, its active use in modern multi-vector society are studied. The authors analyze in detail the multi-level and multifunctional addressing of texts of this genre, which is manifested in the presence of formal and «hidden» addressees.

***Keywords** : «open letter», strategies, tactics, multifunctional addressing, hypertext, formal addressee, «hidden addressee», electronic communication, means of mass communication.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розмаїтість жанрів, що мають суспільну значущість і координують життя суспільства, насьогодні вражає. Публіцистичні жанри, зокрема «відкритий лист», стали повноправною частиною не лише життя українського суспільства, а й невід'ємним атрибутом комунікативної сфери цього суспільства. До дослідження проблеми публіцистичних жанрів

були дотичними М. М. Бахтін [2], В. В. Дементьєв [8], Е. М. Виноградова [4], А. Н. Акопов [1], П. С. Карасьов [12], Е. В. Чепкіна [19] та багато інших представників наукової спільноти.

Аналіз наукових студій засвідчує факт нез`ясованості та недостатньої розробленості зазначеної проблеми специфікації жанру «відкритий лист», що наразі має надзвичайно високий рівень комунікативної продуктивності, а ця продуктивність реалізується насамперед у стратегії маніпуляції свідомістю реципієнта та інших учасників багатополярної комунікації, проте залишається на периферії сучасних наукових досліджень і пошуків. Зважаючи на цей факт, фіксуємо нагальну потребу студіювати жанровотвірні елементи «відкритого листа», диференційні риси і комунікативну спрямованість текстів цього жанру. Саме ці факти обумовлюють актуальність представленого дослідження.

Мета дослідження полягає у визначенні специфіки та функцій «відкритого листа» в сучасній українській і російській публіцистичних епістоляріях, а також з'ясуванні поліфункціональної комунікативної спрямованості зазначеного жанру і її впливу на результативність і досягнення мети комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом під прицілом науковців перебуває проблема дослідження усього арсеналу мовленнєвих жанрів комунікативної спрямованості, як-от : дискусія, сварка, брехня, похвала, жарт, анекдот, молитва, флірт тощо. Проте найактуальнішими, на наш погляд, є дослідження такого жанру, як «відкритий лист» через його надзвичайну популярність і високий рівень комунікативної спрямованості та результативності впливу на реципієнта.

У традиційній теорії мовленнєвих жанрів учені поділили лист (епістолу) на такі різновиди: приватний неофіційний лист, художній лист, професійно орієнтований лист, публіцистичний лист, діловий, побутовий тощо.

«Відкритий лист» є окремим, повноцінним мовленнєвим жанром, який потребує детального вивчення і розгляду в прагмалінгвістичному аспекті, зокрема як віддзеркалення особистісних рис і прагнень адресата, а в лінгвістичному плані – як структурно та логічно цілісний текст, складений за конкретною моделлю (схемою). Лінгвістичний статус «відкритого листа» варто формувати в рамках публіцистичного дискурсу, до якого він системно і відноситься.

Як відомо, публіцистичний дискурс реалізується у засобах масової інформації, його одиницею є текст, створений за вимогами публіцистичного стилю, який вирізняється високим рівнем актуальності піднятих у ньому політичних, економічних, культурних, екологічних, соціальних та інших проблем суспільства.

Оскільки «відкритий лист» є комунікативно орієнтованим жанром, то він обирає власну стратегію : активний, результативний вплив на процес формування суспільної думки та чинних політичних інституцій. Важливою характеристикою публіцистичного тексту є соціальна аксіологічність (оцінність), певна стереотипність відбору та організації мовних засобів, граничний рівень інформативності, а також притаманні йому функції оцінки та маніпуляції свідомістю реципієнта (адресата).

Головним тактичним завданням «відкритого листа» є переконування адресата у правильності громадської позиції автора, у спонуканні до якнайшвидшого розв'язання окресленої у тексті проблеми. Це вимагає від автора «відкритого листа» навичок та уміння переконувати, аналізувати індивідуальні психологічні особливості свого адресата, знання теоретичних і прикладних напрацювань з питань інформаційного впливу та маніпуляції свідомістю. З огляду на це, автор такого листа, формулюючи й описуючи проблему, що має соціальне звучання і значущість, мусить використовувати логічну аргументацію та переконливі докази, що формуються за допомогою наявних і вкрай необхідних фонових знань, зокрема з історії питання, аналітичні навички та уміння вже застосованих заходів щодо вирішення зазначеного питання, виявлення реальних можливостей і перспектив щодо виправлення і покращення фактичної ситуації, яка є результатом окресленої автором «відкритого листа» проблеми.

Аналізуючи комунікативну мету «відкритого листа», маємо зазначити, що він, як і будь-який текст, має основне призначення – вплив на читача у форматі маніпуляції свідомістю. Уся структура такого тексту має бути спрямована на виконання зазначеної базової функції. Проблема щодо семантичної організації такого тексту була б розв'язана, якби незмінними були б умови «спілкування» автора та читача. Проте у реальному житті процес породження і сприйняття кожного тексту є не тотожними, що й відображається на його структурі.

Комунікативна спрямованість «відкритого листа» як багатовекторного одноплановго тексту (оскільки відображає спілкування автора з двома чи більше адресатами, адже автор бачить свою аудиторію розчленованою, неоднорідною) полягає у : 1) прямому звертанні до особи чи осіб з метою оприлюднення ідей, думок, побажань, прохань, проблем, що турбують суспільство; 2) викладенні адресантом у дуже інвективній, відвертій або прихованій, емоційній формі проблеми, яка має важливе суспільне звучання; 3) ініціалізації обговорення актуальної проблеми громадськістю і суспільством у цілому з метою привертання до неї уваги; 4) спонуканні адресата та суспільства до негайних, активних дій.

«Відкритий лист» є, певною мірою, риторичним зверненням, адже не орієнтований на офіційну відповідь адресанту. Однак автор сподівається, що буде почутий адресатом і питання буде вирішено якнайшвидше. Автор також розраховує на підтримку однодумців, тому структурує свій лист свідомо у такий спосіб, аби він мав вплив не лише на зазначену особу-адресата, а й на читацькі маси в цілому. Слід зазначити, що реакція на конкретний лист може бути непередбачуваною : від прояву у формі певної дії до байдужого ставлення як до листа, так і до адресата.

Творча переробка адресантом фактичного матеріалу у «відкритому листі» повинна мати чітке цілеспрямування. Саме на цьому етапі породження тексту має бути детально визначена його системно-структурна організація, зокрема : 1) складові елементи змісту; 2) якою буде структура викладу, що згодом стане основою композиції тексту «відкритого листа». І лише після описаної вище розробки змісту тексту адресант переходить до його наповнення реальними елементами.

У процесі формулювання комунікативної мети має бути чітко визначений задум, що є тим предметним змістом, який у подальшому буде покладений в основу мети. Задум є уявним результатом, якого прагне досягти автор своїм складеним текстом, оскільки мета реалізується у відповідних діях колективного адресата, в його думках, поглядах на життя, почуттях і переживаннях, новій інформації.

З винаходом інтернету у світі була започаткована нова форма комунікації, що виникла на межі усного і писемного мовлення, сполучає інформацію різних знакових систем і практично реалізується у форматі гіпертексту. У зв’язку із загальною глобалізацією комунікація набуває віртуального, дистанційного, опосередкованого характеру, і поступово електронний формат спілкування витісняє чи істотно звужує інші формати комунікації. Інтерактивність та глобальність інтернету провокують його активне застосування засобами масової комунікації (ЗМК) для розповсюдження інформації, «здійснення впливу та забезпечення ефективної реалізації новітніх комунікативних технологій» [13, с. 1].

Оскільки мовленнєвий жанр «відкритий лист» розглядається переважно в засобах масової комунікації, виникає необхідність конкретизації поняття медійного дискурсу в межах національного дискурсу. Масова комунікація може бути визначена як «процес поширення інформації (знань, духовних цінностей, моральних і правових норм) за допомогою технічних засобів (друк, радіо, телебачення, кінематограф) на численні аудиторії» [14, с. 10].

Фахівці окреслили цілий ряд ознак-характеристик масової комунікації, які специфікують її з-поміж інших типів комунікації. Ю. В. Рождественський зазначає й аналізує такі ознаки масової комунікації :

– переважає текстуальна основа, що містить загальні сучасні тексти, пов'язані з нагальними потребами управління соціумом;

– технічна обумовленість процесу спілкування, що провокує залежність його протікання від матеріально-технічних можливостей учасників процесу комунікації, тому головну роль відіграє чинник технічної передачі інформації;

– тексти масової комунікації переважно є вторинними, оскільки вони виступають результатом застосування, класифікування, трансформації, узагальнення інших видів тексту, які мають первинний статус;

– з філологічної погляду масова комунікація розпадається на два основні потоки, зокрема масову інформацію та інформатику, які є опозиційними (протиставленими) за характером тексту і рівнем «масовості» спілкування. Масові або загальні інтереси підтримуються засобами масової інформації, а індивідуальні інтереси – інформатикою;

– авторство в масовій комунікації може не мати зафіксованої і чітко визначеної форми; більшість фахівців з масової комунікації звертає увагу на формат колективно-індивідуального авторства як концептуальну характеристику масової комунікації, адже у породженні будь-якого тексту беруть участь, зазвичай, кілька агентів – від первинних комунікаторів до вторинних комунікаторів, журналістів, редакторів тощо;

– автор і реципієнт текстів масової інформації, перебуваючи в одному часі, територіально розділені. Породження тексту і сам акт спілкування є різними за часовою і просторовою віднесеністю;

– масова інформація, здебільшого, не передбачає діалогу з отримувачем. Проте це не означає відсутності діалогічності взагалі, оскільки будь-які засоби масової комунікації розраховані на певну реакцію з боку адресата, зокрема і продовження спілкування в діалогічному форматі, однак діалог цей може здійснюватися відповідно до просторово-часової віднесеності учасників комунікації, тобто умовно, а також в інших дискурсах – в інший час та через інші канали або у вигляді поширення певних дій комунікатора-читача на інші об'єкти або інших комунікантів [15, с. 64].

Ще один детальний аналіз специфічних ознак масової комунікації пропонує Н. Н Богомолова, яка виділяє такі її диференційні риси : опосередкованість спілкування за допомогою технічних засобів; спілкування великих, масштабних соціальних груп; чітко виражену соціальну спрямованість комунікації; організований та формалізований режим

комунікації; відсутність прямого зворотного зв'язку між комунікаторами у процесі комунікації; гостра регламентація і дотримання усталених норм спілкування; однонаправленість інформації і чітка фіксація комунікативних ролей; колективний характер комунікантів і їхня публічність; масова, стихійна, анонімна, розірвана в просторі й часі аудиторія; масовість, публічність, соціальна актуальність і значущість інформації; здеебільшого двоступеневий характер сприйняття інформації [3, с. 34].

Дискурс засобів масової комунікації має свої точки перетину з іншими дискурсами (політичним, рекламним, діловим, науковим тощо), проте він об'єднує, трансформує їх і робить новим типом комунікації. Наразі відбувається розширення меж дискурсу ЗМІ за допомогою інтернет комунікації, яка виступає не лише новим каналом передачі інформації, але й тим середовищем, в якому співіснують і трансформуються різноманітні інформаційні потоки і різноманітні види дискурсів [11, с. 68]. Враховуючи це, М. Н. Володіна пропонує доповнити визначення масової комунікації, сформульоване у «Філософському енциклопедичному словнику», згідно з яким «…масова комунікація – це систематичне розповсюдження повідомлень (через пресу, радіо, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис, рекламу та Інтернет – М. В.) серед чисельних, розрізнених аудиторій з метою впливу на оцінки, думки та поведінку людей» [5, с. 36]. Порівняно з іншими засобами масової комунікації, Інтернет вирізняється своїм глобальним статусом і є таким засобом масової комунікації, до якого інтегровані решта засобів масової комунікації у звичному чи трансформованому вигляді. Інтернет комунікація має масовий характер і об'єднує численну аудиторію, яка є настільки різноманітною за своєю расовою, національно, віковою, освітньою, соціальною чи будь-якими іншими характеристиками, що наразі маємо всі підстави вважати Інтернет мультинаціональним та глобальним середовищем.

Інтернет спілкування є взаємно спрямованим, оскільки передбачає зворотний зв'язок комунікантів. Функціональні та технологічні можливості електронного тексту порівняно з традиційним текстом є набагато ширшими, зокрема серед переваг можемо виділити такі : 1) можливість забезпечити компактне зберігання значних обсягів інформації; 2) здійснення майже миттєвого тиражування і гарантування швидкісного поширення інформації; 3) можливість сегментації тексту на малі відрізки або поєднання кількох текстів в один; 4) створення версій, можливість змін, варіативність; 5) можливість одночасної роботи з текстом значної кількості користувачів; 6) можливість здійснити інтеграцію тексту з іншими семіотичними системами, передусім звуком та зображенням) [18, с. 54].

Інтернет видається нам поєднанням електронних, усних і друкованих засобів масової комунікації. Тому, вочевидь, Інтернет-комунікація відрізняється від інших форматів

спілкування цілою низкою специфічних рис, що і спричиняє формування певних диференційних ознак її організаці :

– електронний сигнал є базовим каналом спілкування;

– віртуальність (комунікація відбувається з незнайомим, причому колективним комунікантом);

– опосередкованість (через різні гаджети, що приєднані до мережі Інтернет);

– дистанційність (співрозмовники віддалені один від одного в просторі й часі);

– величезна, численна аудиторія;

– інтерактивний характер спілкування;

– гіпертекстовість;

– креолізованість мовлення;

– комбінація різноманітних типів дискурсу:

– статусна рівноправність учасників комунікації;

– специфічна комп'ютерна етика спілкування [6, с. 73-74].

Наразі багато журналів та газетних видань існують в електронному форматі. Дослідники виділяють три формати сучасних Інтернет-ЗМІ : 1) ті, що є абсолютною копією паперового видання; 2) видання-гібриди, тобто модифіковані версії паперових, традиційних ЗМІ та 3) оригінальні WEB-видання, тобто такі, які функціонують виключно в Інтернеті. Усі зазначені види видань можуть розглядатися як «тексти ЗМІ, які активно розповсюджуються через інтернет» [10, с. 68]. При цьому вони зберігають усі основні стильові риси текстів ЗМІ.

Разом з тим новий канал передачі інформації впливає на інтернет ЗМІ і насичує їх новими рисами, притаманними цьому інформаційному середовищу, найрельєфнішою з них є, без сумніву, наявність зворотного зв'язку в комунікації. Інтернет зорієнтований на поширення інформації для практично необмеженого кола реципієнтів, які з легкістю, за бажанням, можуть включитися в процес комунікації стосовно тільки-но сприйнятої інформації. Із пасивної маси комунікантів, поділеної на конкретні цільові групи, аудиторія інформаційних реципієнтів ЗМІ перетворюється на аудиторію активних учасників масової комунікації.

З жанрової погляду доцільно виділити три різних групи об'єктів у мові електронних засобів комунікації : 1) жанри інших функціональних різновидів мови без очевидних змін; 2) традиційні жанри, що адаптуються до мови електронних ЗМІ й представлені там у трансформованій формі, і, нарешті, 3) жанри, притаманні виключно мові електронних засобів комунікації [9, с. 36].

Мовленнєвий жанр «відкритий лист» не є автентичним електронним жанром; він є традиційним публіцистичним жанром, що останнім часом активно розповсюджується не лише у друкованих виданнях, а й у мережі Інтернет, і, відповідно, набуває нових, не властивих друкованим виданням, ознак та характеристик.

Проведений аналіз продемонстрував той факт, що електронні відкриті листи, які поширюються в Інтернеті, є текстами двох типів :

– тексти, що запозичені з традиційної комунікації і інстальовані в електронний формат; вони функціонують без помітних змін;

– тексти, що адаптуються до мови електронних ЗМК й представлені там у трансформованому форматі, який являє собою гіпертекст.

Відкритий лист не може інтерпретуватися як одноплановий текст, оскільки відбиває спілкування автора з кількома адресатами, тобто автор бачить свою аудиторію роз'єднаною, неоднорідною. Автор «відкритого листа» безпосередньо звертається до конкретного адресата (реальної людини), проте при цьому передбачає, що лист буде читати й обговорювати численна аудиторія, і тому він структурує текст з урахуванням цієї обов'язкової множинності учасників комунікації.

«Відкритий лист» – це мовленнєвий жанр з багаторівневою і поліфункціональною адресацією. Формальний адресат (псевдоадресат) – вища посадова особа, наділена владою, правами, можливостями, яких не має адресант. Вона спроможна розв'язати конкретну проблему, яка є темою «відкритого листа». Найчастіше це президенти країни, профільні міністри, депутати різного рівня, вагомі політичні діячі. Автор навмисно виокремлює і називає адресата, і у такий спосіб фокусує увагу аудиторії на його особі, тих або інших вчинках, оцінках, рисах, що проявляються у межах конкретної ситуації, що дозволяє автору створити бажаний для нього образ адресата в очах суспільного загалу.

До того ж, у «відкритому листі» наявний прихований адресат, що є гіпотетичною аудиторією однодумців, від яких адресант листа очікує на підтримку. Автор свідомо розраховує повідомлення не лише на зазначеного в листі адресата, але й водночас – на численних інших реципієнтів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, істинним адресатом «відкритого листа» виступає читацька маса, і саме тому такий лист друкується в газеті, журналі чи інтернет виданні, а не посилається традиційним способом (у конверті) адресату. Конститутивною ознакою «відкритого листа» є ефект присутності читача під час особистої розмови двох людей. Читач такого листа наче перебуває осторонь, наче раптом, випадково почув чужу розмову, отримав чужий лист. Читаючи цей чужий лист, він екстраполює його

безпосередньо на своє життя, на свої міркування і житєсприйняття. Тому лист своєю зверненістю до когось «третього» значною мірою активізує інтелектуальну роботу читача, провокує його до самостійних висновків, які містяться у листі, «звіряти» по цьому чужому листу власні спостереження, думки, відчуття, прагнення.

Оскільки сформульована в дослідженні проблема є досить багатовимірною і соціально орієнтованою, перспективними, на наш погляд, будуть подальші студіювання питань структурування і моделювання текстів жанру «відкритий лист», його гіпертекстуальний характер і способи практичної реалізації, а також аналіз мовних засобів аксіологічності та імперативності.

Список використаних джерел

1. Акопов А. И. Аналитические жанры публицистики. Письмо. Корреспонденция. Статья. Ростов-на-Дону, 1996. 90 с.

2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Собрание сочинений в 7 т. Работы 1940 – начала 1960-х годов. Москва : Наука, 1996. 765 с.

3. Богомолова Н. Н Социальная психология печати, радио и телевидения. Москва : МГУ, 1991. 127 с.

4. Виноградова Е. М. Эпистолярные речевые жанры : прагматика и семантика текста Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1991. 16 с.

5. Володина М. Н. СМИ как форма «общественного диалога». Язык современной публицистики. М., 2005. С. 31–43.

6. Галичкина Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций) : Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Астрахань, 2001. 208 с.

7. Дедова О. В. О гипертекстах : «книжных» и электронных. Вестник МГУ. Серия 9. Филология. М., 2001. № 4. С. 22–35.

8. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация. Москва : АРС, 2006. 376 с.

9. Иванов Л. Ю. Язык Интернета : заметки лингвиста. Словарь и культура русской речи. Москва : Азбуковник, 2000. С. 35–45.

10. Какорина Е. В. СМИ и интернет-коммуникация (области пересечения и проблемы взаимодействия). Язык современной публіцистики : Сб. ст. М., 2005. С. 67–82.

11. Карасев П. С. Открытое письмо – публицистический жанр // Проблемы газетных жанров. Л., 1962. С. 39–52.

12. Коломієць Н. В. Лінгвістичні особливості організації гіпертексту інтернет-новин (на матеріалі англійської мови). – Автореф. дис....канд. філ. наук. Київ, 2004. 21 с.

13. Лукашенко Н Г. Іспаномовний Інтернет-дискурс : комунікативно-прагматичний та лінгвостилістичний аспекти (на матеріалі форумів з проблематики родинних стосунків). Дис. … канд. філол. наук: 10.02.05. К., 2006. 228 с.

14. Мясников И. Ю. Жанры речи в дискурсе периодического издания : специфика дискурса и описательная модель речевого жанра : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Томск, 2005. 212 с.

15. Николина Н. А. Филологический анализ текста. М., 2003. 234 с.

16. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. Москва : АРС, 1999. 352 с.

17. Рязанцева Т. И. Некоторые особенности реализации коммуникативных принципов и стратегий в условиях компьютерно-опосредованного общения. Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. М., 2007. С. 23–31.

18. Чепкина Э. В. Взаимодействие автора и адресата в условиях массовой коммуникации. Журналистика конца 80-х : смена приоритетов. Екатеринбург, 1991. 139 с.

УДК 811.161.2’373.4

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР БІЛОГО КОЛЬОРУ В РОМАНІ О. ГОНЧАРА «СОБОР» ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАДИ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Жижома О. О., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та слов’янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Лук’янцева Т. С., студентка ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядаються семантичні та функціональні особливості вживання кольоропозначення «білий» у романі О. Гончара «Собор», його символізація та зв’язок із культурно-історичними реаліями. Виявляються лексеми, що позначають білий колір та його відтінки. Значна увага приділена адекватності передачі кольороназв у російському перекладі роману.

***Ключові слова** : кольороназви, семантика, ахроматизм, переклад, зіставна лінгвістика.*

Zhyzhoma O., Lukiantseva T. Semantic space of white color in O. Honchar's novel "the cathedral" and its russian translation

The article examines the semantic and functional features of the use of the color designation "white" in O. Honchar's novel "The Cathedral", its symbolism and connection with cultural and historical realities. There are lexemes denoting the color white and its shades. Much attention is paid to the adequacy of the transfer of color names in the Russian translation of the novel.

***Keywords** : color names, semantics, achromaticism, translation, comparative linguistics.*

Постановка проблеми. Колір є однією з констант культури, яка може бути своєрідною моделлю її розвитку, що відображає шляхи формування, освоєння, закріплення в культурній пам'яті не тільки загальних, а й національно забарвлених культурно-значущих концептів. Багато явищ культури неможливо зрозуміти без урахування семантики кольору. Він виступає як одна з ключових категорій культури, що фіксує унікальну інформацію про колорит навколишньої природи, своєрідність історичного шляху народу, взаємодію різних етнічних традицій, особливості художнього бачення світу. Як постійний компонент культури колір обростає певною системою асоціацій, смислових значень, тлумачень, стає втіленням різноманітних морально-естетичних цінностей.

Вивчення кольороназв у творчості письменників представляє особливий інтерес, оскільки переважання саме чуттєвого у сприйнятті світу є характерною рисою будь-якої літератури. Цю особливість відзначають багато дослідників-мовознавців, літературознавців, культурологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси відображення кольорорецептивних вражень у мові, започатковані Арістотелем, у сучасному мовознавстві продовжують з поглядів історичного розвитку мови та семасіології (Р. Алімпієва, Ж. Соколовська, Т. Пастушенко, В. Горобець, В. Мур'янов, Є. Тимченко, М. Чикало), дериватології (О. Дзівак, Н. Клименко), психо- й етнопсихолінгвістики (Л. Лисиченко, А. Вежбицька, С. Григорук, Г. О. Василевич, А. Залевська, Р. Фрумкіна), зіставної лексикології та перекладознавства (А. Іншаков, Л. Топчій, Н. Булава, О. Костинська) ідіостилю (А. Бєлий, О. Василевич, Л. Зубова, А. Критенко, С. Єрмоленко, В. Москович, Л. Пустовіт, О. Рисак, О. Ставицька, В. Дятчук та ін.).

Проте, вивчення кольоропоетики художніх творів у зіставному аспекті залишається малодослідженою, але при цьому надзвичайно перспективною цариною сучасної лінгвістики. Колір є важливим елементом поетики багатьох авторів, оскільки майстерність у створенні кольорообразів образами значною мірою формує стилістичне своєрідність художніх текстів. Це зумовлює актуальність обраної проблеми.

Вибір матеріалу дослідження аргументується тим, що художня манера О. Гончара характеризується пильною увагою до зовнішнього боку дійсності, до форм, у яких ця дійсність існує і через які виявляє свій зміст. Колір у свою чергу – невід'ємна складова будь-якої візуально сприйманої форми. Окрім того, в текстах О. Гончара колір бере участь у посиленні виразності, він доволі часто є одним з найбільш значущих «провідників» змісту. Колірні образи є невід'ємною частиною структури творів О. Гончара : якщо вилучити колір, контекст втратить як свою естетичну своєрідність, так і властиву йому змістовну глибину.

Мета дослідження полягає у визначенні семантичного простору білого кольору в романі О. Гончара «Собор» та способах їх збереження у російськомовному перекладі твору.

Виклад основного матеріалу. Незаперечний той факт, що основне національно-культурне навантаження несе лексичний фонд мови На базі лексики формується мовна картина світу. Особливо наочно і яскраво цей аспект представлений кольороназвами. Колірна символіка має найдавніше походження, вона виникла в ті часи, коли людина навчилася видобувати і використовувати природні фарби. Кольороназви широко використовуються в повсякденному та літературному мовленні і стали невід'ємним компонентом сучасних мов, причому, багато з них сформувалися порівняно недавно.

Відомо, що набір кольорових символів досить обмежений. Найчастіше в цій якості використовуються так звані «основні кольори», до яких, насамперед, належать білий, чорний, червоний, синій, зелений, жовтий та фіолетовий, проте набір кольорів змінюється залежно від культурних традицій конкретного народу [11]. Таким чином, у процесі розвитку

людства в культурній традиції кожного народу склалися деякі відповідності між кольорами та певними образами.

Є три основні кольори, основні для стародавніх культур : чорний, білий, червоний. Цю тріаду можна побачити всюди, і її можна пояснити дуалізмом реалізації та важливістю понять «кров-сонце-вогонь» [6]. Також ці три кольори відповідають трьом фазам людського життя та процесу створення кераміки : білий, як немовля, червоний, як період ініціації, чорний, як зріла людина. У деяких культурних традиціях білий колір співвідноситься з певним віком, статтю, частиною світу, сезоном тощо.

У творчості О. Гончара представлено поєднання традиційного знання про колір з індивідуальним сприйняттям. При цьому поняття про колір у нього формується під впливом історичних, культурних, психологічних, соціальних факторів, тому кодується змістом у більшості випадків індивідуально.

Серед базових кольороназв найбільший інтерес, на наш погляд, представляє прикметник білий та його похідні. Цей колоратив у романі вживається понад 100 разів, що становлять приблизно третину від досліджуваних вжитків кольорів (з усього – 335).

Білий колір є дуже специфічною лінгвосеміотичною категорією. З одного боку, він ахроматичний, і як наслідок видається малоінформативним, психологічно нейтральним і семантично явним. З іншого боку, він все ще має амбівалентну семантику, дискретність значення, багато термінів для позначення та досить загадкову етимологію майже всіх з них.

Дослідники відзначають, що первісне значення білого не було колірним : слово означало «світло», «блиск» [4], характеризувалося семантичним синкретизмом – мало значення «світлий», «прозорий», «чистий», «безбарвний». Появу значення кольору в семантиці лексеми датують XIII століттям [там само]. А. Вежбицька вказує на виняткове багатство семантики слова білий, виділяючи, окрім інших, семи «пов'язаний з хорошою видимістю» та «непрозорий, що не просвічує» [18, с. 252]. Асоціативне поле білого, найповніше представлене у роботі Р. В. Алімієвої, демонструє явне тяжіння до асоціацій позитивного емоційного плану та містить наступні оціночні асоціації прикметника [1] :

1) оціночно-фізіологічні (світлий, холодний, свіжий, яскравий, сліпучий, прохолодний, теплий, м'який, тугий, непрозорий);

2) оціночно-психологічні (чистий, ніжний, радісний, урочистий, прекрасний, красивий, щирий, святковий, чесний, спокійний, врівноважений, добрий, веселий, шляхетний, щасливий).

Розглянемо оціночну семантику прикметника білий, що реалізується в тексті роману «Собор» та демонструє його символічний потенціал.

У семантичній структурі слова білий в романі виявлено як найбільш значущі асоціативні ознаки «світлий» і «чистий». У безпосередній єдності з головним, колірним компонентом значення вони хіба що конструюють семантичний вигляд слова білий, зумовлюючи цим загальномовну «семантичну еволюцію, а також обумовлюючи емоційно-експресивний характер його нових, образних та переносних значень» [6].

Так, білий часто присутній в описі зовнішності Віруньки :

Вірунька тихо сміється. Білі яблука щік поблискують, і плечі біліють, купаючись в місячнім молоці, і здається — пахне від неї молочно.

О. Гончар відповідно до народного світогляду пов'язує білий колір з борошном і молоком, які є символами родючості та життя, умовою благополуччя.

У російському варіанті автор перекладу вдається до дослівного перекладу, що найповніше передає зміст і емоції, закладені О. Гончаром :

Верунька тихо смеется. Белые яблоки ее щек поблескивают, и плечи белеют, купаясь в лунном молоке, кажется, и пахнет от нее молочно.

Біла сорочка завжди була святковим одягом українців. Традицію одягати білу сорочку на свята збережено й сьогодні.

Часом і той Баглай-студент з'являється в цьому товаристві, і уже не в вилинялому спортивному, що його цілими днями не скидає, а причепурений по-вечірньому, в білій напрасованій безрукавці або в новому сірому светрі, що так йому до лиця... – Иногда и тот Баглай-студент появляется в этом обществе, и уже не в вылинявшем спортивном костюме, который целыми днями не сбрасывает, а принаряжен по-вечернему, в белой наглаженной безрукавке или в новом сером свитере, что так ему к лицу.

Білий, побілений дім у О. Гончара – це місце, де панує щастя, любов, добробут :

В нову хату восени ввійшла, а мазальниць запрошувала все-таки з рідного свого села; цілий тиждень білили їй хороми, рівняли ізсередини стіни та наводили мальовки, бо тут, мовляв, і рівняють не так, і мальовок з півнями не вміють.

Семантичне наповнення кольороназви у реченні зберігається й у перекладі («білити хату – наводити лад, красу у хаті») *: В новый дом осенью вошла, а мастериц для побелки приглашала все-таки из родного своего села; целую неделю белили ей хоромы, ровняли изнутри стены и наводили узоры, потому что здесь, мол, и ровняют не так, и узоров с петухами не умеют.*

Вживання в описі собору і голубів (що завжди у християнській міфології були супутниками божественного) корелює з традиційним поділом на божественне, біле і

диявольське – темне, чорне, сприяючи пересуванню в ядерну зону сем позитивної оцінки та позитивної емоційності, що складає гармонію :

Тільки вгорі, у височині центрального купола, було блакитно, як у небі, серед золотих зірок сяюче білів намальований голуб з розкинутими крилами, цілком зберігся й портрет якогось небесного юнака-святого в ясно-червоній одежі...

Тут білий означає нерозрізненість, відстороненість, повітря, світло, невинність, духовність, святість, трансцендентну досконаліть, світло, спорідненість з Божим світлом – це колір вічної тиші і гармонії у романі.

Только наверху, в вершине центрального купола, голубоватого, словно небо, среди золотых звезд сияюще белел нарисованный голубь с раскинутыми крыльями, полностью сохранился и портрет какого-то небесного святого юноши в светло-красной одежде...

Автор перекладу зберігає тон речення, при цьому вдаючись до прийому опущення.

У кольороописі О. Гончара контрастні відносини з білим найчастіше вступають чорні та червоні кольори. Це свідчення прихильності автора до традицій народної культури, в якій чорний протиставляється білому та червоному за принципом бінарних опозицій [16]. Такі самі опозиції зберігаються й у перекладі :

Дими зблизька аж душать Єльку, важко стеляться від заводу, тепер їй хочеться швидше звідси; старий, проте, не спішить, вовтузиться біля бакена спокійно, а тоді ще стане давати димам оцінку : білий – то ще нічого, та й чорний, що клуб'ям валить, теж не найгірший; найстрашніший жовто-бурий отой, аж червоний – Дымы вблизи душат Ельку, тяжело стелются от завода, теперь ей хочется поскорее отсюда; старый, однако, не спешит, возится у бакена спокойно, а потом еще станет давать дымам оценку : белый – это еще ничего, да и черный, что клубом валит, тоже не худший; самый страшный желто-бурый тот, аж красный.

Очевидно, що, зіставляючи біле та чорне, світло та пітьму, автор активізує думку читача, запрошує до пошуку прихованих додаткових смислів, які часто укладені між словами, як, наприклад, у реченні : Живуть на Зачіплянці здебільшого праведні люди, або, як Микола-студент сказав би, правильні. Роботяги. Металурги. Ті, чиє життя розбите на зміни, денні і нічні. З одного краю селища сага блищить, з другого – облуплений собор біліє.

Протиставлення дня і ночі виявлені у цьому уривкові доволі незвичним контрастним сполученням : блищить сага – біліє собор. Не викликає жодних сумнів, що подібні індивідуально-авторські протиставлення створюють несподівані колористичні малюнки, адекватно передати які становить певні труднощі для перекладача.

Розглянемо, як це зробила І. Новосельцева :

Живут в Зачеплянке в большинстве своем праведные люди, или, как сказал бы Микола-студент, правильные. Работяги. Металлурги. Те, чью жизнь составляют смены, дневные и ночные. С одного края поселка – сага водой блестит, с другого – облупленный собор на майдане белеет. Старинный, казацкий. Автор перекладу використав прийом додавання : слово «сага» у значенні «водний об'єкт» не знайоме російському читачеві, тому автор використав пояснююче слово «*водой*», що повністю адекватне оригінальному тексту.

Кольорові компоненти при метафоризації стають «речовими» сутностями – словами, що позначають «одиниці речового світу та їх властивості – в їх невласне вторинних знакових функціях» [7]. Вивчення закономірностей вторинного знакового переосмислення таких явищ на конкретному мовному матеріалі допоможе зрозуміти дію універсального механізму, котрий став «когнітивним досягненням в освоєнні непредметних сутностей» [17, с. 256].

Головним способом прояву оцінного значення у кольороназвах, у тому числі й у прикметника *білий*, є метафора, при якій відбувається категоріальний зсув значення : стандартні для даного предикату категорії аргументів заміщуються новими для нього, на перший погляд «невідповідними». Усі дослідники метафори сходяться у цьому, що це тип перенесення перестав бути довільним : метафоричний образ стійкий і проявляється не в окремо взятому контексті, а багатьох, оскільки мовна метафора відбиває загальні – культурні, інколи ж і ще загальні – властиві загалом людській свідомості (інакше кажучи, когнітивні) паралелі [там само, с. 270].

Як, наприклад, у реченні : *Небо горіло, небо аж білим від спеки було. – Небо горело, небо стало белым от жары.* У російському перекладі дещо втрачається експресивність, завдяки тому, що перекладач випустив підсилювальну частку «*аж*», яка немає чітких аналогів у російській мові. Хоча її можна було замінити на подібну частку «*даже*». Окрім того, йде зміна акцентуації *«було*» (у О. Гончара у цьому дієслові закладена довготривалість процесу, дія, що продовжується) перекладач змінив на «стало» (дія, що відбулася).

Інший цікавий приклад метафоризації за допомогою кольороназви : *Білий метал сонця над містом*. У реченні О. Гончаром окрім актуалізації одного із закріплених у свідомості читача значень лексеми «білий – сяючий», що асоціюється із іменником сонце створюється метафора «*білий метал сонця*», що додає образу експресивності. Цей колоратив не може бути не помічений читачем, і крізь призму кольору передає емоційну оцінку. У російському варіанті речення перекладене дослівно : *Белый металл солнца над городом.*

Варто відзначити, що позначення кольору «*білий»* у романі «*Собор*» – це не тільки лексема з власне «колірною» семантикою. Це слово, що є компонентом імені тексту і наділене змістом історико-культурного порядку. Будучи пов'язаною зі значенням

«контрреволюційний», лексема «білий» апелює до відомих фактів – початку ХХ ст. у СРСР, відсилає до культурного пласту, співвідносить іменований текст з реаліями історичного плану :

А попа й близько нема, не біжить добро своє рятувати, десь мре біля попаді з ляку, бо чув уже, як оці хлопці одного попа, запідозреного в білому шпигунстві, піймали і на станції Синельниково живцем у паровозну топку запхнули. – А попа и близко нет, не бежит добро свое спасать, где-то умирает возле попадьи с перепугу : слышал уже, как эти ребята одного попа, заподозренного в белом шпионаже, поймали и на станции Синельниково живьем в паровозную топку запихнули.

Як можемо побачити, спільна історія України та Росії початку ХХ ст. дозволяє перекладачеві не використовувати додаткових прийомів перекладу : сполучення «білий шпіонаж» є відомим для читачів з обох країн.

Висновки та перспективи й пропозиції. Як доводить проведене дослідження, у світі художньої картини світу в романі О. Гончара «Собор» кольоровим значенням білого кольору наділені зображення різних предметів, осіб, дій, станів, а також елементів зовнішності людини та реалій навколишньої дійсності. Колірні конструкції коду білий у творі О. Гончара реалізують переважно позитивну символіку. У образах кольороназви відбивається національне бачення світу : через зв'язок колірного символу з культурним досвідом нації, через психоміфологічний підтекст пофарбованих етнографічних образів. Різноманіття задіяних у романі колоративів не обмежується лише прикметниковими назвами вказує на те, що у вербалізації кольору задіяні й інші частини мови – іменники (*білизна*), дієслова (*біліти*), прислівники (*біло, молочно*). Це ілюструє різноманіття лексичних засобів, що задіяні в актуалізації семантичного простору колоратива білий у романі О Гончара Собор та майстерно передані І. Новосельцевою у російськомовному перекладі. Що стосується передачі семантики білого кольору засобами російської мови, дослідження доводить, що І. Новосельцева знаходить стратегічний компроміс у дослівному перекладі, опущенні та додаванні. Слід зазначити, що оскільки мовна картина світу у авторів оригіналу та перекладу є близькою (і українська, і російська мова належать до східнослов’янських мов, а кольоропозначення для слов’янських мов мають спільне праіндоєвропейське походження), то переклад російською мовою речень з колоративом «*білий*» з комунікативно-функціонального погляду можна назвати еквівалентним.

Список використаних джерел

1. Алимпиева Р. В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы (на материале прилагательных-цветообозначений русского языка). Ленинград : Изд-во Ленинград, ун-та, 1986. 177 с.

2. Гончар О. Собор. URL : https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=550

3. Гончар О. Собор; пер. И. Новосельцевой. URL : https://litlife.club/books/300514/read?page=1

4. Етимологічний словник української мови. В 7 т. Т 1 : А–Г. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с.

5. Жайворонок В. В. Національна мова та ідіолект. Мовознавство, 1998. № 6. С. 27-34.

6. Жайворонок В. В. Символіка імені в контексті етнокультури. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Вип. 5. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2001. С. 106-115

7. Загнітко А. П., Богданова І. В. Лінгвокультурологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287 с. URL : https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/166/1/%D0%9B%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf

8. Міжкультурна комунікація і перекладознавство : точки дотику та перспективи розвитку : тези І Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав-Хмельницький, 2018. 278 с. URL : http://eprints.cdu.edu.ua/4249/1/kpnf.pdf

9. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. Київ : Фітосоціоцентр, 1999, 205 с.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля. Київ. 2006. 716 с.

11. Семашко Т. Ф. Особливості семантики та функціонування слів-колоративів в українській фразеології : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2013. 178 с.

12. Славянские древности : Этнолингвистический словарь. В 5 т., Т. 1. Москва : Международные отношения, 1995-2004, 584 с.

13. Словник української мови URL : https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%B0%D0%B3%D0%B8

14. Словник символів культури України. Київ. 2002. 260 с.

15. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. Київ : ВПЦ Київський університет, 2005. 167 с.

16. Соколовская Ж. П. «Картина Мира», Системность, моделирование и лексическая семантика. Симферополь : Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 2000. 176 с.

17. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. N.Y. : Basic Books, 1999. 624 p.

18. Wierzbicka A. Język – umysł – kultura. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 593 str.

УДК 30.308

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ПІДТРИМЦІ ІНІЦІАТИВНОЇ МОЛОДІ

Кирпичникова М. О., магістрантка ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядаються актуальні питання державної молодіжної політики в Україні на основі чинних законодавчих актів. Розглянуто механізми реалізації державної молодіжної політики щодо підтримки молодіжних ініціатив. Виявлено перспективи розвитку молодіжної політики України. Визначено стратегії та пріоритетні напрямки реалізації молодіжної політики щодо підтримки ініціативної молоді. Виявлено, що молодь, виконуючи особливу роль у процесі розвитку людства, потребує ефективної соціальної підтримки та системної реалізації державної молодіжної політики на всіх рівнях як пріоритетного напряму держави.

Ключові слова : *молодіжна політика, молодь, молодіжні ініціативи*

Kyrpychnykova M. The role of the state in supporting initiative youth

The article examines current issues of state youth policy in Ukraine based on current legislative acts. The mechanisms of implementation of the state youth policy regarding the support of youth initiatives are considered. Prospects for the development of Ukraine's youth policy have been identified. The strategies and priority directions of the implementation of the youth policy regarding the support of proactive youth have been determined. It was found that youth, performing a special role in the process of human development, needs effective social support and systematic implementation of the state youth policy at all levels as a priority direction of the state.

Keywords : *youth policy, youth, youth initiatives.*

Постановка проблеми. Сьогодні великої уваги заслуговує молоде покоління, від якого значною мірою залежить як сучасне, так і майбутнє нашої громади. Молодь – це велика соціально-демографічна група та рушійна сила будь-якого суспільства. Вона володіє великими здібностями в усіх сферах життя. Молодіжна політика України є одним із головних напрямків діяльності держави, націленим на створення правових, економічних і організаційних умов і гарантій для самореалізації особистості молодої людини та розвитку молодіжних об'єднань, рухів та ініціатив. Розвиток нашого суспільства багато в чому залежить від того, наскільки ефективно молодь реалізує свій потенціал і захист власних інтересів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження рівня підтримки молодіжних ініціатив у сучасному українському суспільстві. Проведення ефективної державної політики в цьому напрямку неможливе без стабільного фінансування, основу якого складають бюджетні надходження. Несприятлива соціально-економічна ситуація в Україні, наявність дефіциту державного бюджету обумовлюють необхідність аналізу існуючих і пошуку нових джерел фінансування молодіжної політики.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Суттєвий внесок у вивчення проблем молоді та молодіжного руху в Україні внесли В. Оссовський, Є. Головаха, О. Яременко, О. Балакірєва, О. Головенько, Н. Комарова, Ю. Якубова, О. Корнієвський, В. Якушик та інші українські соціологи, демографи, політологи. Нормативне забезпечення державної молодіжної політики та реалізація молодіжної політики на регіональному рівні розглядалося Л. Борданової, А. Васильєвим, А. Гавловською, В. Духневичем, М. Кербаль, Т. Коломоєць.

Метою є визначення стратегії та пріоритетних напрямків реалізації молодіжної політики щодо підтримки ініціативної молоді.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодь, молоді громадяни – це громадяни України віком від 14 до 35 років. Відповідно до статті 1 вищезгаданого Закону соціальне становлення молоді – це процес різнобічного включення молоді в життєдіяльність суспільства як системи, сприйняття її як елементу цієї системи [1].

Слід зазначити, що молодіжна політика України є одним із напрямків діяльності держави, націленим на розвиток молодіжних рухів, об'єднань та ініціатив, на формування в молодих громадян патріотичного духу та поваги до історії та культури свого народу, дотримання прав людини.

Згідно з Законом України «Про основні засади молодіжної політики» серед механізмів та інструментів участі молоді у формуванні та реалізації молодіжної політики є налагодження діалогу з молоддю шляхом підтримки молодіжних ініціатив, утворення молодіжних рад, призначення радників з питань молоді, проведення громадських слухань, публічних обговорень, створення робочих груп із залученням суб’єктів молодіжної роботи [2].

Відповідно до 15 статті вищезгаданого Закону України «Про основні засади молодіжної політики» передбачається створення та функціонування молодіжних центрів з метою забезпечення рівного доступу молоді до послуг, що надаються молодіжними центрами в рамках виконання завдань молодіжної політики, а також підтримки та розвитку молодіжних ініціатив [2].

Діяльність громадських організацій і державних програм дає можливість молоді брати активну участь у житті країни, дає змогу стати не лише об'єктом, а й дієвим суб'єктом державної молодіжної політики. В Україні проєкти та програми підтримки молоді активно реалізуються громадськими організаціями та міжнародними фондами, що уможливлює розв'язання актуальних соціальних проблем.

Ткачук А. Ф. вважає, що молодь може бути серйозним ресурсом місцевого розвитку, тому що :

- Молоді люди мають вільний час, принаймні, значно більше, ніж дорослі, зайняті працею.

- Молоді громадяни мають потребу гуртуватися. Важливо спрямувати цю потребу на «мирні цілі», тоді вона може стати прикладом для інших.

- Молодь має природний дух бунтарства та прагнення до змін.

- Молоді люди прагнуть самореалізації, визнання, хочуть бути відомими [3, с. 40].

Такий підхід передбачає, що кожна молода людина може бути рушійною силою для розвитку громади, якщо її навички та таланти належно використовуються для добра спільноти.

Указ президента від 12.03.2021 р. № 94/2021 «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» встановлює рамкові положення, спрямовані на створення умов для успішної реалізації молоді, розкриття потенціалу та успішної інтеграції молоді в українське суспільство [4].

Стратегія розвитку молодіжної політики до 2030-го року передбачає реалізацію державних і місцевих цільових програм для молоді, створення механізму підтримки молодіжних ініціатив, реалізацію програм Європейського Союзу, що стосуються молоді. Слід зазначити, що пріоритети Стратегії-2030 повністю відповідають пріоритетам Стратегії молодіжної політики ЄС : «Молодь – інвестування і розширення можливостей», а саме : освіта, зайнятість, творчість і підприємництво, соціальна інтеграція, охорона здоров’я, спорт, громадська участь і волонтерство.

В окремому розділі «Механізми підтримки молодіжних ініціатив» Стратегії розвитку молодіжної політики 2030 підкреслюється, що цей механізм має передбачати можливість залучення коштів державного та місцевих бюджетів і інших джерел, не заборонених законодавством, а також повинен :

- передбачати фінансову підтримку для реалізації проєктів молодих активістів;

- передбачати створення, розвиток і підтримку молодіжних центрів;

- підтримувати на конкурсній основі інститути громадянського суспільства, що реалізують пріоритети Стратегії;

- передбачати здійснення аналізу, моніторингу та оцінки відповідності, якості та результативності виконання підтриманих проєктів і програм.

На основі аналізу стану реалізації Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки було визначено такі пріоритетні напрямки, як популяризація

здорового способу життя, розвиток громадянської позиції, розвиток неформальної освіти, підтримка громадських організацій, міжнародне молодіжне співробітництво, партнерська підтримки молоді, що проживає на тимчасово окупованій території України, та внутрішньо переміщених осіб, що мали відображення в конкретних проєктах, заходах, ініціативах, а відповідно і фінансуванні. Практична реалізація деяких пріоритетних заходів запровадила системну роботу, що надало більше гарантій і можливостей для розвитку молоді, що є вагомим досягненням з боку держави [5].

Задля підвищення громадської активності молоді на місцевому та регіонального рівнях слід запровадити бюджет участі для реалізації ініціатив для молоді, взяти участь в якому можуть представники молодіжних організацій та організацій, що працюють з молоддю. Забезпечити рівний доступ усіх молодіжних організацій і спілок до ресурсів на всіх рівнях, а також спростити механізм адміністрування муніципальних бюджетів для підтримки громадських організацій, що направлені на муніципальний рівень і забезпечити державні субвенції на реалізацію програм на муніципальному рівні.

Інтереси молоді повинні бути враховані при визначенні загальнонаціональних пріоритетів. Молодь має стати активним учасником вирішення проблем і завдань, які стоять перед нашою державою та суспільством. Створювання умов для включення молоді в процеси її самореалізації та розвитку України необхідно проводити на державному рівні [6, с. 193].

У здійсненні молодіжної політики та підтримці ініціативної молоді основними напрямками роботи є :

- забезпечення збалансованого поєднання суспільних, державних інтересів і прав особистості у формуванні та реалізації національної молодіжної політики;

- забезпечення соціальної та правової захищеності молоді;

- пріоритет суспільних ініціатив стосовно аналогічної діяльності державних установ і державних органів при фінансуванні заходів і програм, які стосуються молодого покоління;

- надання молодим громадянам гарантованого державою мінімуму соціальних послуг з навчання, виховання, духовного та фізичного розвитку, охорони здоров’я, професійної підготовки та працевлаштування;

- залучення та підтримка молодих громадян до участі у формуванні та реалізації програм, які стосуються молоді, суспільства та держави.

Висновки та перспективи і пропозиції. Отже, держава грає суттєву роль щодо підтримки молоді та молодіжних ініціатив, оскільки формує державну політику та нормативно-правову базу. Держава та суспільство мають забезпечити випереджальну та

інноваційну участь у державотворчих процесах, забезпечити духовні та культурні потреби молоді, рівні можливості для розкриття творчого, професійного, інтелектуального потенціалу молоді, набуття молоддю соціального досвіду, формування вміння жити в громадянському суспільстві, підтримку сімей, конкурентноздатність на ринку праці, якісну освіту, формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій, патріотизму, національної та громадської свідомості серед молоді, яка б могла забезпечити безперервність розвитку держави Україна, базуючись на державних і національних цінностях. Такий підхід дасть можливість сформувати стратегічну мету української молоді, спрямовану на формування відповідального ставлення молоді до свого майбутнього та майбутнього держави. Це зробить процес залучення молоді до розробки та реалізації державної молодіжної політики ефектним і змінить сучасну роль молоді – брати участь у вирішенні власних соціально-побутових проблем, на необхідну участь у розв'язанні стратегічних проблем розвитку суспільства.

Також слід зазначити, що сучасна соціально-економічна ситуація, що склалася в Україні, вимагає розробки забезпечення якісної підготовки державних рішень щодо молодого покоління.

Список використаних джерел

1. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2998-12 (дата звернення : 13.11.2022).

2. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 р. № 1414-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text (дата звернення : 13.11.2022).

3. Ткачук А. Ф. Внутрішні та зовнішні ресурси для розвитку громади або Чому брак грошей не є первинною проблемою громади? (навчальний модуль) Анатолій Ткачук, Маркіян Дацишин. – Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 152 с.

4. Указ Президента України Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text

5. Міністерство молоді та спорту України запрошує молодь долучитися до обговорення проекту концепції державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки. URL : http://molod.sm.gov.ua/index.php/uk/1568-

6. Корогод Л. П. М. Грушевський про місце і роль молоді в національному розвитку України. Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології та методики. Матеріали міжнародної конференції, Київ, 11-13 жовтня 1995 р. – Київ : А. Л Д., 2006. 232 с.

УДК 314.151

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ БІЖЕНЦІ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ

Лапіна М. Д. старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Васильєв Д. О., магістр ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглянуті розбіжності понять біженець і вимушений переселенець. В останній час часто ці поняття використовують як синонімічні, однак існують важливі відмінності між ними.

Ключові слова : *біженець, вимушений переселенець, міжнародні закони*

Lapina M.D. ***Vasiliev D. Distinguishing between refugees and internally displaced persons***

The article discusses the differences between the concepts of a refugee and a forced migrant. Recently, these concepts are often used as synonyms, but there are important differences between them.

Key words : *refugee, migrant immigrant, international Lavs*

Постановка проблеми. Причинами існування біженців і ВПО, в першу чергу, треба виділити політичні та етнічні конфлікти, що постійно провокують різного ступеня збройні конфлікти. Це обумовлює масове переміщення мешканців окремого регіону чи території, що в кінцевому підсумку, залежно від місця їх подальшого перебування, надає цим особам додаткові права, зобов'язання та статус. У зв'язку з цим необхідне розмежування понять «біженець» і «вимушено переміщена особа».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмежування понять «біженець» і «вимушено переміщена особа» – актуальна проблема, тому це питання було розглянуто у працях таких авторів як : С. Ю. Бушмарінов, Е. Жильбер, М. Олауссон, І. В. Фісенко; А також у Конвенції ООН «про статус біженців»; Статуті ООН; Загальній декларації прав людини; Угоді про допомогу біженцям і вимушеним переселенцям від 24 вересня 1993 р.

Виклад основного матеріалу. Наявність біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зазвичай є індикатором поширення та інтенсивності збройного конфлікту, катаклізмів, стихійних лих, тощо.

Біженці та внутрішньо переміщені особи належать до економічно-, соціально-, психологічно- та політично-вразливої групи населення. Особи, котрі були вимушені покинути рідні домівки та які опинилися без звичних засобів до існування, і зазвичай розглядаються як противники або важкий тягар для держав, що несуть відповідальність за їх безпеку, біженці та ВПО можуть бути не в змозі бажати виступати на захист своїх інтересів в умовах, коли їм відмовляють в їх правах, коли вони залежать від своїх сусідів і міжнародного співтовариства. Але разом з тим, вони так само приносять з собою здатність швидко відновлювати свої сили, набувати нових навичок і бажання вижити, і часто є цінним внеском в нове оточення. У нових умовах життя біженці та ВПО набувають навичок, які потім виявляться незамінними при їх поверненні додому і які допоможуть їм зробити внесок у стабілізацію обстановки на своїй батьківщині.

Біженці та ВПО – це люди, які були змушені індивідуально або групами покинути свої будинки. Незважаючи на те, що біженці та ВПО стикаються багато в чому з однаковими проблемами, між ними існує значна різниця. Біженці перетинають міжнародні кордони і мають право на захист і підтримку держав, в які вони переміщаються, і на захист міжнародного співтовариства через організацію Об'єднаних Націй (ООН) і її спеціальні агентства. ВПО, навпаки, переміщуються всередині держави. Хоча міжнародне законодавство, загалом, забезпечує підтримку цієї групи, не існує міжнародних законів або специфічних стандартів для роботи з ВПО, і жодне агентство ООН не має спеціального мандату щодо забезпечення їх добробуту.

Прийнята в 1951 році Конвенція про статус біженців є основоположним документом щодо захисту біженців. Згідно з цим документом, біженець є людина, яка в силу цілком обґрунтованих побоювань піддається стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань знаходиться поза країною своєї громадянської приналежності і не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань [1]. Основний принцип Конвенції говорить, що права біженців у чужій країні повинні бути, принаймні, еквівалентні правам іноземців, які проживають у цій країні. Біженці захищені принципом non-refoulement (неповернення), який означає, що їх не можуть примусити повернутися на свою батьківщину, якщо в них є підстави побоюватися за своє життя. Конвенція була введена після появи біженців в Європі після Другої світової війни. Хоча Конвенція спеціально не стосується людей, які постраждали від збройних конфліктів, деякі інтерпретують їх як біженців. Наприклад, подібне положення внесено до Конвенції Організації Африканського Союзу (ОАС) Про регулювання специфічних Проблем біженців в

Африці [2]. Також, воно включено в прийняту в 1984 році Картахенську декларацію про біженців у Центральній Америці. Необхідно відзначити, що Управління Верховного комісаріату ООН у справах біженців (УВКБ ООН) в основному сприймає людей, які рятуються від конфлікту, як біженців. Однак ряд держав (у тому числі США і більшість європейських країн) визначають статус людей, які шукають притулку, на підставі індивідуальних побоювань, пов'язаних з їх переслідуванням.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО)

Прийняті в 1998 році керівні принципи внутрішнього переміщення (керівні принципи) визначають внутрішньо переміщених осіб як людей або групу людей :

- яких вигнали з місць постійного проживання;

- які були змушені залишити дома через повсюдне застосування насильства, порушення прав людини, природних або викликаних людьми катастроф;

- які не перетнули визнані міжнародним співтовариством кордони держави.

Збройний конфлікт та інші форми масового насильства спеціально згадані як потенційні причини появи біженців та ВПО. Під це визначення підпадають як індивідуальні особи, так і групи людей.

Міжнародні закони про гуманітарну діяльність і з прав людини захищають громадян, які стали внутрішньо переміщеними особами, за допомогою ряду міжнародних документів. Це Женевські конвенції ООН, прийняті в 1949 році, і додатковий Протокол 1977 року, які серед інших заходів, забороняють сторонам збройного конфлікту самовільно переселяти цивільне населення. Існують також і інші відповідні механізми, що включають Конвенцію з ліквідації всіх Форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), яка закріплює права жінок. Однак необхідно зазначити, що не існує єдиного механізму, котрий захищає права ВПО. З початку 1990-х років кількість ВПО неухильно зростає, а вразливість цієї групи збільшується, що викликає стурбованість міжнародного співтовариства. У зв'язку з цим у 1992 році була заснована посада Спеціального представника Генерального Секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб. Спеціальний представник розробив керівні принципи для чіткого визначення статусу та прав ВПО, а також відповідальності різних сторін відносно до них. Хоча ці принципи не мають юридичної сили, вони ґрунтуються на чинних законах і конвенціях.

У 2003 році кількість ВПО в два рази перевищила кількість біженців. Кількість ВПО зростає у випадках, коли держава відмовляється взяти на себе повну відповідальність за біженців. У такому випадку виникає ситуація, коли люди, вигнані з рідних місць, не можуть перетнути кордон. Це може також бути результатом все частіше виникаючих ситуацій, коли

держава не може або не бажає вберегти своїх громадян від жорстокого поводження або коли вона не в змозі допомогти їм під час катастроф. Часто ВПО зараховують до більш ущемленої групи населення в порівнянні з біженцями. Було підраховано, що половина країн, в яких присутні ВПО, не змогла забезпечити їх захист, і в звітах по цих станах говориться про сексуальну експлуатацію та примусову працю. Багато держав відмовляються приймати специфічні заходи захисту ВПО, пропоновані міжнародним співтовариством, на тій підставі, що це порушує їх суверенітет [3].

Важливо зазначити, що міжнародне законодавство підтримує концепцію національного суверенітету, і ВПО залишаються в межах власної держави, на яку і покладається відповідальність щодо захисту даної категорії населення. Керівні принципи встановлюють (припускаючи, що ВПО є громадянами держави, всередині якої вони перемістилися), що вони володіють правами, рівними правам інших громадян, і тому знаходяться під протекцією міжнародного законодавства про права людини.

Керівні принципи закріплюють права ВПО на захист і допомогу на всіх стадіях переселення. В результаті дотримання керівних принципів можливе запобігання переміщення груп населення під час конфлікту і надання необхідного захисту, а у випадках, коли переміщення все ж мало місце – повернення в місця постійного проживання після припинення військових дій.

Висновки. Поняття «біженець» як в міжнародному праві, так і в національному праві не має статичного характеру, в нього постійно вносяться зміни. Однак відсутність однакового підходу до визначення поняття «біженця», призводить до того, що деякі категорії осіб, які не відповідають визначенням основних міжнародних угод (напр., «особи, які потребують міжнародного захисту») включаються до поняття «біженець», а інші категорії біженців виключені зі сфери дії Конвенції 1951 року, і, отже, не підпадають під поняття «біженець» і позбавлені правового захисту. Така підміна правових категорій, негативно позначається на правовому становищі біженців.

Внутрішньо переміщеною особою є така людина, яка залишила своє місце проживання через негативні наслідки збройного конфлікту, окупації, проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Внутрішньо переміщені особи при цьому залишаються в межах своєї країни, на відміну від біженців.

Юридичне визначення поняття «біженець» може в деякій мірі відрізнятися залежно від країни перебування. Однак його ключовою характеристикою є перетин кордону задля пошуку притулку в іншій країні.

Список використаних джерел

1. Сайт Управління Верховного комісаріату ООН у справах біженців https://www.unhcr.org/pages/49da0e466.html

2. Конвенція, 1969 року по конкретним аспектам проблем біженців в Африці. https://www.refworld.org.ru/docid/528634864.html

УДК 316

ВИКОРИСТАННЯ ПИСЬМОВИХ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ НА ЗАНЯТТЯХ З ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»

Малярчук Н. Г., к.іст.н., доцент кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Статтю присвячено проблемі використання письмових історичних джерел у викладанні дисципліни «Історія соціальної роботи». Авторка розглядає зазначену проблему на прикладі теми «Благодійність та елементи соціального захисту в Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві». У статті визначено письмові джерела з історії Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, які доцільно використовувати на заняттях при вивченні зазначеної теми. Проаналізовано їх інформаційний потенціал щодо питань про основні форми, суб'єкти та об'єкти соціального захисту та благодійності в Київський Русі і Галицько-Волинському князівстві. Зроблено висновок щодо доцільності та необхідності розробки хрестоматії з дисципліни «Історія соціальної роботи».

***Ключові слова** : письмові джерела, історія соціальної роботи, Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, благодійність*

Maliarchuk N. The use of written historical sources in classes in the discipline «History of social work»

The article is devoted to the problem of using written historical sources in teaching the discipline «History of Social Work». The author considers the problem on the example of the topic «Charity and elements of social protection in Kyivan Rus' and Principality of Galicia–Volhynia». The article identifies written sources from the history of Kyivan Rus' and Principality of Galicia–Volhynia, which should be used in classes during the study of the particular topic. Autor has analyzed their informational potential regarding the main forms, subjects and objects of social protection and charity in Kyivan Rus' and Principality of Galicia–Volhynia. The conclusion was made regarding the expediency and necessity of supplementing the textbook from the «History of Social Work» with written sources from the history of Ukraine.

***Keywords** : written sources, history of social work, Kyivan Rus, Principality of Galicia-Volhynia, charity.*

Однією з багатьох цілей, які вирішує сучасна освіта є формування активної особистості здатної самостійно працювати з джерелами інформації та аналізувати їх. Уміння знаходити та інтерпретувати інформацію є важливою компетенцією, якою має оволодіти студент. Для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» таку можливість надає, зокрема, вивчення дисципліни «Історія соціальної роботи».

Серед розмаїття історичних джерел чільне місце посідають письмові джерела, які є найбільш інформативними. Робота з письмовими історичними джерелами на семінарських заняттях дисципліни «Історія соціальної роботи» допоможе студентам конкретизувати та

унаочнити навчальний матеріал, сприятиме розвитку критичного мислення, допоможе зробити навчальний процес більш дієвим та цікавим.

Проблемі системного використання історичних джерел у процесі навчання історії присвячено велику кількість наукових та методичних праць українських дослідників, серед яких О. Пометун, В. Власов, М. Дмітрієнко, Л. Задорожня, Н. Гупан, П. та І. Мороз тощо. Але стосуються вони переважно викладання історії України та Всесвітньої історії в загальноосвітній школі. Питання щодо використання письмових історичних джерел у вищій школі, зокрема при викладанні історії соціальної роботи, висвітлено недостатньо.

Мета дослідження : на прикладі теми «Благодійність та елементи соціального захисту в Київській Русі та Галицько-Волинському князівствах» розглянути можливість використання на семінарських заняттях з дисципліни «Історія соціальної роботи» писемних історичних джерел. Проаналізувати їх інформаційний потенціал з ключових питань зазначеної теми, визначити які з них доцільно використовувати при її вивченні.

Плануючи роботу з історичними письмовими джерелами на семінарських заняттях, викладачу потрібно підготувати хрестоматію, в яку включити найбільш цікаві та інформативні документи, або, за необхідності, їх фрагменти, згрупувавши їх за темами. Це дозволить більш ефективно організувати роботу на семінарському занятті, оскільки не потрібно буде витрачати час на пошук документу в Інтернеті. Слід зазначити, що в хрестоматії з Для вивчення теми «Благодійність та елементи соціального захисту в Київській Русі та Галицько-Волинському князівствах» рекомендовано використати такі письмові історичні джерела як : «Повість минулих літ», «Галицько-Волинський літопис», «Літопис Київський», «Києво-Печерський патерик», «Повчання дітям», «Повчання Луки Жидяти», «Ізборнік Святослава», «Руська правда» тощо. До кожного документу потрібно розробити завдання, відповіді на які допоможуть краще засвоїти відповідну тему.

Коротко охарактеризуємо інформаційний потенціал письмових історичних джерел у вивченні теми «Благодійність та елементи соціального захисту в Київській Русі та Галицько-Волинському князівствах».

На жаль, дохристиянський період в історії Київської Русі слабко висвітлений в історичних письмових джерелах. Але договори князів *Олега та Ігоря з Царгородом* (*912 та 945 р.р.)* містять інформацію щодо деяких форм державної допомоги, яка існувала на Русі ще в дохристиянський період, а також щодо тих категорій населення, які були об’єктом цієї допомоги. Так у договорі, укладеному князем Олегом йдеться про взаємний обов’язок Візантії та Русі надавати допомогу руським та грецьким купцям, корабель яких було викинуто бурею на чужий берег [4]. Ще одним об’єктом князівського піклування були

полонені. Обов'язок щодо викупу полонених, було зафіксовано договором князя *Олега із Царгородом (911 рік)* і підтверджено наказом князя Ігоря 945 року, де говорилося про те, що молодих чоловіків і жінок слід викуповувати по десять золотих, людей середнього віку по вісім, старих і малолітніх за п'ять [14, с. 28].

Важливе значення для розвитку благодійницької діяльності в Київській Русі мало запровадження у 988 році християнства, як державної релігії. Християнська мораль, на відміну від язичництва, прищеплювала віруючим людинолюбство, милосердя, пов'язуючи благодійність зі спасінням душі та можливістю спокути гріхів. В даному контексті варто розглянути на семінарі фрагменти твори церковно-богословського характеру – проповідей, повчань, які посідали важливе місце в літературі Київської Русі. Серед них «Повчання Луки Жидяти», «Повчанні багатим», «Повчання Володимира Мономаха». Так в «Повчанні Луки Жидяти» визначено основні категорії населення, які потребують допомоги та піклування : мандрівники, убогі, ув'язнені, слуги [9]. В «Ізборнику Святослава» зібрано повчальні тексти, серед яких неодноразово згадується обов'язок заможної людини дбати про тих, хто перебуває в складній життєвій ситуації. Наприклад, у «Повчанні багатим» зазначено : *«Якщо від Бога сподобився великим бути і красивим, то тим більше і сам маєш віддати. Вуха свої одверзай до тих, хто у злиднях страждає, тоді й ти знайдеш Божий слух одверзтим. Як ми до своїх підданих ставимось, так і до нас ставитиметься Небесний Владика… Хочеш від усіх пошану мати, будь для всіх благодійником…. Твердо усвідом : запорука твого спасіння – ані жодної людини ніколи не скривдити…Будь для підлеглих своїх саном страшний, а люб'язний подаянням милостині. Якщо силою ти вище за усіх, то й справами добрими осяювати намагайся більше за усіх…»* [2]. Великий Київський князь Володимир Мономах (1113–1125) залишив по собі перше своєрідне моральне повчання, звернуте до молодого покоління – «Повчання дітям», наповнене щирістю і християнською людяністю, в якому він, зокрема, дає таку пораду синам : «Щодень подає милостиню і в борг дає праведний, і нащадки його благословенні будуть». Князь пише дітям, що гріхів своїх та царства небесного можна позбутися лише трьома добрими ділами : покаянням, сльозами та милостинею, закликаючи їх не лінуватися та не нехтувати малими ділами, якими можна заслужить милість Божу [12].

Князь Володимир, запроваджуючи християнство на Русі, сам глибоко сприйняв звернені до душі людини канонічні положення, що закликають загал турбуватися про ближнього, бути милосердним. У «Повісті минулих літ» автор докладно описує благодійницьку діяльність князя Володимирам та пояснює її релігійною мотивацією : *«Чув він і слова Соломона : «Хто дає убогим – богові позичає». Почув це і звелів жебракам всяким*

і убогим приходити на княжий двір і брати, що потрібно,— питво і їжу, і з казни — кунами. Влаштувавши це, казав : «Немощні і хворі не можуть дійти до двору мого». І велів запрягати вола і, наклавши хліба, м'яса, риби, і різних овочів, і мед в бочках, а в других – квас, розвозити по городу, питаючи : «Де хворі і жебраки, що не можуть ходить?» І роздавав їм все необхідне [5]. Отже бенкети та роздача подарунків були усталеними формами князівської благодійності. Як свідчить «Повість минулих літ» вони практикувалися князями і як подяка богові за порятунок від небезпеки. З «Повісті минулих літ» ми дізнаємося, що зазнавши поразки від печенігів та чудом врятувавшись від смерті, *«…Володимир поставив церкву і влаштував свято, наваривши триста перевар меду. І покликав своїх бояр, і посадників, і старійшин з усіх городів, і багато людей, і роздав убогим триста гривен. І празникував тут князь Володимир вісім днів, і повернувся до Києва в день Успіння святої Богородиці, і тут знову влаштував світлий празник, скликавши безчисленну кількість народу. Бачив, що люди його вже християни, і радувався душею і тілом, і так робив щороку»* [5].

У літописі зберігся опис перепоховання мощей святих Бориса і Гліба, яке відбулося у 1115 році з ініціативи Володимира Мономаха та його двоюрідних братів Давида та Олега Святославичів. На кошти князів було споруджено кам'яна церква у Вишгороді, куди й перенесли мощі. Дійство відбувалося при великому скупченню народу, який зібрався не лише задля того, щоб подивитися на цікаве та пишне видовище – процесію з знаті та вищого духовенства на чолі з трьома князями, але й у сподіваючись на традиційне у таких випадках князівське частування та роздачу милостині. І їх сподівання справдилися. Літописець так описує ці події : *«…і було зборище велике народу, що зійшовся з усіх сторін…освятили вони [вище духовенство] церкву кам'яну. А коли одспівали обідню, вони обідали в Олега [Святославича] і пили. І було вгощання велике, і годували убогих і прочан три дні…». Розпочалося таке стовпотворіння, що труну з мощами «…не можна було везти … через множество народу : вони ламали ограду, а інші навіть покрили були городські стіни і забрала, аж страшно було виділи [таку] силу народу. І повелів Володимир, ріжучи паволоки, мережива, [кидати їх і] біль (горностай) розкидати народу, а також срібняки кидати людям, які сильно налягли, – аби легко внести [домовину] в церкву, – і тоді ледве змогли ввезти [її] в церкву* [8]. З наведеного уривку можна також зробити висновок, що в середньовічній Русі благодійництво здійснювалося у дуже непривабливій формі. Можна лише уявити, яка тиснява розпочалася після того, як у натовп кинули срібняки. Для багатьох, мабуть, така милостиня обернулася, як мінімум, на подряпини, синці та забої, а то й на важкі травми. Але літописець про це не каже, лише зазначає : «*Князі ж, і бояри, і всі люди*

празникували три дні. І воздали вони хвалу богові і обом святим мученикам, і тоді розійшлися кожен до себе» [8].

Ще одна з форм князівської благодійності – роздача майна князя, або ще при його житті, або вже після його смерті (зазвичай у випадку важкої хвороби, з надією одужати, або заради спасіння душі), зафіксована в «Київському літописі» під 1113 роком : *«А преставився благовірний князь Михайло, званий Святополком… А княгиня його [Варвара] велике розділила багатство монастирям, і попам, і убогим, так що дивувалися всі люди, бо такої милості ніхто [не] може вчинити»* [8]. А під 1187 роком літописець описує останні дні Галицького князя Ярослава Осмомисла, повідомляючи, що князь за життя свого роздавав багато милостині, добре ставився до подорожніх і убогих годував. Важко хворіючи та відчуваючи наближення смерті *: «созва мужа своя и всю Галичкую землю, позва же и зборы вся и манастыря, и нищая, и сильныя и худыя; и тако глаголаше плачася ко всемь : «отци, и братья, и сынове! Се уже отхожю света сего суетьнаго и йду ко творцю своєму, а сгреших паче всих якоже ин никго не сгреши; а отци и братья! Простите и отдайте!» И тако плакашеться по три дни, передо всими сборн и передо всими людми, и повеле роздавати имение своє манастаремь и нищим; и тако даваша по всему Галичю по три дни…»* [3, с. 75–76].

Так само вчинив і Волинський князь Володимир Василькович, який тяжко хворів чотири роки, а перед смертю *: «... роздав він убогим майно своє все – золото, і срібло, і каміння дороге, і пояси золоті отця свого, і срібні, і своє, що після отця свого придбав був, – усе він роздав. І блюда великі срібні, і кубки золоті та срібні сам він перед своїми очима побив і перелив у гривні; і намиста великі золоті баби своєї [Анни] і матері своєї [Олени], – все перелив і розіслав милостиню по всій землі. І стада він роздав убогим людям – і в кого ото коней нема, і тим, у кого погинули вони в Телебужину війну»* [7].

Достойним продовжувачем справ свого батька Володимира, включаючи допомогу і підтримку знедолених, був великий князь Київський (1019–1054) Ярослав, прозваний у народі за непересічний розум Мудрим. Найбільшої слави він зажив складанням першого письмового руського зводу законів – «Руської Правди», яка також є важливим джерелом щодо історії соціального захисту в середньовічній Русі [1, с. 42].

«Руська Правда» складається з 37 розділів і, крім статей кримінального характеру, має статті соціального спрямування, що було незвичним для законодавства тогочасних європейських держав. Цей звід законів дещо нагадував сучасні соціальні програми. Про важливість для князя Ярослава соціальної теми свідчить той факт, що з 37 його статей вісім цілком присвячено проблемам захисту дітей. Закони Ярослава стосовно опіки над дітьми

були дуже гуманними для тих часів, адже вирішували найнагальніші за проблемністю питання. В «Руській Правді» є статті, що захищають права престарілих батьків : «*А мати дасть своє [майно тому] синові, котрий був добрий [по відношенню до неї], будь він від першого чоловіка, або від іншого; а якщо всі її сини будуть невдячні, то може віддати своє майно тій доньці, що її кормила»* [13, с. 106].

Окрема стаття була спрямована на захист купців, що стали жертвою корабельної аварії. Якщо якийсь купець, вирушивши з чужими грошима, де-небудь зазнає аварію корабля або зазнає нападу ворога, або [його] наздожене пожежа, то не творити над ним насильства, не продавати [його та його майно], але нехай, як почне [виплачувати борг] погодно, і платить, бо це нещастя від бога, а він [тобто купець] не винний [13, с. 54].

Як відомо, життя середньовічної людини було сповнено небезпек та загроз, серед яких чи не найбільшою був голод. Але допомога голодуючим не була обов'язком князя, а тільки його проявом доброї волі. У літопису зафіксовано такий випадок : *«…В літо 6532 [1024], коли Ярослав був у Новгороді… повстали волхви у Суздальцях, перебили стару челядь, по диявольському напученню і бісівському підступу, говорили, що ці тримають запаси. І смута велика і голод були по всій тій землі.* Князь Ярослав Мудрий покарав волхвів, які звинувачували князівську челядь, що вона притримує запаси і не допомагає голодуючим, і сказав таке *: «За гріхи Бог насилає на якусь землю голод, чи мор, чи засуху, чи інші кари, а чоловік нічого не знає про те» [11].*

Тоді як, наприклад, Галицько-Волинський літопис розповідає нам про зовсім інше ставлення волинського князя Володимир Васильковича до голодуючих. «*А після того року (1279) голод був по всій землі – і в Русі, і в Ляхах, і в Литві, і в Ятвягах. І через це прислали ятвяги послів своїх до Володимира, так кажучи : «Господине княже Володимире! Приїхали ми єсмо до тебе одо всіх ятвяг, надіючись на бога і на твоє благополуччя. Господине, не помори нас, а прокорми нас собі. Пошли, господине, до нас хліб Свій продавать, а ми радо купимо. Чого ти захочеш – чи воску, чи білі, чи бобрів, чи чорних куниць, чи серебра, – ми радо дамо»* [7]. Літописець не повідомляє, чи продав князь хліб, чи відправив як благодійну допомогу, але ми вважаємо, що швидше за все він проявив християнське милосердя й безоплатно допоміг голодуючим ятвягам, саме тому цей його вчинок і було зафіксовано в літописі (хоча в умовах голоду, коли їжі взагалі немає, голодуюча людина і продаж продуктів буде сприймати як прояв великого милосердя). До того ж, слід звернути увагу на той факт, що ятвяги часто нападали на північно-західні кордони волинського князівства й князю Володимиру неодноразово доводилося воювати з ними, отже князь, як справжній християнин, проявив милосердя до своїх ворогів.

Окрім князів важливим суб'єктом благодійності була церква та монастирі. У «Києво-Печерському патерику» в слові 31 «Про Прохора чорноризця, котрий, з молитвою, із трави, що називається лободою, пік хліб, і з попелу сіль [робив]» розповідається про ченця, який випікав для себе хліб з лободи, а під час голоду почав вчити цьому бідняків і робити хліб для них : «*Голод же великий настав і голодна смерть чигала на всіх людей, блаженний же справи своєї дотримувався, збираючи лободу. .... і своїми руками розтираючи, робив хліб та роздавав бідним і тим, що від голоду знемагали.* … [10].

Таким чином, проаналізовані нами джерела «Повість минулих літ», «Галицько-Волинський літопис», «Літопис Київський», «Києво-Печерський патерик», «Повчання дітям», «Повчання Луки Жидяти», «Ізборнік Святослава», «Руська правда» містять важливу інформацію щодо головних ризиків, які супроводжували життя середньовічного русича : голод, полон, бідність, ув'язнення, сирітство та удівство, хвороби. А також щодо суб'єктів надання допомоги : князів та церкви і головного мотиву їх благодійної діяльності – сподівання на милість Божу та спасіння душі. Аналіз історичних джерел дозволяє виділити найбільш поширені форми допомоги : милостиня, годування на бенкетах, роздача княжого майна тощо. Отже зазначені джерела можуть використовуватися на семінарському занятті з дисципліни «Історія соціальної роботи» при вивченні теми «Благодійність та елементи соціального захисту в Київській Русі та Галицько-Волинському князівствах», що дозволить урізноманітнити семінарські заняття, запровадити в них елементи дослідницької роботи.

Список використаних джерел

1. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи. Навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2004. 174 с.

2. Ізборнік Святослава 1076. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr58.htm

3. Історія України : Хрестоматія; упоряд. В. М. Литвин. Київ : Наук, думка, 2013. 1056 с.

4. Літопис руський. Роки 852–912. Київ : Дніпро, 1989. 591 с. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://litopys.org.ua/litop/lit02.htm

5. Літопис руський. Роки 988–1015. Київ : Дніпро, 1989. 591 с. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://litopys.org.ua/litop/lit06.htm

6. Літопис руський. Роки 1261–1287. Київ : Дніпро, 1989. 591 с. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://litopys.org.ua/litop/lit25.htm

7. Літопис руський. Роки 1287–1292. Київ : Дніпро, 1989. 591 с. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://litopys.org.ua/litop/lit26.htm

8. Літопис руський. Роки 1111–1126. Київ : Дніпро, 1989. 591 с. Ізборнік : веб-сайт. URL : http:// litopys.org.ua/litop/lit13.htm

9. Лука Жидята. Повчання архієпископа Луки до братії. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr55.htm

10. Патерик Києво-Печерський. Київ, 2001. 348 с. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://izbornyk.org.ua/paterikon/pat31.htm

11. Повість врем'яних літ : літопис (За Іпатським списком). Роки 6495 [987]–6521 [1013]. Київ : Рад. письменник, 1990. 558 с. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://izbornyk.org.ua/pvlyar/yar04.htm

12. Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком]. Ізборнік : веб-сайт. URL : http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm

13. Правда Руська URL : http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm

14. Фурман А. В., Підгурська М. В. Історія соціальної роботи : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.

УДК 37.012

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ РОБОТИ З ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Мінаков Є. В., студент групи СР-21-М кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядаються питання, пов'язані із інноваційними методами соціальної роботи з особами похилого віку. Розкривається сутність поняття інновацій у соціальній роботі. Досліджується теоретичне осмислення інновацій соціальної сфери у вітчизняних і зарубіжних джерелах. Розкриваються особливості проблеми інновацій у наданні соціальних послуг особам похилого віку. Надаються рекомендації щодо інноваційних форм соціальної роботи з особами похилого віку у територіальних центрах соціального обслуговування.

***Ключові слова** : особи похилого віку; територіальний центр;соціальна робота; соціальні послуги; інноваційні методи.*

Minakov Yevhen. Innovative methods of working with elderly persons in territorial centers of social service.

The article deals with issues related to innovative methods of social work with the elderly. The essence of the concept of innovation in social work is revealed. The theoretical understanding of innovations in the social sphere in domestic and foreign sources is studied. The peculiarities of the problem of innovations in the provision of social services to the elderly are revealed. Recommendations are provided for innovative forms of social work with the elderly in territorial social service centers.

***Key words** : elderly persons; territorial center; social work; social services; innovative methods.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах особливого значення набуває підвищення якості життя та соціального благополуччя представників соціально-вразливих верств населення, у тому числі через створення дієвої та ефективної системи соціальних послуг. Однією з найбільш соціально-вразливих груп населення є особи похилого віку, що обумовлено складною соціально-демографічною ситуацією в Україні. У зв'язку з цим одним з пріоритетних завдань нашої держави є створення умов гідного життя для осіб похилого віку, передусім, через створення дієвої системи соціального обслуговування.

Однією з найголовніших ланок у державній системі соціальної роботи з літніми громадянами є мережа територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Територіальний центр соціального обслуговування (ТЦСО) – це спеціалізований заклад, який надає соціальні послуги громадянам похилого віку та самотнім непрацездатним громадянам, спрямовані на підтримання їх життєдіяльності, психологічної

стабільності та соціальної активності. У межах ТЦСО діють відділення, в яких надається комплекс соціально-побутових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних, інформаційних та інших соціальних послуг громадянам похилого віку.

Основним завданням соціальної роботи з особами похилого віку в ТЦСО є надання цим людям можливостей реалізовувати свої здібності, брати участь у громадській діяльності, сприяння адаптації особистості до нових умов, пошук не задіяних на попередніх етапах життєвого шляху ресурсів. Зрозуміло, що саме активізація людей похилого віку в громадському житті, культурній діяльності та дозвіллі разом з якісним наданням соціально-побутових послуг за місцем проживання сприятиме їх позитивному пристосуванню до процесу старіння.

В сучасному світі у громадян похилого віку з'являються нові соціальні потреби, одинокі пенсіонери стикаються з новими труднощами та викликами, які негативно впливають на їх соціальну адаптацію. З’являється запит на нові підходи і методи в соціальній роботі та соціальному обслуговуванні літніх громадян. Саме необхідність впровадження інноваційних практик у соціальну сферу є провідним інструментом вирішення нагальних, поточних проблем і підвищення якості життя клієнтів соціальних служб.

У зв'язку з тим, що не всі потреби і проблеми осіб похилого віку можуть бути вирішені існуючими соціальними методами, постає необхідність розробити нові інноваційні форми соціальної роботи з громадянами похилого віку в межах існуючих державних установ соціального обслуговування і зокрема в територіальних центрах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні процеси старіння населення досліджували : В. Бориславa, Н. Волгіна, В. Медкова, А. Щербанова, Д. Шелестова, І. Суботіна, Н. Фойт, А. Проноза, Л. Єгорова, О. Мартинюк, І. Крилова, А. Андрущенко, О. Доровський, Д. Ядранський та ін. Тематику проблем людей похилого віку в різних аспектах брали до уваги : Л. В. Єгорова, Н. І. Кривоконь, О. Ю. Новікова, В. М. Король, І. О. Титаренко та ін. Проблеми особливостей життя людей похилого віку, етапів і стратегій старіння, старості розглядають дослідники під різними кутами зору : психологічні особливості розвитку особистості в похилому віці (Л. Анцифєрова, А. Аримбаєва, З. Бутуєва, Г. Вайзер, М. Єрмолаєва, О. Краснова та ін.), соціальна допомога, підтримка та захист людей похилого віку (І. Андреєва, О. Бугрова, Т. Василькова, В. Васильчиков, А. Капська, А. Мудрик, О. Холостова та ін.), соціальна геронтологія (А. Айріян, В. Альперович, Б. Бреєв, В. Чайковська).

Питання професійної працездатності, профілактики передчасного старіння, трудової реабілітації осіб означеної категорії знайшли своє висвітлення в роботах А. Дискіна, В. Крижановської, Є. Стеженської та ін.

У дослідженнях І. Звєрєвої, Н. Заверико, Л. Коваль, Л. Міщік, І. Миговича, В. Сидорова та ін. розкриваються організаційні та змістовні аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку.

Однак проблема інновацій у наданні соціальних послуг особам похилого віку залишається мало розробленою. Актуальною залишається потреба в створенні сучасної системи соціального обслуговування людей похилого віку, яка б відповідала найгострішим проблемам і потребам вказаної групи клієнтів соціальних служб.

Метою статті є комплексне вивчення ключових аспектів, що стосуються інноваційних методів роботи з особами похилого віку, а також визначення інноваційних напрямів соціальної роботи з особами похилого віку в територіальних центрах соціального обслуговування.

Виклад основного матеріалу. Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), осіб у віці від 60 до 74 років відносять до категорії людей похилого віку, від 75 до 89 років – до старих людей, а від 90 років і старших – до довгожителів.

Поняття «людина похилого віку» в Україні традиційно пов’язують з віком виходу особи на пенсію. Так, стаття 10 Закона України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» говорить про те, що громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року.

На сьогодні в Україні створено систему законодавства щодо соціального захисту осіб похилого віку. Законодавчі акти спрямовані на підтримку літніх громадян, повернення їх до самостійного повноцінного життя. Також особам похилого віку держава гарантує право на отримання соціальних послуг. Важливим кроком в реалізації цього права і для покращення функціонування сфери соціальних послуг в Україні загалом є набуття чинності нової редакції Закону України № 2671 – VIII «Про соціальні послуги».

Соціальні послуги найчастіше розглядаються як комплекс різних заходів, спрямованих на поліпшення або відновлення життєдіяльності, соціальну адаптацію та повернення до повноцінного життя окремих індивідів (або соціальних груп), які знаходяться в складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги [4].

Наразі соціальні послуги літнім людям в Україні надають територіальні центри соціального обслуговування(ТЦСО) – спеціальні державні установи, що забезпечують близько 40 видів послуг пенсіонерам вдома або в умовах стаціонарного, тимчасового чи денного перебування. Таким чином, територіальні центри соціального обслуговування є важливим елементом системи соціальних послуг для осіб похилого віку на місцевому рівні.

Система соціальних послуг в Україні постійно перебуває в процесі оновлення та модернізації відповідно до нових потреб громадян і сучасних світових підходів у наданні соціальних послуг. Соціальна сфера потребує нових інноваційних методів роботи відповідно до зміни зовнішнього середовища, соціальних проблем, що повсякчас виникають і які неможливо вирішити за допомогою традиційних методів.

У загальному розумінні, інноваційний процес – це сукупність послідовних дій, спрямованих на розробку та освоєння інноваційних змін. Він передбачає цілеспрямовану зміну елементів соціальної роботи з метою її якісної трансформації [6]. В основі такого процесу лежить осмислення та застосування нових ідей, теорій, концепцій, підходів, принципів організації соціальної роботи.

Поняття «соціальна інновація» можна визначити як свідомо організоване нововведення або нове явище в практиці соціальної роботи, що формується на певному етапі розвитку суспільства відповідно до соціальних умов, що змінюються, і що має за мету ефективні позитивні перетворення в соціальній сфері [5].

Загалом, інновації в соціальній роботі з людьми похилого віку в ТЦСО мають базуватися, в першу чергу, на зміні старої патронажної позиції соціальних служб і переході до стратегії партнерства з клієнтом, що спирається на його особистісні ресурси, спонукає до активних соціальних дій з поліпшення життя.

Особливістю інноваційних практик роботи з людьми похилого віку є те, що ці методи роботи не обмежуються організаційними формами роботи, тобто можуть існувати у вигляді програм або у вигляді нового переліку окремих послуг, які надає соціальна служба. В будь-якому випадку, інновація в соціальному обслуговуванні має відповідати на конкретну проблему або потребу осіб похилого віку.

Прийнято вважати, що головними потребами, з якими стикаються громадяни похилого віку, є три великі групи соціальних обмежень : соціально-побутові, соціально-медичні та психологічно-емоційні.

Беручи це до уваги, інноваційні методи соціального обслуговування щодо людей похилого віку, які поліпшать життя громадян, мають спрямовуватися на :

1. Розвиток і розширення переліку послуг соціально-побутового і медичного характеру (включно з обслуговуванням вдома);

2. Надання культурно-освітніх послуг спрямованих на подолання кризи віку та допомогу в саморозвитку й організації дозвілля.

Отже й удосконалення соціальної роботи з людьми похилого віку ТЦСО має здійснюватись саме за такими загальними напрямами.

Оскільки існуючі відділення допомоги вдома надають лише чітко зазначений перелік соціальних послуг, він потребує розширення і зокрема з акцентом на медичні послуги. Інноваційним можна вважати створення мобільних виїзних бригад до складу яких буде входити медична сестра, масажист, спеціаліст-реабілітолог. Подібна бригада зможе за місцем проживання клієнта надати йому широкий спектр послуг, а саме : надання первинної медичної допомоги, замовити і доставити ліки з аптеки додому клієнта, провести прості медичні маніпуляції, надати послуги з масажу та реабілітації за місцем проживання, проконтролювати процес лікування й у разі необхідності організувати візит до лікаря-спеціаліста.

З метою підвищення соціально-побутового обслуговування вдома громадян похилого віку може бути створена комплексна виїзна бригада соціальних робітників. До складу бригади заплановано долучити фахівців з дрібного побутового ремонту, перукаря, швачку. Люди похилого віку не виходячи з власної оселі зможуть отримати декілька соціальних послуг, що дозволить суттєво покращити умови їх проживання, побуту та підвищить загальний рівень задоволення потреб.

Іншим напрямом розвитку соціального обслуговування може стати інновації в транспортних послугах. Далеко не всі люди похилого віку можуть без труднощів дістатись до лікарень чи адміністративних установ. Виходом з цієї проблеми можна вважати створення служби «Соціальне таксі».

Розмірковуючи про інновації в соціальних технологіях, які використовуються в ТЦСО, можна говорити про необхідність удосконалити традиційну практику, стимулювати розвиток вже існуючих підрозділів і відділень, покращувати соціальні послуги, що вже надаються та підвищувати загальний рівень ефективності в соціальному обслуговуванні. Нажаль, не в усіх ТЦСО діє повний перелік можливих відділень і підрозділів. У багатьох випадках відсутні стаціонарні відділення, відділення денного перебування тощо. Створення цих структурних підрозділів у кожному ТЦСО дозволить значно покращити умови обслуговування громадян і дозволить вирішити багато проблем, які досі впливають на якість життя клієнтів похилого віку.

Іншим із можливих шляхів інновацій у ТЦСО є розвиток соціально-освітніх послуг для громадян похилого віку. Прикладом соціальної роботи з людьми похилого віку в сфері освіти є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яку безумовно можна розглядати як одну із сучасних форм соціальної інтеграції для вказаних громадян. Метою надання послуги є реалізація принципу навчання людей старшого віку впродовж усього життя та підтримка фізичних, психологічних і соціальних здібностей. Слухачами курсу можуть бути люди похилого віку, що мають освіту будь-якого рівня та зацікавлені брати участь в освітніх програмах.

Треба зазначити, що нормативною базою надання цієї послуги є наказ Міністерства соціальної політики України від 25.08.2011 № 326 «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» при відділеннях денного перебування в районних територіальних центрах. Незважаючи на те, що ця ідея знайшла своє нормативне закріплення вже понад десять років тому, в багатьох випадках структура її надання залишається слабо розвиненою, а подекуди існує тільки формально.

У межах Університету третього віку можуть діяти, наприклад, школи психологічної стійкості осіб похилого віку, що призначені для стимулювання їх до роботи над собою, зниження конфліктності в спілкуванні з тими, хто оточує, корекції рівня тривожності та інших значимих компонентів психології похилого віку [2, с. 32]. У школі безпеки осіб похилого віку вони зможуть дізнатися, як протидіяти маніпуляціям, не стати жертвою шахраїв, вивчити ергономіку житла тощо.

Одним із найзатребуваніших факультетів Університету може стати школа цифрової та інтернет грамотності. Інформаційно-комунікативні технології взаємодії з людьми похилого віку є важливим засобом зростання адаптованості громадян старшого покоління.

Треба зазначити, що зміни та розвиток одних послуг можуть призвести до ланцюгової реакції та поліпшити умови соціального обслуговування в іншій сфері або суттєво розширить існуючі соціальні послуги. Наприклад, у разі успішної реалізації курсів з комп'ютерної грамотності, громадяни похилого віку зможуть отримувати онлайн-послуги з консультування. Це також змінить і прискорить процес взаємодії та комунікації з фахівцями соціальних служб, дозволить проводити індивідуальні консультації, інформувати клієнтів, проводити веб-конференції та може стати основою для проведення групових зустрічей, бесід і занять з використанням інтернет-технологій.

Однією з найпопулярніших на сьогодні форм активізації соціального життя людей похилого віку й організації їх дозвілля як в зарубіжних країнах, так і в Україні, є клубна робота. Літній людині, відвідувачу такого клубу, надається можливість виявити свої знання

та вміння, поділитися власним досвідом, пізнати щось нове. Так, створення клубів людей похилого віку дозволяє приємно та плідно проводити час, творчо реалізуватися, задовольняти різноманітні духовні потреби.

Треба зауважити, що перспективним напрямом розвитку всіх вказаних практик є механізм державно-приватного партнерства, тобто залучення недержавного сектору безпосередньо до надання соціальних послуг. Саме він є доцільним під час пошуку ресурсів для реалізації інноваційних практик. Вивчення цього питання може стати темою подальших досліджень.

Висновки. Особи похилого віку нині становлять значну частину населення України. Вирішення соціальних потреб цієї демографічної групи стає однією з головних цілей внутрішньої політики держави, призводить до постійного пошуку найкращих методів правового врегулювання та законодавчих змін.

Наразі Україна знаходиться на новому етапі реформування системи соціальних послуг. Цей етап соціальних інновацій проявляється в оновленні форм і видів надання соціальних послуг різним групам населення, в тому числі, й особам похилого віку. Це новий етап у розвитку системи соціальних послуг в Україні, який запустить наступні фази вдосконалення соціальної сфери в цілому.

Особливо важливим є інновації з реформування та розширення спектру надання соціальних послуг у територіальних центрах соціального обслуговування. Територіальний центр соціального обслуговування як спеціалізована установа по роботі з людьми похилого віку, стає середовищем, в якому реалізуються завдання соціально-побутової та психологічної підтримки людей похилого віку, головною метою яких є адаптація людини до старіння, підтримка нормального фізичного та психічного стану людини та створення умов для повноцінної, активної та якісної життєдіяльності в старості.

Завданням соціальної роботи з особами похилого віку є не тільки організація довготривалого догляду, а й соціальна адаптація, надання можливості для самореалізації та громадської активності тощо. У цьому важливого значення набуває розвиток ефективної системи соціального захисту осіб похилого віку, спрямованої на задоволення актуальних потреб представників цієї соціально-демографічної групи.

Важливим результатом надання соціальних послуг є не тільки подолання складних життєвих ситуацій але й інтеграція в суспільство, активне функціонування в громаді.

З огляду на високий рівень потреб осіб похилого віку в розвитку соціального обслуговування за місцем проживання, необхідність заходів спрямованих на їх соціалізацію та розвиток соціальних контактів і спілкування було сформовано рекомендації щодо

підвищення ефективності функціонування системи соціальних послуг для осіб похилого віку в Україні в межах територіального центру соціального обслуговування.

Список використаних джерел

1. Технологии социальной работы : учебник под общ. ред. Е. И. Холостовой. Москва : ИНФРА-М, 2001. 400 с.

2. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми : учебное пособие. Москва : «Дашков и К°», 2003. 296 с.

3. Терещенко І. І., Наумець А. М. Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку в умовах сучасної України. Вісник НТУУ "КПІ" : зб. наук. пр. 2011. № 3 (11). С. 113–117.

4. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту : становлення і розвиток в Україні. Київ : Знання, 2005. 381 с.

5. Капська А. Й. Соціальна робота : технологічний аспект : підруч. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

6. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

7. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посібн. Київ : Знання, 2008. 574 с.

8. Голубенко Т. О. Технології соціальної роботи з людьми похилого віку : методичний посібник. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014.

9. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 № 1417. URL :https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1417-2009-п

УДК 81'25 (811.161.2)

ЛЕКСИКОН ПИСЬМЕННИКА-БІЛІНГВА В СИТУАЦІЇ АВТОРСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ТВОРІВ І. РОЗДОБУДЬКО «РАНКОВИЙ ПРИБИРАЛЬНИК» ТА «ШОСТІ ДВЕРІ»)

Наумова Т. М., канд. філол. наук, доцентка кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Дейнега К.А., магістерка кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

У статті розглядаються питання авторського перекладу творів Ірен Роздобудько російською мовою. Висвітлено питання авторського перекладу в системі відтворення оригінального тексту засобами іншої мови. Автор у якості перекладача власних творів має можливість адекватно відтворити задум і стиль, оскільки найкраще знає інтенцію оригіналу. Дослідження автоперекладу надає унікальні можливості проникнення не просто у творчу майстерню автора, але і в його внутрішнє відчуття мовної тканини, в яку втілюється творчий задум самого письменника.

Ключові слова : *автор, перекладач, автопереклад, оригінальний текст, семантика, стиль.*

Naumova T., Deinega K. The lexicon of a bilingual writer in the situation of author's translation (on the material of the Russian translations of the works of I. Rozdobudko "morning cleaner" and "six doors")

The article deals with the issues of the author's translation of Irene Rozdobudko's works into Russian. The questions of the author's translation in the system of reproduction of the original text by means of another language are covered. The author, as a translator of his own works, has the opportunity to adequately reproduce the idea and style, since he knows the intention of the original better. The study of auto-translation provides unique opportunities to penetrate not only into the author's creative workshop, but also into his inner sense of the speech tissue, which embodies the creative idea of the writer himself.

Keywords : *author, translator, author's translation, original text, semantics, style.*

Постановка проблеми. Художній переклад – це відтворення засобами рідної мови особливостей чужоземного літературного тексту в нерозривній діалектичній єдності його змісту і форми.

Перше і найголовніше завдання, що постає при цьому, якраз і полягає в майстерному відтворенні перекладачем гармонії цієї єдності. Абсолютизація однієї зі сторін чи нехтування нею веде до двох цілком протилежних, але однаково вагомих тенденцій у перекладі. Однак ця загальновизнана теза про гармонійність поєднання змісту і форми в мистецтві

здебільшого порушується : зміст переважає над формою в перекладі. Така практика призводить до того, що переклад перетворюється на звичайну копію оригіналу, яка втрачає здатність нести читачеві естетичну насолоду.

Не менш шкідливим є надмірне захоплення формою оригіналу, копіювання лексики, механічне перенесення в переклад чужих синтаксичних і фразеологічних конструкцій.

Виходячи з цих особливостей процесу перекладання, доводиться вести мову про співвідношення перекладених – пропущених – змінених – доданих елементів. Воно відображає, по-перше, мовно-культурні відмінності текстів і, по-друге, особливості роботи перекладача.

З цієї точки зору очевидні переваги автоперекладу. У такому разі перекладач, будучи водночас і автором, може адекватно відтворити задум і стиль, оскільки він найкраще знає інтенцію оригіналу. Крім того, при автоперекладі не відбувається зміщення елементів твору через своєрідне розуміння перекладачем, котрий у кожному разі має справу не з інтенцією автора, а з інтенцією тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно вважають, що істотної різниці між звичайним перекладачем і автором-перекладачем немає і що незалежно від особистого ставлення до тексту важливий лише результат, тобто те, наскільки довершений переклад і якою мірою він відповідає оригіналу. Очевидно, що така позиція спрощує завдання дослідників, але не сприяє його повноцінному вирішенню. Основна проблема у вивченні автоперекладу, що, на нашу думку, є однією із найскладніших, полягає саме в неувазі до такого специфічного матеріалу.

Як стверджує у своєму дослідженні О. Фінкель, це можна пояснити нечисленними випадками самого автоперекладу, який не зазнав значного розвитку та не викликав особливого зацікавлення науковців [5; с. 21–22].

За мовчазною згодою дослідників, автопереклад вважається чи не найоптимальнішим варіантом перекладу того чи іншого твору саме завдяки постаті автора. Проте він часто містить зміни, що були б неприпустимими за умови роботи над ним власне іншого перекладача.

Маючи одну мету, автор і перекладач досягають її по-різному. Найперше – змінюється характер осмислення твору. Як уже зазначалося, перекладач (не автор) переосмислює те, що перекладає. Як наслідок, він акцентує одні елементи й приглушує інші. Це відбувається через згадану вище ідейну, естетичну та етичну нетотожність з автором.

Перша умова для перекладача-автора відпадає, проте друга залишається. Тому переосмислення все-таки відбувається, але воно має інший зміст. Це переосмислення не для

себе, а для інших. Як результат, з'являються певні зміни, які автоперекладач робить, можливо, «як насилля над авторським замислом» [6; с. 105]. Чужомовне, чужокультурне середовище змушує його до таких замін, яких в оригіналі він не допустив би, змушує певною мірою «переписувати» твір, що не може не позначитися на мові та стилі перекладу.

Автопереклад, як особливий вид перекладу, поєднує обидві інтенції: наївну авторську та концептуальну перекладацьку. В автора – перекладача власних творів – спокуса переписати, доопрацювати завжди більша, оскільки, як автор, він має на це певне право.

Що ж саме спонукає автора звертатися до власного художнього тексту, намагаючись відтворити його іншою мовою?

Як стверджує дослідник автоперекладів Г. Квітки-Основ'яненка О. Фінкель, «переклади Квітки виникли як авторська відповідь на доволі гострі мовні й літературні проблеми сучасності, пов'язані з боротьбою проти великодержавного шовінізму деяких публіцистів і літераторів Миколаївської Росії. Переклади Квітки, – продовжує дослідник, – декларували право на існування української літератури тим, що Квітка показував, що навіть найближчий і найбільш точний переклад не може дати уявлення про красу й своєрідність оригіналу» [5; с. 67]. Отже, Г. Квітка-Основ'яненко звернувся до автоперекладу з певною «націєтворчою» програмою.

Порівнюючи автопереклади Г. Квітки-Основ'яненка з перекладами тих самих текстів В. Далем, О. Фінкель зауважує, що відступів від оригіналу в автора значно більше. Йдеться не тільки про, ймовірно, свідому відмову передавати фразеологічні звороти російськими відповідниками, щоб «не створювати враження повної тотожності російської й української фразеології» [6; с. 117], але й про додавання та пропуски цілих абзаців.

Зокрема Г. Квітка-Основ'яненко опускає лайливу лексику або ж пом'якшує моменти протиставлення української та російської мов.

Виділення нерозв'язаної **проблеми.** Основою кожного автоперекладу більшою чи меншою мірою є естетичні міркування, а саме невдоволення автора чужими перекладами. Проте, на нашу думку, важливішим у даному разі є сам факт «програмності» автоперекладу, яка спонукає автора вносити зміни до нього.

Дослідження автоперекладу надає унікальні можливості проникнення не просто у творчу майстерню автора, але і в його внутрішнє відчуття мовної тканини, в яку втілюється творчий задум самого письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фактуальний матеріал, виділений із романів Ірен Роздобудько «Ранковий прибиральник» і «Шості двері», дозволяє говорити про те, що використовувані семантично навантажені лексичні одиниці авторського й

перекладного текстів можуть належати до різних частин мови. За своїм кількісним складом серед лексичних одиниць, виділених із зазначених творів авторки, перевагу має розряд іменників, менш численним є розряд прикметників і дієслів, нечисленним – розряд прислівників.

Велика кількість іменників, які мають дещо іншу семантику в тексті перекладу, зумовлена тим, що авторка подає багато назв різних реалій: *бивні – лбы; дріб'язок – медяк; кохання – послушание; лазня – ванна; мур – стена* тощо.

Не завжди морфологічна категорія у вихідній мові відповідає морфологічній категорії у мові перекладу. Так, наприклад, в українському варіанті лексична одиниця *нісенітниця* виступає іменником, тоді як російський відповідник цієї лексичної одиниці *удивительный* є прикметником. Так само в українському варіанті лексична одиниця *огидний* виступає прикметником, а його відповідник у російському тексті *претить* – дієслово.

Так найчисленніша група лексем, що мають певні розбіжності в контекстуальному тлумаченні у визначених творах Ірен Роздобудько формують лексико-семантичні поля сем 'дія' та 'якість'. Наприклад :

викрутас – обстоятельство **:** *Викрутаси – розм.* примхливий, незвичайний рух, поворот тіла або частини тіла [4; т. 1; с. 417]; *Обстоятельство* – явление, сопутствующее какому-нибудь другому явлению и с ним связанное [3; с. 390].

випадати – отключиться : *Випадати* – падати з чого-небудь, звідкись назовні [4; т. 1; с. 445]; *Отключиться* – мысленно устраниться, сознательно перестать думать, отрешиться [3; с. 424].

висмикати – копать : *Висмикати* – смикаючи, витягати, вихоплювати, виривати що-небудь звідкись, з чогось [4; т. 1; с. 490]; *Копать* – отваливая лопатой землю доставать, извлекать [3; с. 258].

втрапити – затесаться : *Втрапити* – знаходячи правильний шлях, опинитися там, де потрібно [4; т. 10; с. 519]; *Затесаться* – проникнуть, пробратися куда-нибудь [3; с. 194].

жлуктити – пить : *Жлуктити – вульг.* пожадливо і багато пити [4; т. 2; с. 537]; *Пить* – проглатывать в каком-нибудь количестве жидкость [3; с. 469].

запливати – втечь : *Запливати* – пливучи, потрапляти куди-небудь, опинятися десь [4; т. 3; с. 25]; *Втечь* – влиться [3; с. 89].

збожеволіти – мучиться : *Збожеволіти* – ставати психічнохворим, божеволіти [4; т. 3; с. 123]; *Мучиться* – испытывать муки, страдания от чего-небудь [3; с. 324].

зруйнований – взорвать : *Зруйнований* – який зруйнувався [4; т. 3; с. 717]; *Взорвать* – разрушить взрывом [3; с. 65].

їхати – дуть : *Їхати* – рухатися, переміщатися в певному напрямку водою або суходолом за допомогою яких-небудь засобів пересування [4; т. 4; с. 60]; *Дуть – прост.* употребляется для обозначения быстрых, энергичных действий [3; с. 156].

кивати – подмигнуть : *Кивати* – нахиляти голову на знак вітання, згоди тощо [4; т. 4; с. 146]; *Подмигнуть* – мигнуть, давая знак [3; с. 488].

накрапати – лить : *Накрапати* – падати рідкими краплями [4; т. 5; с. 110]; *Лить* – заставлять течь что-нибудь [3; с. 287].

натякати – решить : *Натякати* – говорити натяками, натяками наводити на щось [4; т. 5; с. 223]; *Решить* – обдумав, прийти к какому-нибудь выводу, к необходимости каких-нибудь действий [3; с. 626].

обмін – рокіровка **:** *Обмін* – дія за значенням обмінювати і обмінюватися [4; т. 5; с. 539]; *Рокировка* – в шахматах: одновременный ход королем и ладьей, при котором король переставляется через одно поле по направлению к ладье, а затем ладья становится рядом с королем по другую его сторону [3; с. 50].

постраждати – разболтаться : *Постраждати* – зазнати ушкоджень внаслідок чого-небудь [4; т. 7; с. 379]; *Разболтаться – разг.* ослабнуть, расшататься [3; с. 587].

поцупити – выудить : *Поцупити* – ухопивши, зачепивши, потягти до себе, за собою [4; т. 7; с. 462]; *Выудить – разг., неодобр.* достать, добыть с трудом или хитростью, обманом [3; с. 103].

проводити – елозить : *Проводити* – робити плавні рухи, торкаючись чого-небудь [4; т. 8; с. 140]; *Елозить – прост.* ползать [3; с. 160].

продемонструвати – блеснуть : *Продемонструвати* – засвідчити що-небудь, довести щось [4; т. 8; с. 167]; *Блеснуть* – отличиться каким-нибудь качеством [3; с. 42].

проказувати – блеять : *Проказувати* – усно висловлювати, вимовляти [4; т. 8; с. 194]; *Блеять* – об овце, козе : кричать [3; с. 42].

рушати – ринуться : *Рушити* – починати рух, пересування, переміщення [4; т. 8; с. 918]; *Ринуться* – внезапно устремиться, броситься [3; с. 626].

сидіти – корпеть : *Сидіти* – перебувати в положенні, при я кому тулуб розміщується вертикально, спираючись на що-небудь сідницями [4; т. 9; с. 160]; *Корпеть – разг.* усердно, терпеливо заниматься чем-нибудь, обачно без ощутительных результатов [3; с. 261].

співати – горланить : *Співати* – голосом виконувати якийсь музичний твір [4; т. 9; с. 514]; *Горланить – разг.* громко говорить, кричать, петь [3; с. 118].

стриміти – проработать : *Стриміти – розм.* перебувати де-небудь (про чиюсь небажану, недоречну, постійну присутність) [4; т. 9; с. 770]; *Проработать* – провести каное-то время на работе [3; с. 553].

теревенити – поговаривать : *Теревенити* – говорити дурниці, нісенітниці [4; т. 10; с. 84]; *Поговаривать – разг.* время от времени возобновлять разговор о чем-нибудь, обсуждая что-то, передавая какие-нибудь слухи [3; с. 480].

бурхливий – необузданный : *Бурхливий – перен.* сповнений подій, хвилювань, неспокійний [4; т. 1; с. 261]; *Необузданный* – такой, который ничем нельзя сдержать, неукратимый [3; с. 362].

виплеканий – лощеный : *Виплеканий –* дбайливо доглянутий [4; т. 5; с. 525]; *Лощеный – перен., разг., устар.* франтоватый, с внешним лоском [3; с. 786].

вишуканий – витой : *Вишуканий* – який характеризується витонченістю, досконалістю, елегантністю [4; т. 1; с. 545]; *Витой* – идущий петлями, спиралью, крученый [3; с. 69].

вогкий – промозглый : *Вогкий* – який містить вологу, просякнутий, насичений вологою, сирий [4; т. 1; с. 713]; *Промозглый* – сырой, дождливый [3; с. 55].

допотопний – древний : *Допотопний* – дуже давній, старовинний [4; т. 2; с. 374]; *Древний* – существовавший или возникший в отдаленном прошлом, очень давний [3; с. 153].

затятий – колоритный : *Затятий* – який уперто наполягає на своєму, намагається зробити по-своєму, домагається свого, упертий [4; т. 3; с. 371]; *Колоритный* – с ярким колоритом, выразительный, характерный [3; с. 249].

неголосний – вполголоса : *Неголосний* – який не дуже сильно звучить, якого не дуже добре чути, тихий [4; т. 5; с. 279]; *Вполголоса* – не полным голосом [3; с. 84].

нерівний – шершавый : *Нерівний* – який має підвищення, виступ, западину, загин [4; т. 5; с. 370]; *Шершавый* – шероховатый, с мелкими неровностями [3; с. 827].

нецікавий – скучный : *Нецікавий* – який не може зацікавити, не викликає інтересу, не привертає уваги [4; т. 5; с. 402]; *Скучный* – испытывающий скуку [3; с. 670].

обридливий – скучный : *Обридливий* – огидний, бридкий [4; т. 5; с. 566]; *Скучный* – наводящий скуку, неинтересный [3; с. 670].

ошпарений – сожженный : *Ошпарений* – який обпікся гарячою рідиною, окропом [4; т. 5; с. 653]; *Сожженный* – из-за действия чего-нибудь горячего, едкого образовался ожег [3; с. 165].

поскубаний – серый : *Поскубаний – розм.* якому заподіяли якусь шкоду, завдали збитків [4; т. 7; с. 335]; *Серый – перен.* бесцветный, посредственный, ничем не замечательный [3; с. 658].

Сліпий (дощ) – точечный : *Сліпий* (дощ) – краплистий, короткочасний дощ у сонячний день [4; т. 9; с. 362]; *Точечный* – состоящий из точек [3; с. 744].

тьмяний – приглушенный : *Тьмяний* – слабкий, неяскравий (про світло, вогонь) [4; т. 10; с. 349]; *Приглушенный* – несколько заглушенный [3; с. 537].

чудовий – обалденный : *Чудовий* – прекрасний, чудесний [4; т. 11; с. 375]; *Обалденный – прост.* очень хороший [3; с. 376].

У процесі перекладу автор має не тільки можливість, а й право змінювати семантику перекладених лексем на своє уподобання. При цьому спостерігаємо не тільки лексико-семантичну варіативність, а й зміну стилістичної маркованості порівнюваних слів.

Лексико-семантичне поле, що визначає стан людини чи предмета є нечисленним, проте звертає на себе увагу випадками зміни морфологічної категорії перекладної лексеми у вторинному тексті. Наприклад :

байдужий – остановившийся : *Байдужий* – який не звертає уваги на кого-або що-небудь, не виявляє зацікавлення [4; т. 1; с. 90]; *Остановившийся* – который задержался на чем-нибудь для рассмотрения, обсуждения [3; с. 415].

заспокійлива (музика) – умиротворяющая : *Заспокійливий* – який заглушує, розвіює неспокій, тривогу, хвилювання, тугу [4; т. 3; с. 325]; *Умиротворяющий* – приводящий к миру, успокаивающий[3; с. 770].

зношений – барахлящий : *Зношений* – який виснажився, витратився [4; т. 3; с. 672]; *Барахлящий – прост.* который работает плохо, с перебоями [3; с. 28].

кохання – послушание : *Кохання* – почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі [4; т. 4; с. 313]; *Послушание* – поступать согласно чьим-нибудь сонетам, распоряжениям, повиноваться [3; с. 517].

мурашки по шкірі – озноб : *Мурашки по шкірі* – комусь стає моторошно, страшно, неспокійно [4; т. 4; с. 828]; *Озноб* – дрожь при лихорадке, болезненное ощущение холода [3; с. 400].

нездужати – бредить : *Нездужати* – бути хворим, хворіти [4; т. 5; с. 317]; *Бредить – разг.* неотвязно мечтать и говорить об одном и том же [3; с. 48].

незрозумілий (погляд) – встревоженный : *Незрозумілий* – який не можна зрозуміти, осмислити [4; т. 5; с. 323]; *Встревоженный* – приходящий в волнение, тревогу [3; с. 747].

некліпно – не отрываясь : *Некліпаючий* – пильний, нерухомий [4; т. 5; с. 328]; *Оторваться – перен.* вдруг перестать делать что-нибудь [3; с. 428].

огидний – претить : *Огидний* – який викликає почуття огиди [4; т. 5; с. 613]; *Претить* – вызывать отвращение [3; с. 534].

озвіріння – остервенение : *Озвіріння* – дуже розгніваний, сердитий, лютий [4; т. 5; с. 650]; *Остервенение – разг.* приходить в крайнюю ярость, свирепеть [3; с. 709].

перезрівати – храниться : *Перезрівати* – ставати надто зрілим, спілим [4; т. 6; с. 184]; *Храниться* – находиться где-то на хранении [3; с. 804].

піратський – гордый : *Піратський* – належний пірату [4; т. 6; с. 538]; *Гордый* – исполненный чувства собственного достоинства, сознающий свое превосходство [3; с. 117].

пісний – никакой : *Пісний – перен., розм.* нудний, нецікавий у спілкуванні [4; т. 6; с. 544]; *Никакой – разг., пренебр.* никуда не годный, плохой [3; с. 370].

розважливий – расчетливый : *Розважливий* – здатний всебічно зважувати, обмірковувати що-небудь [4; т. 8; с. 622]; *Расчетливый* – бережливый, действующий с расчетом [3; с. 615].

розкошувати – стоять : *Розкошувати* – жити в достатках, розкошах [4; т. 8; с. 711]; *Стоять* – находиться в вертикальном положении, будучи неподвижным [3; с. 713].

спокволу – задумчивый : *Спокволу* – поволі, помалу [4; т. 9; с. 560]; *Задумчивый* – погруженный в думы, размышления, мечтательный [3; с. 176].

червонопикий – красноносый : *Червонопикий* – який має червоне обличчя [4; т. 11; с. 299]; *Красноносый* – имеющий красный нос [3; с. 265].

Коли сам автор перекладає власний твір він може вносити деякі зміни, які інший, «сторонній», перекладач не наважується внести. Ці зміни можуть бути як в лексичному, морфологічному плані, так і на синтаксичному чи стилістичному рівні.

На нашу думку, іноді ці «зміни» не завжди доречні, адже читач хоче побачити той самий сюжет, з тими самими героями, а не інший твір зі схожою сюжетною лінією.

Також, важливим зауваженням, зробленим нами під час проведення лексико-семантичної класифікації, було те, що не завжди лексичне значення російського відповідника має таке саме значення у вихідному українському варіанті. У текстах зафіксовано випадки, коли Ірен Роздобудько, як перекладач власних творів з української мови на російську, вносить деякі емоційні зміни в перекладений текст. Так вона надає відтінок розмовності, вульгарності українським лексемам і прибирає цей відтінок у російському тексті. І, навпаки, надає вульгарне, розмовне, зневажливе, жартівливе значення російським лексема, хоча таке значення відсутнє в українському варіанті. Втім автор-

перекладач має право не просто перекладати власні твори, але й змінювати емоційне наповнення слів, переосмислювати свій текст, а в процесі цього переосмислення вже в автоперекладі виникають значні зміни та доповнення, у результаті чого створюється новий паралельний текст.

Під час аналізу творів Ірен Роздобудько, зауважуємо, що автор-перекладач може змінювати текст оригіналу на своє вподобання. Так у проаналізованих нами творах ми побачили, такі зміни : розширення обсягу російського тексту, для розгорнутої характеристики людини чи предмета :

...сиділа у своєму кріселку…–...сидела в своем кресле-качалке…;

...пишна блондинка…–...полная мерлин-монронистая блондинка;

...а потім довго юрмилися навколо неї, поки… – ...а потом долго толпились вокруг нее, плачущей и поправляющей на смуглом плече разорванное крепдешиновое платье, пока…

В українському варіанті тексту таке розширення змісту відсутнє. Можливо це сталося через те, що авторка, у процесі перекладу переосмислила свої твори, і вирішила внести деякі зміни, щоб читачеві стало більше зрозуміло, що саме вона хотіла передати при написанні твору.

Так само при звуженні/розширенні обсягу речення або словосполучення Ірен Роздобудько намагається передати емоційний стан героя, його роздуми над власним життям:

...до колективної самотності (саме тоді зрозуміла, що не зношу нічого колективного!)… –...к коллективному одиночеству;

Перший бант, що туго стягнув волосся потилиці (відтоді зненавиділа все, що чіпляють на голову!)… – Помню первый бант, туго стянувший волосы на макушке).

Висновки та пропозиції. Отже, ми побачили, що автор-перекладач може докорінно змінити текст оригіналу при перекладі, додати щось нове або опустити деякі деталі.

Нам вдалося виокремити так звані перекладацькі «ляпи» при виділенні лексичних одиниць для аналізу з творів Ірен Роздобудько «Ранковий прибиральник» та «Шості двері».

Межа між перекладанням і переписуванням в автоперекладі стирається. Зміни, які автор-перекладач вносить у твір, можуть спричинити відмінності з оригіналом. У звичайному перекладі це мінус, але чи таким самим є співвідношення перекладу і переробки для автора-перекладача? Очевидно, ні. Загальна тенденція в перекладах, зроблених самими авторами творів, свідчить про те, що відходів від оригіналів у автоперекладах значно більше, ніж у зроблених професійними перекладачами. Причому йдеться не про окремі слова, а про значно ширші зміни. Починаються вони з поширення та пояснення окремих слів і аж до

вставок, додавання нового матеріалу, пропусків, переробки цілих сторінок та абзаців. У результаті виникає новий паралельний текст.

Тому не слід «знеособлювати» перекладача в автоперекладі й розглядати його як своєрідну «машину», основна заслуга якої – адекватнее відтворення свого ж твору іншою мовою. Якраз навпаки, індивідуальний момент у перекладі, зробленому самим автором, дуже часто набагато яскравіший за той, який може внести перекладач.

При автоперекладі обидва твори фактично є оригінальними. Письменник не так перекладає твір, як творить знову, при цьому навіть авторський задум його може змінитися, еволюціонувати.

Список використаних джерел

1. Роздобудько Ирэн. Утренний уборщик; Шестая дверь : Романы / Худож.-оформитель И. В. Осипов. Харьков : Фолио, 2007. 351 с.

2. Роздобудько Ірен. Він : Ранковий прибиральник. Вона : Шості двері. Романи. Видання друге. Київ : Нора-Друк, 2007. 312 с.

3. Словарь русского языка. – изд. 3-е, испр. / Сост. С. И. Ожегов. Москва, 1953. 848 с.

4. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

5. Финкель А. М. Квитка-Основьяненко как переводчик собственных призведений (Дис. канд. филол. наук) / Пер. с укр. Харьков, 1939.

6. Финкель А. Об автопереводе : на материале авторских переводов Г. Ф. Квитки-Основьяненко // Теория и критика перевода. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1962.

УДК 004.77:316.77

ІНТЕРНЕТ-МЕМ ЯК ПОЛІМОДАЛЬНЕ ЯВИЩЕ : ФУНКЦІЇ, КЛАСИФІКАЦІЯ, ТЕНДЕНЦІЇ

Пономарьова Л. В., к.філол.н., доцент кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Антонова А. Г., студентка ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядається інтернет-мем як культурний феномен сучасності. Простежується історія його виникнення і розвитку, аналізується передумови виникнення та фактори, що сприяли появі інтернет-мема. Досліджуються функції мема та їхня роль у організації соціальної, його вплив на суспільну свідомість. Розглядаються паралелі у виникнення та функціонування мемів в українському, польському та російському інтернет-просторі. Основними висновками проведеного дослідження є виділення та аналіз параметрів інтерне-мема, а також простеження перспектив подальшого розширення функцій та категорій мемів.

***Ключові слова** : інтерне-мем, класифікація, функції мемів, сфери застосування мемів, інформаційний простір, соціальні мережі.*

Ponomarova L., Antonova A. Internet meme as a polymodal phenomenon : functions, classification, trends

This article discusses the Internet meme as a cultural phenomenon of our time. The history of its emergence and development is traced, the prerequisites for its emergence and the factors that contributed to the emergence of an Internet meme are analyzed. The functions of a meme and their role in the social organization and their influence on the social consciousness are investigated. Parallels in the emergence and functioning of memes in the Ukrainian, Polish and Russian Internet space are considered. The main conclusions of the study are the definition and analysis of the parameters of the internet memes, as well as the observation of prospects for further expansion of the functions and categories of memes.

***Keywords** : Internet meme, classification, functions of memes, scope of memes, information space, social networks.*

Постановка проблеми. Сьогодні інтернет виступає новою формою масової комунікації, що народжує все нові і нові жанри, форми, структури, що є унікальними мовними явищами і не можуть існувати за межами інтернет-комунікації. До характерних особливостей інтернет-простору відносять віртуальність, інтерактивність, гіпертекстуальність, глобальність, креативність, анонімність та мозаїчність [2].

Усі перераховані характерні особливості притаманні і такій мовній полімодальній комунікативній одиниці, як інтернет-мем. Він об'єднує як вербальну, так і невербальну компоненту й функціонує виключно у межах інтернет-середовища. Обидві компоненти інтернет-мема вступають у взаємодію як на формальному так і на змістовому рівнях, але при

цьому зміст мема не є звичайною сумою цих рівнів. Щоб інтерпретувати сенс інтернет-мема не достатньо просто розуміння його окремих складових. Інтерпретація мема потребує залучення багатьох когнітивних операцій, як-от подолання когнітивного дисонансу, інтеграція інформації, що надходить і вербально і невербально, та ін.

З погляду лінгвістики, інтернет-мем є цікавим явищем із креативною грою слів, метафорами та прикладами навмисного викривлення граматичних правил. Потребують аналізу також приклади складної взаємодії вербального та невербального компонентів. Необхідність дослідження інтернет-мему, як нової одиниці комунікації, аналіз його властивостей, статусу та функціональних особливостей в умовах інтернет-спілкування робить нашу роботу актуальною.

Метою дослідження є аналіз характерних особливостей формування змісту інтернет-мемів трьома мовами а також з'ясування функцій інтернет мемів на просторах інтернет-комунікації.

Мета передбачає вирішення наступних завдань :

- простежити передумови та історію виникнення інтернет-мема;
- проаналізувати структурні, функціональні та тематичні особливості інтернет-мемів;
- проаналізувати інтернет-мем, як зразок полімодального дискурсу.

Об'єктом дослідження стали українські, польські та російські меми в інтернет-комунікації.

Предметом дослідження є когнітивні та прагматичні особливості інтернет-мемів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість досліджень, присвячених інтернет-мемам, було проведено у західних виданнях, що зумовлено історією виникнення і ореолом поширення цього явища. Більш того, феномен інтернет-мемів в першу чергу зацікавив не лінгвістів. Одними з перших досліджень були роботи Сьюзен Блекмор (психолог та фізіолог), Френсіса Хейлінгена (філософа, що займається питаннями кібернетики та еволюції).

Але роботи, що передували розгляду інтернет-мемів, як полімодального вища, були присвячені вивченню текстів з невербальними компонентами. Так у 70 роках XX сторіччя такі дослідження проводили І. В. Арнольд, Г. Т. Костенко, М. П. Брандес. Питання полімодальності набуло міжнародної значущості на початку XXI століття. Так тексти із невербальними компонентами досліджували Г Кресс та Джон А. Бейтман (Англія), Алан Ченкі, Террі Д. Ройс (США), Т. ван Левен (Австрія) та інші.

Не зважаючи на те, що сьогодні вивчення інтернет-комунікації проводиться у межах декількох лінгвістичних напрямків (лінгвосеміотика, психолінгвістика, прагмалінгвістика), інтернет-мем все ще є явищем, що виникло нещодавно, і його вивчення знаходить на початковій стадії дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгалуженість термінів на позначення текстів інтернет-мемів говорить про новизну самого явища, його невивченість, а також цікавість до нього вчених, що представляють різні напрямки лінгвістичних досліджень. Серед найпоширеніших термінів на позначення феномену інтернет-мему є термін започаткований Ю. А. Сорокіним та Є. Ф. Тарасовим – креалізовний текст, що трактується як «складне текстове утворення, що поєднує вербальні та невербальні елементи. Разом вони впливають на читача, створюючи комплекс образів, які супроводжують зміст прочитаного» [6, с. 24], «полікодовий текст» (А. Г. Сонін), «полімодальний текст» (А. М. Волоскович), «іконотекст» (М. Нерліх), гібрідний текст (В. Є. Чернявська). У науковий ужиток також увійшли такі терміни, як «лінгвовізуальний комплекс», «ізовербальний комплекс», «семіотично ускладнений текст», «ізоверб», «мультимодальний текст», «контамінований текст» та ін. [9].

Вивчення текстів із невербальним компонентом ведеться у межах кількох лінгвістичних напрямів. Насамперед, такі тексти вивчаються у межах лінгвосеміотики, оскільки у цих текстах спостерігається феномен взаємодії різних семіотичних одиниць. Психолінгвістика займається питаннями перцептивної діяльності при сприйнятті цих текстів. Когнітивна лінгвістика вивчає різні когнітивні механізми та операції, які використовуються при сприйнятті текстів з невербальним компонентом. Лінгвістика тексту прагне описати та вивчити дискурсивні особливості даних текстів.

Ден Спербер у своїй роботі «Культурні аттрактори» зазначає, що поняття мема як одиниці культурної інформації, яка здатна до відтворення та проходить природний відбір, яке у 1967 році ввів у науковий вжиток Річард Докінз, не відповідає сьогоднішній концепції мема. Він вважає, що сам термін «мем» має багато різних визначень і більшість тих, хто використовує цей термін, не має чіткого уявлення, що саме він означає. «Термін застосовується із невизначеним змістом, залежно від ситуації. Хоча різні значення слова частково перекриваються, вони є репліками одне одного» [8, с. 128].

Джефф Ейлінг стверджував, що «Мем – це ідея чи концепція, яку очистили від усього другорядного, дистилювали до самої суті, витягли есенцію, а потім шляхом спрощень перетворили на таку форму, щоб практично кожен міг швидко і однозначно її зрозуміти».

Термін «полімодальний» є більш вдалим у порівнянні з іншими термінами для найменування текстів з невербальним компонентом, тому що він апелює «до психологічного терміну модальності як належності до певної сенсорної системи та пов'язаний з актуалізацією кількох перцептивних каналів», які забезпечують сприйняття тексту з вербальним та невербальним компонентами.

«Зауважимо, що А. Б. Шалімов розглядає інтернет-мем як одиницю інформації, яка представляє собою мем-комплекс, він являє собою сукупність мемів, яка сприймається і передається цілісно, а не окремо. Таким чином, меми з найпростішої інформації трансформується в сукупність стереотипів (Сиротенко). Інтернет-меми можна розглядати і як феномени, добре відомі багатьом представникам національно-лінгвокультурної спільноти, так звані прецедентні феномени. За визначенням Ю. В. Щуріної, меми представляють собою вербальні, невербальні та гібридні утворення, які відрізняються високою швидкістю циркуляції в Інтернеті та призначені для комплексного впливу на адресата» [5, с. 163].

Наслідуючи Т. А. Пода ми будемо визначати мем, як одиницю культурної інформації, будь-яку ідею, символ, манеру або образ, що має вбудовані механізми самоекспансії. А отже це певне явище, яке у всесвітній мережі поширюється завдяки емоційному навантаженню, що є у змісті мема. Здебільшого це гумор, іронія, сатира [4].

За цими параметрами інтерне-мем більш за все подібний до плакату. Обидва феномени мають такі характеристики, як адресність до певної цільової аудиторії, прагматичне навантаження, наочність. Як і плакат, інтернет-мем влаштований таким чином, щоб якомога більше людей могли зрозуміти та оцінити його в інтернеті. Для досягнення цієї мети творці інтернет-мемов свідомо беруть на озброєння стереотипні знання, наочні картинки, гумор, зрозумілий для середнього користувача. Щоб бути успішним, інтернет-мему необхідно бути наочним.

Іншим прототипом інтернет-мема можна вважати комікс, що разом із мемом характеризується масовістю охвату аудиторії та серійністю. Різницею виступає той факт, що комікси створюються як бізнес-проєкт, а творці мемів не отримують ніякого прибутку. Серійність же коміксів можна порівняти з серійністю деяких інтернет-мемів. Наприклад :

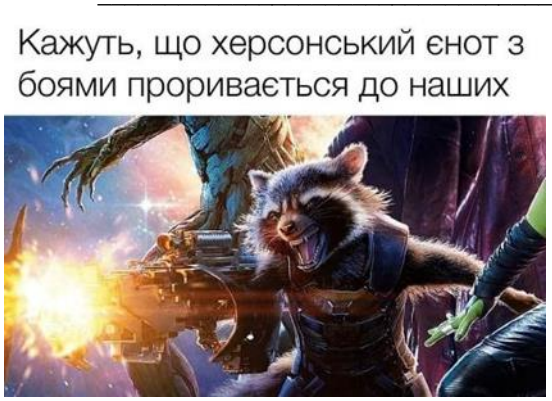

Ще одним взірцем полімодального дискурсу, подібним до мема є карикатура, що трактується як будь яке зображення, де свідомо створюється комічний ефект, «де художник поєднує реальність та фантастику, перебільшує, акцентує специфічні риси людей, змінює співвідношення їх із навколишнім світом та використовує несподівані порівняння» [1, с. 76]. Карикатура завжди носить політичний характер. Як і карикатура, окремий інтернет-мем – це завжди повноцінний, закінчений твір. Незважаючи на те, що існують інтернет-меми, які утворюють серії, кожен мем окремо є самостійним.

Карикатура з https://www.dw.com Інтернет-мем.

Отже, можна дійти висновку, що феномен інтернет-мему з’явилась як результат переносу попередньо існуючих полімодальних творів у інтернет-простір і пристосування їх до реалій всесвітньої мережі. Її можливості значно розширили і репертуар інтернет-мему, порівняно із полімодальними статичними творами, інтернет-мем, може використовувати всі переваги відео-контенту.

Доповнюючи вже озвучені характерні ознаки інтернет-мемів, зазначимо, що деякі з них існували у попередніх полімодальних жарнах і стали «спадковими» для інтернет-мемів, але є й такі, що притаманні виключно тільки цій формі полімодального дискурсу. Отже, до спільних характерних ознак належать також лаконічність вербального та яскравість невербального компоненту, прагматичне навантаження. Виключно для інтернет-мема характері здатність перетворюватись на лінгвокутурему, інтерактивність, спосіб поширення.

Класифікувати інтернет-меми більш доречно за способом вираження, поширення в інтернет-просторі, а також за граматичними ознаками та способами прагматичного впливу.

Ю. Щуріна вважає репрезентативними п’ять типів мемів за способами вираження : текстовий мем, що складається зі слова або фрази; мем-зображення, жанрами якого виступають фотожаба, персонаж; медіамем – комічний відеосюжет; гіф – анімована картинка з емоційним навантаженням; креолізований мем, що складається з тексту і зображення, які можуть повторюватись і варіюватись із збереженням смислового навантаження [7, с. 160].

Залежно від будови виділяємо меми-слова, меми- словосполучення, фразові меми (закінчені та незакінчені), меми-діалоги. Наприклад :

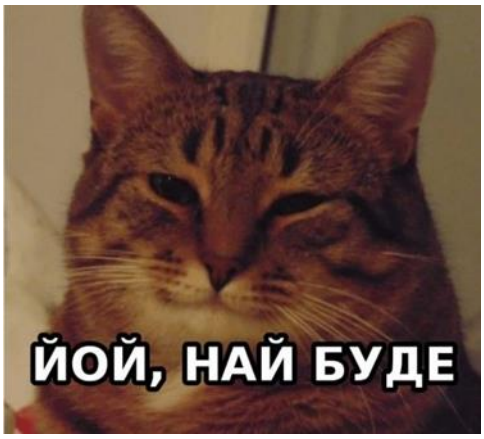

Багато вчених відзначають, що інтернет-мем виступає як ефективний прагматичний інструмент, який має значний вплив на реципієнта. С. К. Аранділла зазначає, що меми формують масову культуру, змінюють стиль життя й постійно розвиваються разом із сучасним суспільством.

Таким чином з погляду прагматичного впливу інтернет-мем несе афективну, когнітивну, маніпулятивну, освітню та розважальну функції. При цьому облігаторними для всіх досліджених мемів виступають тільки 2 функції, а саме афективна та когнітивна, всі інші є опціональними і виявляються залежно від контексту та прагматичної направленості.

Афективна функція, або здатність визивати у реципієнта різноманітні емоції, постійна функція будь-якого інтернет-мема. Вчені стверджують, що остаточного переліку емоцій не існує (на сьогодні нараховано більш ніж 500), але всі їх можна поділити на позитивні та негативні. Інтернет-мем – це не обов’язково позитивні емоції, вони здатні викликати і заздрість, огиду тощо. Більш того, навіть якщо зміст мему не дуже зрозумілий реципієнту, він все одно провокує певну емоцію. Саме на успішності емоційного призиву побудовано популярність та можливості поширення мемів. «Мем поширюється, створюючи емоційну реакцію, яка мотивує людину поділитися мемом з іншою, схожою на неї, людиною».

Особливістю інтернет-мема є те, що він завжди запам'ятовується мимоволі і запам'ятовування мема з подальшим відтворенням є ключовим для успішності мема. Якщо мем забувається, він вмирає. Але для того, щоб мем запам'ятався мимоволі і довгостроково, він має викликати сильну емоційну реакцію. «Відомо, що ми мимоволі запам'ятовуємо повно та міцно, іноді на все життя, те, що має для нас особливо важливе життєве значення, що викликає у нас інтерес та емоції» [3, с. 309]

Навіть без вербальної компоненти реципієнт відчуває емоцію мема, пор. :

Когнітивна функція також належить до постійних, облігаторних. Інтернет-меми можуть нав'язати стереотипи, змушуючи реципієнтів вірити у міфи та забобони про різні явища життя. Інформація, закладена в мемі, яка декодується протягом кількох секунд і часто не передає жодної глибокої думки, – все це неминуче веде до падіння інтелектуального рівня людини, якщо інтернет-меми – це основний культурний продукт, який людина споживає. І саме тому інтернет-мем є найпоширенішим інструментом інформаційної війни. Меми не звертається до критичного мислення.

При цьому інтернет-меми можуть пропонувати користувачеві або готові схеми, шаблони та стереотипи, або досить складні розумові завдання, що вимагають високої інтелектуальної напруги та великих фонових знань.

Примітивний мем часто пригнічує здатність мислити, пропонуючи людині знак, сенс якого лежить на поверхні і легко забувається.

Висновки. Інтернет-мем є семіотично складним утворенням, що містить вербальний та невербальний компоненти та функціонує в інтернет-середовищі як особливий вид полімодального дискурсу. Меми викликають особливий інтерес у аудиторії через свою емоційну насиченість, візуалізацію контенту, легкість у запам'ятовуванні. Незважаючи на те, що інтернет-мем знаходиться в одному ряду з іншими різновидами інтернет-спілкування (форумами, чатами, електронними листами, рекламою), він має індивідуальні дискурсивні ознаки і є особливою одиницею комунікації в умовах інтернет-середовища. Для інтерпретації сенсу інтернет-мема необхідно застосування базових когнітивних операцій: інтеграції інформації, що надходить невербальним і вербальним каналами, інференції, (де-)фокусування уваги, компресії, подолання когнітивного дисонансу.

Список використаних джерел

1. Артемова Е. А. Карикатура как жанр политического дискурса : дис. …канд. филол. наук. Волгоград, 2004. 175 с.

2. Михайлов В. А., Михайлов С. В. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества [Электронный ресурс] Режим доступа : http://russcomm.ru/ rca_biblio/m/mihaylov-mihaylov.shtml

3. Петровский А. В., Брушлинский А. В., Зинченко В. П. Общая психология. Москва : Просвещение, 1986. 464 с.

4. Пода Т. Маніпуляція як спосіб трансформації суспільної свідомості. Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія. Київ : НАУ, 2014. № 2 (20).

5. Соколова К. В. Меми як засіб комунікації в Інтернет-середовищі. Гуманітарний часопис. 2012. № 1. С. 118–123.

6. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функція. Оптимизация речевого воздействия. Москва : Наука, 1990. 240 с.

7. Щурина Ю. В. «Интернет-мемы как феномен интернет-коммуникации.» Научный диалог, Серия Филология 3 (Екатеринбург, 2012) : 160-172.

8. «Эта книга сделает вас умнее. Новые научные концепции эффективности мышления : [сборник : перевод с английского Юлии Букановой] / под ред. Джона Брокмана» : АСТ; Москва; 2016 ISBN 978-5-17-084574-3

9. https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Memy.pdf

УДК 37.032

ФОРМУВАННЯ ДОДАТКОВИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ташкінова О. А., канд. соц. н., доцент, завідувачка кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті аналізуються особливості професійної підготовки фахівців із соціальної роботи з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства. Зазначено, що ґрунтовна соціологічна підготовка майбутніх соціальних працівників дозволить фахівцям соціальних служб ефективно та системно підходити до вирішення актуальних соціальних проблем як особистості, так і суспільства в цілому. Обґрунтовано, що одним з векторів формування індивідуальної освітньої траєкторії сучасних здобувачів вищої освіти може стати саме соціологічна підготовка. Програми minor соціологічної спрямованості дозволять сформувати у майбутніх соціальних працівників додаткові соціологічні компетентності. Саме такий підхід дозволить за вибором здобувача посилити професійні компетентності, затребувані в умовах сучасного суспільства.

***Ключові слова** : соціальна робота, соціологія, здобувачі вищої освіти, заклади вищої освіти, освітня діяльність*

Tashkinova O. Formation of additional sociological competencies in future specialists in social work during study

The article analyzes the features of professional training of specialists in social work, taking into account current trends in society. It is noted that a thorough sociological training of future social workers will allow social service professionals to effectively and systematically approach the solution of current social problems of both the individual and society as a whole. It is substantiated that one of the vectors of formation of individual educational trajectory of modern applicants for higher education can be sociological training. Minor sociological programs will allow future social workers to develop additional sociological competencies. This approach will allow the choice of the applicant to strengthen the professional competencies in demand in modern society.

***Keywords** : social work, sociology, applicants for higher education, institutions of higher education, educational activities*

Постановка проблеми. З кожним роком професійна діяльність фахівців із соціальної роботи стає все більше актуальної та затребуваною в сучасному суспільстві. Особливого значення професія соціального працівника набуває в кризових і складних етапах розвитку держави та суспільства. Війна, вимушена міграція та масове внутрішнє переміщення великої кількості людей, страждання, біль, втрати призводять не тільки до потреби в наданні базових соціальних послуг, але й у відновленні ментального здоров’я та надання психосоціальної підтримки.

У той же час значущість діяльності фахівців із соціальної роботи полягає не тільки в наданні допомоги представникам вразливих груп населення, але й у профілактиці негативних соціальних явищ у суспільстві, утвердженні ідеалів громадянського суспільства, соціальної справедливості та соціальної солідарності тощо.

Соціальна робота пройшла довгих шлях свого становлення – від благодійності до професійної діяльності, яка має власне наукове підґрунтя, сформовану методологію та методику надання допомоги різним групам клієнтів. Розвиток соціальної роботи як теорії та практики продовжується і набуває нових рис та смислів.

У той же час особливістю соціальної роботи залишається її міждисциплінарний характер, а також спрямованість не тільки на надання базових соціальних послуг, але й на активізацію внутрішнього потенціалу людини, імпаурмент і мотивацію до розвитку. Саме такий комплексний, міждисциплінарний підхід дозволяє фахівцям із соціальної роботи ефективно вирішувати складні соціальні проблеми окремої людини, представників вразливих груп, суспільства загалом. Це обумовлює і специфіку підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в закладах вищої освіти на підставі принципів міждисципілінарності, студентоорієнтованості та практикоорієнтованості.

Актуальними для фахівців із соціальної роботи залишаються знання та розуміння суспільства та соціальних процесів, які впливають на людей, соціальні групи; обумовлюють появу нових соціальних ризиків, або, навпаки, надають ресурси для їх подолання. Саме тому ґрунтовна соціологічна підготовка майбутніх соціальних працівників дозволить фахівцям соціальних служб ефективно та системно підходити до вирішення актуальних соціальних проблем як особистості, так і суспільства в цілому.

Питанню посилення соціологічної компоненти під час підготовки фахівців із соціальної роботи приділяється не достатня увагу в сучасних наукових дослідженнях. Це пов’язано з тим, що серед теоретиків і практиків існує думка щодо необхідності посилення самостійності соціальної роботи як окремої галузі наукових досліджень та напрямку професійної діяльності. Автор повністю погоджується з таким визначенням і, враховуючи важливість соціологічного мислення та розуміння тих процесів, які відбуваються в суспільстві, пропонує розглянути можливість формування додаткових соціологічних компетентностей у фахівців з соціальної роботи.

Мета статті – проаналізувати особливості формування додаткових соціологічних компетентностей у майбутніх фахівців соціальної роботи під час навчання у закладах вищої освіти в Україні.

За останні декілька років підготовка фахівців соціальної роботи в закладах вищої освіти України в межах галузей знань та спеціальностей зазнала суттєвих трансформацій : від підготовки в межах галузі знань (напряму підготовки) «Соціологія» (постанова КМ України від 24.05.1997 р. № 507 [1]); галузі знань «Соціальне забезпечення» (постанова КМУ № 1193 від 03.10.2007 р. «Про доповнення переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавра» [2]); до підготовки в галузі знань «Соціальна робота» (постанова Кабінет Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [3]).

За даними сайту Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДБО) зараз в Україні близько 80 закладів вищої освіти готують майбутніх фахівців за спеціальністю 231 Соціальна робота на першому (бакалаврському) рівні. Більше 50 закладів вищої освіти – на рівні магістратури. Це різноманітні освітні (освітньо-професійні та освітньо-наукові програми) : ОП «Соціальна робота», ОП «Міжнародні соціальні проекти та волонтерська діяльність», ОП «Психосоціальна допомога та реабілітація», ОП «Соціальна адвокація», ОП «Соціальна педагогіка», ОП «Моніторинг і оцінка соціальних програм», ОП «Соціальна реабілітація» та інші. [4]

Сучасні підходи до розробки та запровадження освітніх програм дозволяють закладам вищої освіти впроваджувати нові унікальні освітніх програми, навіть, міждисциплінарного характеру (що поєднують одну або більше спеціальностей). Все це створює нові можливості для формування додаткових спеціальних (фахових) компетентностей, у тому числі, й у майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Зупинимося більш докладно на визначенні ролі соціології як науки, теорії та практики для підготовки фахівців із соціальної роботи.

Значущість соціології обумовлена тим, що фахівці із соціальної роботи мають справу з різноманітними соціальними негараздами, досліджують соціальні проблеми та причини їх виникнення задля попередження соціальних вибухів і соціальної нестабільності. Крім того, працюючи з клієнтами соціальних служб, важливо звертати увагу на ті соціальні чинники, які при призвели до виникнення складної життєвої ситуації, а також наявні соціальні ресурси, які допоможуть людині вийти із цієї ситуації та вирішити наявні проблеми. Важливого значення набувають вміння та навички організувати та провести соціологічне опитування, проаналізувати ефективність діяльності соціальної служби, певної соціальної структури або соціальної програми (проєкту). Тому серед додаткових професійних компетентностей майбутніх фахівців із соціальної роботи важливе значення мають саме

соціологічні компетентності. Важливо, щоб додаткові соціологічні компетентності у майбутніх фахівців соціальної роботи формувалися під час навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти.

Під соціологічними компетентностями ми розуміємо сукупність знань, вмінь, практичних навичок, ставлень, професійних якостей, та здатність до застосування їх в умовах конкретної професійної діяльності. Серед важливих для фахівця соціальної роботи соціологічних компетентностей варто відзначити такі : «здатність аналізувати соціальні ефекти діяльності соціальних інститутів суспільства», «здатність виявляти проблематику соціальних процесів», «здатність прогнозувати перебіг різних соціальних процесів.», «здатність до проведення соціологічних досліджень», «здатність до моніторингу та оцінки соціальних проєктів та програм», «здатність до аналізу соціальних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи і громади», «здатність розробляти шляхи подолання соціальних проблем і знаходити ефективні методи їх вирішення» тощо.

Ці соціологічні компетентності можуть формуватися за рахунок базових, основних освітніх компонентів, за рахунок дисциплін за вибором здобувачів вищої освіти в рамках формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти, за рахунок сертифікатних програм, які має можливість запроваджувати заклад вищої освіти. Зупинимося на розгляді цього питання більш докладно.

По-перше, освітні компоненти соціологічної спрямованості можуть бути включені в освітню програму та, за визначенням закладу вищої освіти, спрямовані на формування у майбутніх фахівців соціальної роботи додаткових професійних компетентностей соціологічної спрямованості. Це може бути визнано унікальною складовою освітньої програми, що обумовлено запитом роботодавців або вимогами часу. У цьому випадку в освітній програмі слід визначити додаткові результати навчання, пов’язані із соціологічною складовою діяльності фахівців соціальної роботи.

По-друге, можливість запровадження міждисциплінарних і міжгалузевих освітніх програм у закладах вищої освіти. Міждисциплінарна освітня (наукова) програма передбачає опанування знання, що знаходиться на межі галузей знань, спеціальностей та/або належить до кількох спеціальностей, які і визначають її предметну область. Інформація про відповідні галузі, спеціальності зазначається в документі про здобуту вищу освіту, що видається після успішного завершення програми, як елемент опису освітньої кваліфікації. Зміст міждисциплінарної освітньої програми має відповідати предметній області, визначеної цими галузями, спеціальностями. У той же час, варто звернути увагу, що на першому

(бакалаврському) рівні не передбачено можливість розробки та впровадження міждисциплінарних програм [5]. Отже, в цьому випадку можна говорити про запровадження міждисциплінарних освітніх програм на межі двох спеціальностей : 054 Соціологія та 231 Соціальна робота. Таке поєднання буде корисним для фахівців соціальної роботи які планують реалізовувати свій професійний потенціал у ОТГ (об'єднаних територіальних громадах), громадських організаціях, під час реалізації соціальних проєктів тощо.

По-третє, можливість запровадження в закладах вищої освіти програм minor соціологічної спрямованості, в рамках формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів, що дозволить, за умови вибору здобувачами вищої освіти, поступово, протягом навчання на певному рівні вищої освіти, вивчати курси соціологічної спрямованості : від загальної соціології до методів та організації соціологічних досліджень.

По-четверте, розробка та запровадження сертифікатних курсів соціологічної спрямованості, як додаткових можливостей для здобувачів, які надає заклад вищої освіти, у тому числі, як приклад надання додаткових платних освітніх послуг. Такі курси можуть бути тренінговими та спрямованими на формування конкретних soft skills.

Таким чином, в умовах сучасного суспільства важливого значення набуває підготовка конкурентоспроможного фахівця, який володіє набором сучасних і затребуваних загальних і спеціальних компетентностей. Діяльність фахівців із соціальної роботи є складною та вимагає не тільки спеціальних компетентностей, але й додаткових вмінь і навичок. Вирішення складних фахових завдань часто потребує міждисциплінарних знань і виходить за рамки однієї спеціальності/галузі знань. Саме тому важливим напрямком підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи повинно стати більш ґрунтовна соціологічна підготовка, що дозволить системно та ефективно вирішувати складні професійні завдання.

Список використаних джерел

1. Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями : постанова КМ України від 24.05.1997 р. № 507 (втрата чинності від 13.09.2010, підстава – 787-2010-п). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-97-%D0%BF#Text

2. Про доповнення переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавра» : постанова Кабінет Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/248149695

3. Єдина державна електронна база з питань освіти : офіційний сайт. URL : https://vstup.edbo.gov.ua/

4. Про затвердження Вимог до міждисциплінарних освітніх (наукових) програм : Наказ МОН України від 01.02.2021 року № 128. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0454-21#Text

УДК 316,4

МОНІТОРИНГ ПРОБЛЕМИ ЗАДОВОЛЕННЯ ЯКІСТЮ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ У ГРОМАДАХ

Сахно С. В. доцент кафедри туризму, кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ "Приазовський державний технічний університет"

У статті розглядаються актуальні проблеми етапів моніторингу задоволеністю отримувачів психологічних та соціальних послуг, які надаються у громадах. Визначено, що регулярна робота з проведення оцінки за отримані якісні послуги є турботою про кожного громадянина, який потребує допомоги та соціально-психологічного захисту та засобом підвищення якості життя українців в цілому. Висвітлено, що моніторинги та оцінка якості психологічних, соціально-психологічних послуг виконуються шляхом опитування населення громади — отримувачами адресної допомоги. Підкреслено, що опитування проводять спеціалісти соціальних служб територіальних центрів соціального обслуговування населення. Визначено, що моніторинг засобом анкетування виконується найчастіше. Анкети складають з урахуванням виду соціальної та психологічної допомоги. Досліджено, що відгуки щодо соціальної роботи фахівців, пропозиції вдосконалення, впровадження інноваційних форм дають змогу поставити українську соціальну роботу на рівень європейської якості.

Ключові слова: моніторинг, задоволеність, психологічні та соціальні послуги, оцінка за отримані якісні послуги, соціальна робота, соціально-психологічний захист.

Sakhno S. Monitoring the problem of satisfaction with the quality of providing social and psychological services in communities.

The article considers the actual problems of the stages of monitoring the satisfaction of recipients of psychological and social services provided in communities. It was determined that regular work on the assessment of quality services received is a concern for every citizen who needs help and social-psychological protection and a means of improving the quality of life of Ukrainians as a whole. It is highlighted that monitoring and assessment of the quality of psychological, socio-psychological services are carried out by surveying the population of the community — recipients of targeted assistance. It is emphasized that the survey is conducted by specialists of social services

of territorial centers of social services for the population. It was determined that monitoring is carried out most often by means of questionnaires. Questionnaires are compiled taking into account the type of social and psychological assistance. It has been investigated that feedback on the social work of specialists, suggestions for improvement, and the introduction of innovative forms make it possible to bring Ukrainian social work to the level of European quality.

Key words: monitoring, satisfaction, psychological and social services, assessment of quality services received, social work, social and psychological protection.

Актуальність дослідження. Проблема надання якісних соціально-психологічних послуг населенню у громадах посідає одне з центральних місць соціальної роботи.

В умовах глобалізації та пришвидшення самого життя, подій, ситуацій що відбуваються в соціумі, потребують вдосконалення форм соціально-психологічної допомоги та підвищення якості соціальної роботи в цілому.

Періодичні моніторинги задоволенням громадян отриманими послугами соціальними та психологічними, дає змогу підвищити їх якість.

Науковці щільно займаються питанням професійного зростання майстерності щодо надання високо кваліфікаційної психологічної допомоги населенню у сфері соціальних послуг.

Наукові доробки Р. Вайноле, Н. Клименко, В. Сластьоніна та ін.; досліджують процес становлення спеціаліста з соціальної роботи. Проблемами післядипломної освіти працівників соціальної сфери займалися О. Крокінська, С. Толстоухова.

Підвищенню якості надання соціально-психологічних послуг передують дослідження професійного самовдосконалення соціальних робітників проведено І. Миговичем, О. Рудницькою та ін.

Тому важливим акцентом є дослідження психологічної готовності підвищувати свій професійний рівень протягом всього професійного шляху соціального працівника.

Метою статті є розкриття та висвітлення етапів моніторингу задоволеністю отримувачів психологічних та соціальних послуг, які надаються у громадах.

Спеціалісти соціальної сфери у своїй роботі з оцінки якості надання послуг соціально-психологічного спектру допомоги керуються законодавчою базою, а саме: Законом України "Про соціальні послуги", Державного стандарту догляду вдома, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 13 листопада 2013 № 760, наказом Міністерства соціальної політики України від 27 грудня 2013 року №904 "Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг".

Моніторинги та оцінка якості психологічних, соціально-психологічних послуг виконуються шляхом опитування населення громади — отримувачами адресної допомоги.

Опитування проводять спеціалісти соціальних служб територіальних центрів соціального обслуговування населення.

Моніторинг засобом анкетування виконується найчастіше. Анкети складають з урахуванням виду соціальної та психологічної допомоги.

Методи оцінки, які застосовують територіальні центри наступні:

Вербальні:

- безпосереднє опитування у центрі під час особистого спілкування (пряме опитування);

- опосередковане телефонне опитування;

- бесіда;

- співбесіда;

- інтерв'ю.

Невербальні:

- адресні опитувальники;

- спеціалізовані анкети;

- електронні гугл-форми.

Документальні:

- вивчення документації щодо надання та отримання соціальної допомоги;

- аналіз звернень отримувачів соціальних послуг.

Також застосовуються методи спостереження за процесом надання соціальних послуг, як прямого (включення в колектив чи групу досліджуваних) так і опосередковане.

Проводяться такі моніторинги з категорією надавачів адресних психологічних та соціальних послуг — співробітників територіальних центрів та отримувачів цих послуг. Також до опитування залучаються законні представники громадян, які мають на це повноваження.

Оцінка якості відпрацьованої соціальної послуги складається і з бесід з фахівцями установи, яка забезпечує якісне надання соціально-психологічної допомоги.

Психологічні складові, які вивчаються при здійсненні моніторингу рівнем задоволення наданими та отриманими видами соціально-психологічної допомоги є особистісна самооцінка працівників терцентрів та безпосередніх отримувачів послуг.

Самооцінка фахівців з соціальної роботи, які надають соціальні послуги, здійснюється за допомогою опитувальника самооцінки.

Для повноцінного та стандартизованого аналізу діяльності надання соціально-психологічних послуг, кожний підрозділ користується "Порядком проведення внутрішнього моніторингу та оцінки якості соціальних послуг територіального центру соціального обслуговування".

Для проведення моніторингу створюються комісії з внутрішнього моніторингу та оцінки якості соціальних послуг, з призначенням відповідальних осіб. Затверджується план та графік проведення аналізу.

Як показує аналіз звітів за 2020-2021 рік по громадах України, оцінкою охоплюється переважно 10 % отримувачів соціальних послуг територіальних центрів. Ця вибірка дозволяє якісно оцінити досліджувану проблему.

Стандартна кількість учасників соціального дослідження 20 фахівців з соціальної роботи: це соціальних робітники, які надають соціальні послуги у відділеннях денного перебування, а також у відділеннях натуральної, адресної та грошової допомоги.

Загальна кількість учасників з дослідження рівня самооцінки 30 + - 5 осіб, що складає від 40% до 50% від загальної кількості працівників — надавачів соціально-психологічних послуг.

Основними результатами визначення рівня самооцінки фахівців соціальної роботи є позитивна самооцінка якості своєї роботи: Оцінку "добре" собі поставили 97% працівників. Оцінку "задовільно" 1% працівників, "незадовільно" 0%, що дає змогу стверджувати щодо якісної підготовки випускників спеціальності "соціальна робота" у відповідних вищих навчальних закладах.

Прикладом може слугувати кафедра соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету, тимчасово переміщеного до м. Дніпра. За результатами проведення державного іспиту за фахом: 32% склало іспит на "відмінно"; 37% "добре" 31% отримали оцінку "задовільно" попри надскладні життєві умови пов'язані з війною.

Показники захистів попередніх років свідчать про вищий рівень підготовки кваліфікаційних фахівців соціальної сфери.

Знання своїх функціональних обов'язків та прав підтвердили 100% опитуваних працівників територіальних центрів, що безпосередньо працюють з клієнтами за запитами на психологічну та соціальну допомогу.

Відсоток працівників, що бажають та мають на меті підвищувати свій професійний рівень сягає від 65 до 88% залежно від строку досвіду роботи на посаді з надання соціально-психологічних послуг.

Аналіз з питання покращення та удосконалення якості надання соціально-психологічних послуг населенню та введення інноваційних форм роботи показав, що 75% опитуваних мають таке бажання.

Опитування методом анкетування, клієнтів-отримувачів соціальних послуг та/або їх законних представників щодо їх оцінки задоволеністю якості соціальних послуг, які надавалися територіальними центрами, показало, що по центру береться вибірка середньою кількістю від 150-300 осіб. Також збираються та оцінюються відгуки на якість роботи соціальних фахівців.

По 30-33% брали участь в опитуванні громадяни, яким було надано соціальні послуги догляду вдома; у відділеннях організації адресної грошової і натуральної допомоги та отримувачів послуг соціальної адаптації.

Оцінка задоволеності якістю наданих соціально-психологічних послуг “добре”, що відповідає ефективній організації надання соціальних послуг в Україні.

Щодо введення та покращення методів отримання моніторингових оцінок: інноваційними та новітніми засобами можуть стати застосування аудіо-анкет: відправлення голосових повідомлень, отримання голосових відповідей засобами зв'язку через соціальні мережі: Viber, Whatsapp, Telegram, Messenger.

З психологічної точки зору, сприйняття такої інформації зручним способом для клієнта соціальної адресної допомоги надасть змогу зосередженої правдивої, більш включеної оцінки роботи фахівця соціальної сфери, який надавав допомогу.

Час подумати, прослухати не один раз, зрозуміти питання та знайти емоційний відгук на особистий результат якості трансформації вирішеної проблеми дадуть змогу отримати валідні відповіді для якісного моніторингу задоволення наданою допомогою.

Висновки. Таким чином, проведення моніторингів задоволення якістю надання соціально-психологічних послуг у громадах територіальними центрами виявляє схвалення та оцінку “добре”.

Регулярна робота з проведення оцінки за отримані якісні послуги є турботою про кожного громадянина, який потребує допомоги та соціально-психологічного захисту та засобом підвищення якості життя українців в цілому.

Відгуки щодо соціальної роботи фахівців, пропозиції вдосконалення, впровадження інноваційних форм дають змогу поставити українську соціальну роботу на рівень європейської якості.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звєрєвої. – К., Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.

2. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід : посібник / Поліщук В. А. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.

3. Троценко Н. Є. Професійне самовдосконалення соціальних працівників у ресурсних центрах : дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Троценко Наталія Євгенівна. – Луганськ, 2012. – 243 с.

4. Сахно С.В. Інноваційні технології в психологічній підготовці студентів спеціальності «Соціальна робота» / С. В. Сахно // Социальная работа. Социология: XI Междунар. научно-практ. конф. «Университетская наука – 2015» (Мариуполь, 19-20 мая 2015 г.) : сб. статей / ГВУЗ «ПГТУ». – Мариуполь, 2015. – С. 169-174.

5. Особливості профорієнтації при виборі спеціальності "Соціальна робота" [Электронный ресурс] / С. В. Сахно // Університетська наука – 2019 : тези доп. Міжнар. науково-техн. конф. (Маріуполь, 16-17 травня 2019 р.) : в 4 т. / ДВНЗ "ПДТУ". – Маріуполь, 2019. – Т. 4. – С. 22-23. – Режим доступу: http://eir.pstu.edu/handle/123456789/23286.

УДК 364 (477)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК НАПРЯМ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ

ENSURING EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES AS A DIRECTION OF SOCIAL INCLUSION POLICY

Суровцева І.Ю., доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

В'ячеславова В.А., студентка ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті представлена організація надання соціальних послуг з працевлаштування особам з інвалідністю. Розглянуто законодавство України, яке регулює сферу зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю. Досліджено проблеми роботодавців щодо державної політики працевлаштування людей з особливими потребами.

Ключові слова: зайнятість осіб з інвалідністю, профорієнтаційна робота, соціальний захист, безробіття, політика соціальної інклюзії.

The article presents the organization of providing social services for employment to persons with disabilities. The legislation of Ukraine, which regulates the sphere of employment and employment of persons with disabilities, is considered. The problems of employers regarding the state policy of employment of people with special needs have been studied.

Key words: employment of persons with disabilities, vocational guidance, social protection, unemployment, social inclusion policy.

Актуальність дослідження. Підвищення рівня зайнятості осіб з інвалідністю є однією зі стратегічних цілей. У країнах, що розвиваються, від 80% до 90% осіб з інвалідністю працездатного віку є безробітними, тоді як у промислово розвинених країнах цей показник становить від 50% до 70%. У квітні 2021 р. за ініціативи Першої леді О.Зеленської було схвалено Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Передбачається комплексна реформа у сфері працевлаштування людей з інвалідністю у збалансованому вигляді – як за рахунок покращення механізму адміністрування санкцій за невиконання нормативу, так і заохочення роботодавців. Інклюзивна політика як процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, у тому числі людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (люди

похилого віку, вагітні жінки, тощо), базується на Конвенції про права осіб з інвалідністю, яку підписали та ратифікували майже всі країни світу, у тому числі й Україна.

Станом на 1 січня 2021 року в Україні налічується 2 мільйони 703 тисячі людей з інвалідністю, які перебувають на обслуговуванні в органах праці та соціального захисту населення. Особи з інвалідністю мають право майже на 100 видів соціальної підтримки: орієнтовно на 50 видів пільг, 30 видів грошових виплат та 17 типів соціальних послуг. Проте велика кількість пільг та виплат не є тотожньою ефективному захисту, а підчас, просто є розпорошенням бюджетних коштів з наявністю значної частини архаїчних типів допомог, на кшталт права на позачергове встановлення стаціонарного телефону. Окремі види підтримки, як-то безоплатне надання автомобіля, отримує дуже незначна кількість осіб з інвалідністю [1].

Із загального числа цих осіб майже половина перебуває у працездатному віці і потребує реабілітації та подальшого працевлаштування. Проте люди з інвалідністю, особливо молоді, все ще мають обмежений доступ до якісних послуг з професійного навчання, стикаються з труднощами при працевлаштуванні, не завжди одержують гідну зарплату за свою працю.

Отже, криза зайнятості є одним з основних проявів глобальної кризи робочих місць. Люди з інвалідністю потребують не лише посилення державного соціального забезпечення, а й створення умов для реалізації їхнього права на працю, навчання та зайнятість. Проблеми, з якими стикаються особи з інвалідністю при спробах включитися в процес зайнятості і працевлаштування, стоять надзвичайно гостро. Вони до цього часу в повному обсязі не розкриті, тому ступінь наукового аналізу цього питання не можна визнати задовільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблем, які розглядається. Вивченням проблемних аспектів зайнятості займалися багато вчених-дослідників, серед яких: Л. Ємельяненко, А. Колот, Е. Лібанова, А. Лісогор, І. Нос, В. Онікієнко, О. Раєвнєва, М. Семикіна та інші. Основний масив існуючий в цей час, що стосується освітлення проблем зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, направлений на дачу рекомендацій по працевлаштуванню, опис можливих способів влаштування на роботу (Т. Бєлицька, О. Колядич, В. Сушкевич, Н. Скрипка, В. Хабаров). Є і наукові статті, що стосуються правових аспектів працевлаштування і зайнятості осіб з обмеженими можливостями (Е. Кучменко). Автори, розглядаючи ключові аспекти зайнятості осіб з інвалідністю, обґрунтовували шляхи вирішення наявних проблем, зокрема з урахуванням необхідності збалансованого розвитку ринку праці в умовах децентралізації.

Метою даного дослідження є вивчення організації надання соціальних послуг з працевлаштування особам з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. Україна ратифікувала низку міжнародних актів, які мають запобігти дискримінації осіб із інвалідністю у сфері праці. Це, зокрема, Конвенції МОП N 159 «Про професійну реабілітацію інвалідів», N 173 «Про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця»; Декларації ООН «Про права розумово відсталих осіб», «Про права інвалідів», «Про стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів», Конвенція про права інвалідів; низка рекомендацій Ради Європи і т. д. [2].

Відповідно до статті 27 «Конвенції про права осіб з інвалідністю» держави-учасниці, які підписали зазначену конвенцію, визначили право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими, вона включає право на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку особа з інвалідністю вільно вибрала чи на яку вона вільно погодилась, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними та доступними для осіб з інвалідністю [3].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії з зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов’язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Дискримінація за ознакою інвалідності забороняється [4].

Досить часто при працевлаштуванні та в процесі реалізації права на працю у осіб з інвалідністю виникають питання щодо того, якими трудовими правами вони наділені.

Конституція України гарантує кожному право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на соціальний захист у разі безробіття з незалежних від них обставин. Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення. Правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення України і його захисту від безробіття, а також соціальної гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю визначає Закон України «Про зайнятість населення». Зазначений Закон встановлює державні гарантії права на вибір професії та виду діяльності.

Також відповідно до ст. 18-1 Закону «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», особа з інвалідністю, яка не досягла пенсійного віку, не працює, але бажає працювати, має право бути зареєстрованою у державній службі зайнятості як безробітна. Рішення про визнання особи з інвалідністю безробітною і взяття її на облік для працевлаштування приймається центром зайнятості за місцем проживання особи з інвалідністю на підставі поданих рекомендації медико-соціальної експертної комісії та інших передбачених законодавством документів [4].

Проведені експертні опитування роботодавців (*проєкт «Програма сприяння соціальній, трудовій та професійній реабілітації осіб з інвалідністю»),* свідчать, що всі роботодавці знайомі з законодавством про працю осіб з інвалідністю, більшість з роботодавців є соціально свідомими та вже працевлаштували осіб з інвалідністю на свої підприємства. Результати опитування свідчать про поступове зростання готовності роботодавців до працевлаштування осіб з інвалідністю і створення для них комфортних умов праці. Цей прогрес зумовлений розвитком програм соціальної відповідальності бізнеса на українських підприємствах. Головними проблемами роботодавці позначають створення доступного середовища та недостатній рівень професійної підготовки та мотивації до праці осіб з інвалідністю. Деяким роботодавцям не потрібна активна допомога держави, вони самостійно вирішують питання працевлаштування осіб з інвалідністю. Хоча більшості все ж таки не завадять податкові пільги, фінансова допомога на придбання матеріалів та устаткування для облаштування робочого місця та супровід фахівця. Підприємства та організації, які додержуються норм чинного українського законодавства, виявляють свою соціальну відповідальність, отримують визнання місцевої спільноти та своїх співробітників, а за умови правильного добору персоналу - забезпечують себе гарними співробітниками. Збільшення продуктивності, лояльність персоналу, зростання престижу в суспільстві - це заслужені винагороди найкращим роботодавцям.

На жаль, як зазначають фахівці, державна політика працевлаштування людей з інвалідністю фактично оминає державні установи. Натомість, весь тягар зайнятості, включаючи й відповідальність за невиконання нормативу та створення умов на робочих місцях, покладено на приватний сектор, якому, напевне, потрібні не фахівці, що пройшли по конкурсу, а просто люди з інвалідністю [5]. У компаніях говорять про поширення практики фіктивного працевлаштування осіб з інвалідністю. Подекуди бізнесу важко знайти співробітників серед осіб з інвалідністю, які б хотіли працювати в штаті повноцінно. Буває, що людина хоче лише «рахуватися» в штаті, а не працювати. Деякі компанії хотіли б скасування квот щодо найму людей з інвалідністю, бо квоти сприяють формальному

працевлаштуванню. Ефективніше надавати податкові пільги залежно від кількості найнятих працівників з інвалідністю. Так, 55% роботодавців не бачать потреби у працевлаштуванні осіб з інвалідністю після заповнення встановленої законодавством квоти [6].

Роботодавці, які працевлаштовують осіб з інвалідністю, потребують усталеної допомоги та підтримки, вона має бути комплексною: це і фінансова допомога на облаштування робочого місця, і податкові пільги, і ефективна професійна підготовка та навчання людей з інвалідністю на актуальні спеціальності за замовленням компаній. Так, наприклад, у рамках ініціативи «Працюй ВІЛЬНО» Міністерство соціальної політики України розробило низку заходів щодо запровадження комплексу мотиваційних заходів для роботодавців, які працевлаштовують осіб з інвалідністю, а також створення комунікаційного майданчика для підприємців та їх потенційних співробітників серед людей з особливими потребами .

Висновки. Таким чином, одне із завдань держави – це повноцінне працевлаштування людей з інвалідністю на гідно оплачувані робочі місця. Роботодавці відіграють ключову роль у вирішенні проблеми високого рівня безробіття серед людей з інвалідністю. Одним з етапів побудови діалогу з бізнесом щодо можливостей створення сприятливих умов для працевлаштування людей з інвалідністю є опитування роботодавців щодо готовності приймати на роботу осіб з інвалідністю. Всі роботодавці знайомі з законодавством про працю осіб з інвалідністю, більшість з них є соціально свідомими та вже працевлаштували осіб з інвалідністю на свої підприємства. Певним чином бізнес потребує допомоги держави для працевлаштування осіб з інвалідністю; деяким роботодавцям не потрібна активна допомога держави, вони самостійно вирішують питання працевлаштування осіб з особливими потребами. Таке поступове зростання готовності роботодавців до працевлаштування осіб з інвалідністю понад встановлену державою квоту у 4% середньооблікової чисельності штатних працівників і створення для них комфортних умов праці зумовлене розвитком програм соціальної відповідальності бізнеса на українських підприємствах в умовах політики соціальної інклюзії.

Література

1. Ієрусалимов В., Марчак Д. Аналіз ефективності законодавчого регулювання надання соціальної допомоги в Україні для основних цільових груп. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Sotsialni-dopomogi_doslidzhennya-1.pdf?fbclid=IwAR2tMSKPOpf3ZYfL1iPNAyEu7JGD6tBJw0KojGgXtS0udLo57kJg02G21M0

2. Антонюк В.П. Забезпечення зайнятості як один із пріоритетних векторів соціальної політики стосовно осіб з обмеженими фізичними можливостями. URL: http://www.chumachenko-readings.org/download/2019/01-Antoniuk.pdf

3. Конвенція про права осіб з інвалідністю: від 16.12.2009р. № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 13.09.2022).

4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991р. № 875-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (дата звернення 13.09.2022).

5. Щербатюк М. Забезпечення права на працю осіб з інвалідністю. URL: https://rm.coe.int/white-book-pwd/1680a2ffa9

6. Робота для людей з інвалідністю: які виклики потрібно подолати бізнесу та державі. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2021/12/6/680384/

7. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/content/pracyuy-vilno.html